

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2000 • τεύχος 83 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2000
τεύχος 83 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.

Εξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.

Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Ετήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Όλγα Σελλά, Στήν «έπικράτεια του πολιτισμού».....5

Βασίλης Ζουναλής, ΗΠΑ: Ζήτω ο διορισμένος
πρόεδρος!.....6

Άγγελος Έλεφάντης, Για τή νέα Αυγή.....9

Άλέξης Ήρακλείδης, Κυπριακό:

Άπό τό άδιέξοδο σέ κάποια διέξοδα.....10

Γιώργος Μαργαρίτης, Γερμανικές σελίδες.....14

Ζάν Μπωντριγιάρ, «Ή σύγχρονη άγορά
τής τέχνης πέραν του καλού και του κακού».....19

Κώστας Σταμάτης, Δικαιώματα, Δικαιοσύνη
και Δημοκρατία.....22

Γιώργος Φουρτούνης, Σοστακόβιτς και
Κομμουνισμός: Στόν αντίποδα του μύθου
περί ολοκληρωτισμού.....32

Άγγελος Έλεφάντης, 1951-1967: ΕΔΑ-ΚΚΕ,
Τά δύο οργανωτικά πρόσωπα της Άριστερας.....42

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Κώστας Βούλγαρης, Δημήτρης Χατζής, Θητεία.....47

Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις.....48

Εξώφυλλο: Ίβάν Κλιούν, Χωρίς τίτλο (περίπου 1920-21).

Ρώσικη Πρωτοπορία. Άπό τή συλλογή Γ. Κωστάκη, νυν
στή Θεσσαλονίκη.

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. & fax: 6470079
e-mail: poliths@x-treme.gr
Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχοΰ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Στήν «ἐπικράτεια τοῦ πολιτισμοῦ»

Τί δεδομένα ἔχουμε μέχρι στιγμῆς ἀπό τή μεγαλόπνοη ἔμπνευση τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας, τήν «πιό σημαντική ἴσως διάσταση των Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων τοῦ 2004, μετά ἀπό αὐτό καθ' ἑαυτό τό ἀθλητικό γεγονός» σύμφωνα μέ πρόσφατη δήλωση τοῦ ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ Εὐ. Βενιζέλου; Ὅσα εἶχαμε καί ὅταν πρωτοαναγγέλθηκε ἡ ἰδέα, λίγο μετά τήν ἀνάληψη τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων 2004 ἀπό τήν Ἀθήνα. Τίποτα. Μά τίποτα; Ἀπολύτως τίποτα. Ἡ μᾶλλον, γιά νά εἶμαστε εἰλικρινεῖς, ἔχουμε στή διάθεσή μας πληθώρα «στοχασμῶν» πού συνοδεύουν τό ὄραμα:

«Ἡ βασική σύλληψη τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας οἰκοδομεῖται πάνω σέ τέσσερις ἄξονες: ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Πολιτισμός τῆς Εἰρήνης, ὁ ὁποῖος καί μᾶς ἐνδιαφέρει. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ Πολιτισμός τῆς Κοινωνικῆς Συνοχῆς. Οὐσιαστικά μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ σχέση ἀνάμεσα στόν ἐλεύθερο χρόνο καί τόν χρόνο ἐργασίας, μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ διάχυση τοῦ πολιτισμοῦ σέ ὅλο τό σῶμα τῆς κοινωνίας. Δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἕνας πολιτισμός πού παραμένει ὡς δραστηριότητα πολυτελής. Ὁ τρίτος εἶναι ὁ ἄξονας τῆς Παράδοσης καί τῆς Νεωτερικότητος. Ὁ πολιτισμός, δηλαδή, ὡς ἕνα πεδίο πάνω στό ὁποῖο ἀναπτύσσεται μιά διαρκῆ σύγκρουση ἀνάμεσα στήν παράδοση καί τή νεωτερικότητα, τή νεωτερικότητα καί τή μετανεωτερικότητα. Καί ὁ τέταρτος ἄξονας, πού εἶναι ταυτόχρονα καί πλαίσιο ἀναφορᾶς καί τεχνική, εἶναι ὁ Πολιτισμός τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας».

Αὐτά διά στόματος τοῦ νέου —καί παλαιότερου— ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε καί τήν ἰδέα τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας, ἐξαγγελία πού συνοδεύτηκε, τότε, ἀπό ἕνα τετράπτυχο, τό ὁποῖο περίπου συνοψίζεται στά: Ἄνθρωπος καί χρόνος - Ἄνθρωπος καί γῆ - Ἄνθρωπος καί πνεῦμα - Ἄνθρωπος καί ἄνθρωπος. Τίς... σημαντικές καί σαφεῖς ἀνακοινώσεις ἀκολούθησε σιωπή, σχεδόν γιά τρία χρόνια. Ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα δέν εἶχε οὔτε περιεχόμενο, οὔτε νομική ὑπόσταση, οὔτε ἀνθρώπους νά τήν ἐκπροσωποῦν. Πολύ ἀργότερα ἀπέκτησε πρόεδρο: τόν Μιχάλη Κακογιάννη, πού ὅμως προήδρευε ἑνός Ὄργανισμοῦ χωρίς νομικό πλαίσιο καί διακριτές ἀρμοδιότητες. Ἡ πρώτη προεδρική παραίτηση ἦρθε γρήγορα καί νέος πρόεδρος διορίζεται τό Τίτος Πατρίκιος.

Τά πράγματα ἀρχίζουν νά ξεκαθαρίζουν, ὄχι γιατί ἀρτήθηκαν κάποιες ἀποφάσεις, οὔτε γιατί σχεδιάστηκε κάποιο ὀργανόγραμμα, παρ' ὅτι γνωρίζουμε ἤδη τήν πρώτη ἐκδήλωση: τόν «Προμηθεά» σέ σκηνοθεσία Μπόμπ Γουίλ-

σον καί μουσική Ἰάνη Ξενάκη στό Μέγαρο Μουσικῆς στά τέλη Ἰανουαρίου. Ἀπλῶς οἱ πρῶτες ἐκδηλώσεις πού ἀνακοινώθηκαν ἀποσαφήνισαν ὅτι ὁ βασιλιάς εἶναι γυμνός ἢ μᾶλλον ντυμένος μέ συγκεκριμένο ἔνδυμα. Αὐτό δηλαδή μέ τό ὅποιο συνοδεύεται ἡ ἀποψη περί πολιτισμοῦ: μεγάλη δόση ἀπό Μέγαρο, ἀρκετό θέατρο μέ ἠχηρά ὀνόματα, κινηματογράφος (πού περιορίζεται στήν τριλογία Θόδωρου Ἀγγελόπουλου), καί λίγο βιβλίο, ἐπειδή συμβαίνει τό 2001 νά εἴμαστε ἡ τιμώμενη χώρα στή Φρανκφούρτη. Α! καί ἕνα σύνολο ἐκδηλώσεων ὑπό τόν τίτλο «Ἑλληνική διατροφή, υγεία καί πολιτισμός», ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας καί Ἀγροτικῶν Συνεταιρισμῶν.

Ἡ τελευταία πρόσκληση τοῦ Εὐ. Βενιζέλου πρὸς ὀλόκληρη τήν «Ἐπικράτεια Πολιτισμοῦ, ὅλους τούς πολιτιστικούς θεσμούς, ὅλους τούς δημιουργούς» δέν πείθει γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἔμπνευσης. Ἴσως γιατί εἶναι γνωστό ποιοί ἀποτελοῦν τήν «Ἐπικράτεια τοῦ Πολιτισμοῦ» τά τελευταία χρόνια καί ποιοῦς ἀφοροῦν οἱ παχυλοί προϋπολογισμοί (40 δισ. γιά τό 2001) καί οἱ ἀναθέσεις ἔργων —τῶν πολιτιστικῶν περιλαμβανομένων. Ἴσως γιατί εἶμαι πεισμένη ὅτι τά βήματα «πρὸς τήν ἐνσωμάτωση καί τή δημιουργία πολιτισμοῦ» —ὅπως δήλωσε ὁ Τίτος Πατρίκιος— χρειάζονται ἄλλου εἴδους βατῆρες. Λιγότερο φωτισμένους πιθανόν. Πού θά ἀφοροῦν ὅμως περισσότερους ἀκόμα, ἀφοῦ θά τούς διαμορφώνουν, θά τούς πλουτίζουν, θά τούς προβληματίζουν. Ἀπό τά μέχρι στιγμῆς δεδομένα ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα μόνον αὐτό δέν ἔχει στούς στόχους της.

Ἰολγα Σελλά

ΗΠΑ: Ζήτη ὁ διορισμένος πρόεδρος!

Γιατί συγχάρηκαν τόν Μπούς (νεότερο) οἱ ἡγέτες μας; Ἐπειδή ὁ ἀδελφός του Τζέμπ (Κυβερνήτης τῆς Φλόριντα) καί ἡ παρέα του ἔσπευσε νά τοῦ δωρίσει τούς 25 ἐκλέκτορες τῆς πολιτείας μέ hi-tech νοθεία καί λοιπά τερτίπια; Ἐπειδή τό Ἀνώτατο Δικαστήριο δέν ὀλιγόρησε νά παρέμβει, ὄχι γιά τή διασφάλιση τῆς καταμέτρησης τῶν ψήφων στή Φλόριντα, ἀλλά γιά νά ἐπικυρώσει τήν αὐθαιρεσία τῆς μή καταμέτρησης; Ἐπειδή τρεῖς ἀκροδεξιοί καί δύο δεξιοί δικαστές, διορισμένοι ἀπό τόν πατέρα του καί ἄλλους ρεμπουμπλικανούς προέδρους, διόρισαν τόν υἱό Μπούς στή θέση τοῦ Προέδρου, παρά τήν ἀντίθετη γνώμη τῶν ἄλλων τεσσάρων δικαστῶν τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου;

Ἄν ἔπρεπε νά συγχαροῦν κάποιον, ὄφειλαν νά συγχαροῦν τόν Ἄλ Γκόρ. Ὁ Γκόρ πῆρε 330.000 ψήφους περισσότερους ἀπό τόν Μπούς στό σύνολο τῶν ΗΠΑ, ἐξαπατήθηκε διπλά στή Φλόριντα, κι ἐπιπλέον ἔδειξε τό πόσο γνήσιο ἀμερικανάκι εἶναι: ἀναγνώρισε ἀμέσως καί χωρίς περιστροφές τόν διορισμό τοῦ Μπούς στή θέση τοῦ προέδρου. [Ἀμέσως μετά τήν ἀνακοίνωση τῆς ἀπόφασης τοῦ Ἄνωτάτου Δικαστηρίου τήν 12η Δεκεμβρίου ὁ Γκόρ —σέ τηλεοπτικό του διάγγελμα— δήλωσε μεταξύ ἄλλων τήν πλήρη συμφωνία του μέ ὅ,τι εἶπε ὁ Στέφεν Ντάγκλας μετά τήν ἦττα του ἀπό τόν Ἀβραάμ Λίνκολν: Partisan feeling must yield to patriotism. I'm with you, Mr. President, and God bless you —«Οἱ κομματικές ἀντιδράσεις πρέπει νά ἐνδώσουν στό πατριωτισμό. Εἶμαι μαζί σας, κ. πρόεδρε, κι ὁ Θεός νά σᾶς εὐλογεῖ»].

Οἱ ἡγέτες μας συγχάρηκαν τόν Μπούς, θά πεῖτε, ἀκολουθώντας τό πρωτόκολλο κι ὄχι τίς ἐξαιρέσεις του. Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά τήν περίπτωση ἑνός Κάστρο, ἑνός Μιλόσεβιτς, ἑνός Καντάφι ἢ Σαντάμ Χουσεῖν, γιά νά διστάσουν ἢ καί νά καταγγείλουν. Πρόκειται γιά τόν 43ο πρόεδρο τῶν ΗΠΑ, γιά τόν πρόεδρο τῆς χώρας πρόπλασμα —γιά πολλούς— τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τοῦ Κόσμου, πρόκειται κοντολογίς γιά τό ἀφεντικό μας. Οἱ ἡγέτες μας συγχάρηκαν τόν Μπούς, ὄχι μόνον ἐπειδή ἔτσι ἐπιβάλλει τό πρωτόκολλο, ἀλλά ἐπειδή θέλουν νά εἶναι μέ τόν ἐκάστοτε πρόεδρο τῶν ΗΠΑ, προσπερνώντας τό ποιός εἶναι καί τό πῶς κατέκτησε αὐτόν τόν θῶκο. Ἄλλωστε, μετά τήν τριακονταπενθήμερη ἀγωνία τους, τό «Ζήτω ὁ νέος Πλανητάρχης!» ἦταν μιά κάποια ἀνακούφιση.

Ἄν, πάντως, αὐτός ὁ πραγματισμός τῶν ἡγετῶν μας εἶναι ἀποδεκτός ὡς ἓνα σημεῖο, εἶναι καθόλα ἀπαράδεκτοι οἱ ἔπαινοι πολλῶν ἡμεδαπῶν κι ἄλλοδαπῶν ἐπωνύμων γιά τόν «θαυμαστό θεσμικό κόσμο» τῶν ΗΠΑ, γιά τήν παντοδυναμία τῆς ἀμερικανικῆς Δικαιοσύνης. Ἐξίσου ἀπαράδεκτο εἶναι τό γεγονός τῆς ὑποβάθμισης τοῦ θέματος ἀπό τά εὐρωπαϊκά ΜΜΕ καί τοῦ ἡμερήσιου Τύπου (μεταξύ τῶν ἐξαιρέσεων Μόντ καί Αὐγή).

Στά βήματα τῶν ἀμερικανικῶν ΜΜΕ, ἐλάχιστος τηλεοπτικός χρόνος ἀφιερῶθηκε καί στήν ΕΕ γιά τή λύση τῆς ἀμερικανικῆς ἐκλογικῆς παρωδίας. [Ἐχω πρόχειρη τή συνέντευξη τοῦ Λοῖκ Βακάν στήν Αὐγή (17 Δεκεμβρίου) ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι τό βράδυ τῆς ἀνακοίνωσης τῆς ἀπόφασης τοῦ Ἄνωτάτου Δικαστηρίου ἀντί ἐκτάκτων ἐκπομπῶν, ὅπως θά περίμενε κανείς, «τό θέμα παρουσιάστηκε σέ ἐπτά λεπτά καί μετά ἀκολούθησαν τά νέα γιά τόν καιρό καί τά προβλήματα μέ τά χριστουγεννιάτικα ψώνια!». Γιατί τόση ἀπάθεια στή λύση πού ἔδωσε ὡς «ἀπό μηχανῆς Θεός», τό Ἄνωτατο Δικαστήριό τῶν ΗΠΑ; Γιά τίς ΗΠΑ πρόκειται κι ὄχι γιά τή Μάλτα, τό

ζήτημα ἀφορᾷ τήν «Ἐθνική ὑπερηφάνεια καί τόν αὐτοσεβασμό» τῆς ὑπερδύναμης καί ἡμῶν.

Στό προαναφερθέν τηλεοπτικό του διάγγελμα ὁ Γκόρ τόνισε ἐπίσης ὅτι ἡ κανονιστική ἀρχή τῆς ἀμερικανικῆς ἐλευθερίας, ἡ πηγή τῶν δημοκρατικῶν της ἐλευθεριῶν εἶναι: «*Not under man but under God and Law*» («Ὁχι κάτω ἀπό ἄνθρωπο ἀλλά ὑπό τόν Θεό καί τόν Νόμο» —αὐτό εἶναι γραμμένο σέ περίοπτη θέση τῆς βιβλιοθήκης μιᾶς ἀπό τίς μεγάλες νομικές σχολές τῶν ΗΠΑ). Ἡ χειραφέτηση τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀπελευθέρωσή τους, τά «ἀνθρώπινα δικαιώματα» ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων βομβαρδίζουν ἅμα λάχει οἱ Ἀμερικανοί καί οἱ σύμμαχοί τους, δέν εἶναι «ὑπό τόν ἄνθρωπο», «ὑπό τόν ὀρθολογισμό του», ἀλλά «ὑπό τόν Θεόν καί τόν Νόμον»! Αὐτές οἱ ὑπερβατικές ὀντότητες ρυθμίζουν τά ἀνθρώπινα.

Μετά ἀπό δύο αἰῶνες Διαφωτισμοῦ οἱ ἐλπίδες μας ἐναποτίθενται πέρα ἀπό ἐμᾶς. Πραγματικός ἐφιάλτης, ἂν πράγματι ἔχουμε γυρίσει τόσους αἰῶνες πίσω. Εὐνουχισμός, αὐτοκτονία, ἂν δέν ἀντιδράσουμε κι ἐμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι, ὅπως ὁ Γκόρ καί οἱ ὀπαδοί του «ἐλέω Θεῷ καί Νόμου». Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά τήν ἡρεμία ἢ τήν ἀπαραίτητη ψυχραιμία ἀντιμετώπισης μιᾶς ἀκόμη ἀμερικανικῆς ἠθικοπολιτικῆς στραβοτιμονιάς. Πρόκειται γιά ἀπάθεια. Κι ὁ χλευασμός της, ὅσο ἀπαραίτητος κι ἀνακουφιστικός κι ἂν εἶναι, δέν ἀρκεῖ, εἶναι παντελῶς ἀναποτελεσματικός. Δέν εἶναι παρά τό ἄλλοθι τῆς ἀπολιτικοποίησης.

Δέν ἀναφέρομαι στήν ἀπάθεια τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων (τό νά εἶναι κανεῖς ἐλεύθερος ἀπό πάθη), ἀλλά στό ψυχροσύνδρομο ἀπάθειας: ἀπουσία πάθους, βραδύτητα σκέψης, στερεότυπες στάσεις, μιμητισμός, ἐξουδετέρωση ὄχι μόνον τῆς κοινωνικῆς συγκρότησης ἀλλά καί τῆς ἀτομικῆς συγκρότησης (ἠθική, συνείδηση). Δέν πρόκειται γιά ἀδράνεια, γιά ἔλλειψη ἀντιδράσεως σέ ἐρεθίσματα κάθε μορφῆς (ὑπάρχει πληθώρα ἀντιδράσεων ἀνάλογα μέ τήν μόδα κι ὄχι τήν ἠθική, τή συνείδηση, τήν πολιτική καί τήν ἰδεολογία μας). Πρόκειται γιά ἀπάθεια: γιά ἔλλειψη ἀντιδράσεως σέ καθαρῶς συγκινησιακά ἐρεθίσματα, ὅπως εἶναι καί τά πολιτικά ἐρεθίσματα. Οὔτε πρόκειται γιά ἀδιαφορία, γιά ἀμεριμνησία, ὅπου ἀντιλαμβανόμαστε μέν τά πολιτικά ἐρεθίσματα, ἀλλά ἀφήνουμε σέ ἄλλους τήν μέριμνα γι' αὐτά ἀπό βαρεμάρα. Ἐπειδή ἀκριβῶς δέν ἀντιλαμβανόμαστε τό πόσο σημαντικά εἶναι τά πολιτικά ἐρεθίσματα (γιά νά περιοριστῶ σ' αὐτά) γι' αὐτό παραμένουμε ἀπαθεῖς. Ἄλίμονο! Ἄς ἀντισταθοῦμε, τουλάχιστον στόν πειρασμό νά μιμηθοῦμε τό πρότυπο τῶν ἡγετῶν μας, ἄς ἐπιμείνουμε στή διαφωνία μας γιά τόν διορισμό τοῦ Μπούς στή θέση τοῦ προέδρου τῶν ΗΠΑ.

Βασίλης Ζουναλῆς

Γιά τή νέα Αὐγή

Πολλοί θά τό ἔχετε μάθει: ἀπ' τό καλοκαίρι εἶμαι ἀντιπρόεδρος τοῦ ΔΣ τῆς Αὐγῆς· πρόεδρος ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ. Ἀπ' τό καλοκαίρι εἶμαι ὑπεύθυνος τῶν «Ἐνθεμάτων» τῆς Αὐγῆς καί γράφω κάθε 15 μέρες σ' αὐτά. Εἶμαι καί μέλος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐνῶ στίς 18-12-2000 ἐκλέχτηκα σύμβουλος ἔκδοσης, μέ διευθυντή τόν Κώστα Κάρη καί ἀρχισυντάκτη τόν Νίκο Φίλη.

Γιατί ὅλα αὐτά; Γιατί τέτοια συσσώρευση ἀξιωματῶν καί ἀνάληψη ἐκ μέρους μου τόσων καί τέτοιων εὐθυνῶν; Πολλά λέγονται· νά πῶ καί ἐγώ τά δικά μου, πού ἄλλωστε τά ὀφείλω στούς ἀναγνώστες καί τούς συνεργάτες τοῦ Πολίτη, μέ πολλούς ἀπ' τούς ὁποίους πορευόμαστε μαζί ἀπό χρόνια.

Ἡ Αὐγή βρίσκεται στήν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ, μπορεῖ νά κλείσει. Ἡ ἔνδοξη καί κραταιά *Unita* ἔκλεισε, ἡ *Humanité* κινδυνεύει. Ἔτσι εἶναι· ἡ Ἀριστερά, γενικῶς καί παντοῦ, δέν πάει καλά. Ἄν κλείσει ἡ Αὐγή θά ἦταν πολύ μίζερος ὁ ρόλος μας ὡς θρηνωδῶν. Ὅλοι μας ὅμως θά μπορούσαμε νά δράσουμε κάπως γιά νά ἀποτραπεῖ τό μοιραῖο, γιά νά βελτιωθεῖ ἡ ἔφημερίδα, γιά νά παίξει τό ρόλο πού τῆς πρέπει. Γι' αὐτό ὅταν μᾶς ἔγινε πρόταση ν' ἀναλάβουμε στήν ἔφημερίδα εὐθύνες καί βάρη τό δεχτήκαμε. Ἀλλά θελήσαμε νά ἐξασφαλιστοῦν ἐκεῖνοι οἱ ὄροι πού ἀποτελοῦν τήν ἀναγκαῖα (ἀλλ' ὄχι ἐπαρκή) συνθήκη τῆς ἐπιτυχίας. Καί ἐξασφαλίστηκαν.

Ἔτσι, τό πολυφωνικό ἀπό πλευρᾶς πολιτικῶν προελεύσεων τῶν μελῶν του, Διοικητικό Συμβούλιο εἶναι τό ἀπολύτως κυρίαρχο ὄργανο διεύθυνσης τῆς ἔφημερίδας. Ὅπως ὀφείλε, μέ τίς πιό δημοκρατικές διαδικασίες, ἐξέλεξε τή νέα διευθυντική ομάδα, στήν ὁποία μετέχω κι ἐγώ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅπως ἤδη δημοσίως ἀνακοινώθηκε, προχωρεῖ στήν αὐξηση τοῦ μετοχικοῦ κεφαλαίου τῆς ἔφημερίδας (358 ἐκ. δραχμές περίπου). Ἀπό τίς ἀρχές Ἰανουαρίου 2001 ὁποῖος θέλει μπορεῖ νά ἀγοράσει μετοχές τῆς «ΑΕ Αὐγή» (4000 δρχ. ἐκάστη), μέχρι τοῦ ποσοστοῦ τοῦ 0,5% (ἢ 2.500.000 δρχ.) τοῦ συνολικοῦ μετοχικοῦ κεφαλαίου. Ὁ ΣΥΝ θά κατέχει τό 25% καί οἱ ἐργαζόμενοι τό 12,5%. Ἔτσι τό 63% τῆς ἰδιοκτησίας τῆς ἔφημερίδας θά περάσει στά χέρια τῶν ἀναγνωστῶν-μετόχων. Αὐτά τά δύο, δηλαδή ἡ ἀνεξάρτητη διοίκηση καί ξεκάθαρες ἰδιοκτησιακές σχέσεις, εἶναι μιά καλή βάση γιά τή νέα Αὐγή, γιά μιά νέα πορεία πού ὅλοι τήν θέλουμε ἀνοδική. Ὡστόσο ἡ βάση αὐτή δέν ἀρκεῖ. Ἀπό δῶ καί πέρα ἀρχίζει ἡ μάχη τῆς ἔκδοσης, τῆς δημοσιογραφικῆς ποιότητας, ἡ δουλειά τῶν συντακτῶν, ἡ συνδρομή τῶν ἀναγνωστῶν.

Δέν εἶμαι δημοσιογράφος οὔτε θά μείνω στό ἐπάγγελμα αὐτό. Ὅμως στήν παρούσα φάση ἐπιστρατεύτηκα. Δέν εἶμαι ψώνιο οὔτε Κιγκινάτος. Ἀριστερός εἶμαι. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει Ἀριστερά χωρίς ἀριστερές ἔφημερίδες, χωρίς ἀριστερά περιοδικά, χωρίς ἀριστερό λόγο. Αὐτό εἶναι ὅλο.

Καί ὁ Πολίτης, μαζί μ' αὐτά, μέ ὅλα αὐτά, τί θά γίνει ὁ Πολίτης; Δέν μπορῶ νά βάλω τήν ὑπογραφή μου στή ληξιαρχική πράξη θανάτου τοῦ περιοδικοῦ, μετά ἀπό 25 ὀλόκληρα χρόνια. Ἡ ἔκδοσή του θά συνεχιστεῖ, ὅπως ὡς τώρα· μέ νύχια καί μέ δόντια στό δικό του ρόλο.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΚΥΠΡΙΑΚΟ: ΑΠΟ ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΣΕ ΚΑΠΟΙΑ ΔΙΕΞΟΔΑ*

του Άλέξη Ήρακλείδη

Στό Κυπριακό οι ειρηνικές λύσεις χωρίς την επιβολή της άποψης του ενός επί του άλλου, δηλαδή οι λογικές συμβιβαστικές λύσεις, είναι προφανείς τουλάχιστον για ένα τέταρτο του αιώνα. Πρόκειται για κάποια μορφή χαλαρής άμφιθνικής όμοσπονδίας. Γιατί, λοιπόν, υπάρχει τέτοια δυσπραγία και αδιέξοδο και μάλιστα όταν με μιά τέτοια συμβιβαστική επίλυση θά έβγαιναν όλοι κερδισμένοι, τόσο οι Έλληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι, αλλά και η Ελλάδα και η Τουρκία;

Κατ' αρχήν γιατί επικρατεί στην Ελλάδα και στους Έλληνοκύπριους η θέση ότι για όλα φταίει η Άγκυρα και ο Ντενκτάς. Γιατί; Λόγω της «είσβολης και κατοχής». Με άλλα λόγια, τό Κυπριακό θά επιλυθεί ως διά μαγείας αν αποχωρήσουν τά τουρκικά στρατεύματα. Έτσι ακόμη και επί προεδρίας Γιώργου Βασιλείου ό πραγματικός συνομιλητής θεωρείται αποκλειστικά η Άγκυρα και όχι οι Τουρκοκύπριοι, ούτε καν η τουρκοκυπριακή αντιπολίτευση που υπήρξε —από τό 1974— σαφώς πιο συμφιλιοτική και ήπια από την αντίστοιχη έλληνοκυπριακή αντιπολίτευση (συμπεριλαμβανομένου του πάντοτε διστακτικού ΑΚΕΛ). Ίδου μία βασική αίτια για τό αδιέξοδο έλληνοκυπριακής και έλληνικής κατασκευής.

* Άλλες πειστικές έρμηνείες για τό αδιέξοδο είναι οι ακόλουθες:

1. Ότι οι επιδιώξεις των δύο πρωταγωνιστών παρα-

μένουν μέχρι σήμερα έντελώς ασυμβίβαστες, όπως συνέβαινε σε προηγούμενες φάσεις του Κυπριακού, πριν τό μοιραίο 1974.

2. Η έσφαλμένη αντίληψη ότι ό χρόνος είναι «μέ τό μέρος μας» και ότι στό άπώτερο μέλλον θά μπορούν νά επιτύχουν λύση με εύνοϊκότερους όρους.

3. Η υπάρχουσα κατάσταση, παρά την έγγενή της ένταση και ανασφάλεια, είναι προτιμότερη από οποιαδήποτε δυνατή συμβιβαστική λύση. Όπως συχνά λέγεται, ψιθυριστά, από τους Έλληνοκύπριους «ή μή λύση είναι λύση». Με άλλα λόγια, η λύση έχει επέλθει, αλλά η κάθε πλευρά, για διαφορετικούς λόγους, αποφεύγει νά τό παραδεχθεί εξαιτίας του πολιτικού κόστους (αυτό μάλλον ισχύει για την έλληνοκυπριακή πλευρά) και του φόβου μήπως μείνει χωρίς ρόλο και απορροφηθεί από τή «μητέρα-πατρίδα» (αυτό ισχύει ειδικά για την τουρκοκυπριακή πλευρά).

4. Η έθνικιστική ιδεολογία και όπτική κυριάρχησε στη δεκαετία του 1990 σε τέτοιο σημείο ώστε η θέση της «επαναπροσέγγισης» (ακριβέστερα «προσέγγισης», μιά και ούσιαστικά δέν υπήρχε πραγματική προσέγγιση τό 1959-1963) νά κρίνεται άπαξιοτικά μεταξύ Έλληνοκυπρίων η στην καλύτερη περίπτωση ουτοπική και άφελής. Πράγματι, κατά τά τελευταία χρόνια, τουλάχιστον τό 50% των Έλληνοκυπρίων υποστηρίζει θέσεις που θά τις χαρακτηρίζαμε ως έθνικιστικές και έλληνοκεντρικές, με έμφαση στην έλληνικότητα αντί στην κοινή κυπριακή ταυτότητα. Όπως εύστοχα λέγεται από Έλληνοκυπρίους σχολιαστές, οι θέσεις αυτές «κουβαλούν νερό στον μύλο του Ντενκτάς» και της Τουρκίας.

5. Τό μεγάλο βάρος της υποκειμενικής διάστασης: στην αντίπαράθεση Έλληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων (και Έλλήνων και Τούρκων) υπάρχει έντονη άμοιβαία δαιμονοποίηση, φόβος, θυματοποίηση (victimization), συγκρουόμενες έθνικές ιστορικές άφηγήσεις και παντελής έλλειψη έμπιστοσύνης προς τόν αντίπαλο. Αυτοί οι

* Τό κείμενο αυτό άποτελεί την παρέμβαση του Άλέξη Ήρακλείδη στην εκδήλωση της Άνανεωτικής Έκσυγχρονιστικής Κίνησης της Άριστεράς «Κυπριακό: ώρα τοιμηρών αποφάσεων» (Ζάππειο, Άθήνα, 12 Δεκεμβρίου 2000) στην οποία συμμετείχαν, επίσης, ό Γιώργος Βασιλείου, η Καίτη Κληρίδη, ό Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, ό Άντρέας Άνδριανόπουλος, ό Παρασκευάς Άνγερινός, η Χριστίνα Πουλίδου, ό Θόδωρος Τσίκας και ό Νίκος Μπίστης (ως πρόεδρος).

λόγοι και όχι οι γνωστές αντικειμενικές δυσκολίες είναι που δημιουργούν και τρέφουν τό άδιέξοδο. Καιριο ρόλο παίζει ή άρνηση τής ταυτότητας του Άλλου, ειδικά από τήν πλευρά των Έλληνοκυπρίων προς τούς Τουρκοκύπριους.¹ Ειδικότερα, ή έμφαση στην έλληνικότητα των Έλληνοκυπρίων αντί τής κυπριακής τους ταυτότητας, που συμβολικά έμφανίζεται με τή συνεχή αναπέταξη τής έλληνικής αντί τής κυπριακής σημαίας και με έθνικό ύμνο τόν έλληνικό, δέν συμβάλει στο να μειώσει τούς τουρκοκυπριακούς φόβους και τήν αίσθηση μειονεξίας που τούς διακατέχει έναντι των Έλληνοκυπρίων.

Όλα αυτά μάς οδηγούν σε ένα ακόμη συμπέρασμα: ότι μέχρι σήμερα ούτε ή μία ούτε ή άλλη πλευρά —και κυρίως, νομίζω, οι Έλληνοκύπριοι— δέν μπορούν να διανοηθούν τόν Άλλο ως φίλο και συνέταιρο, ως ισότιμο σε μία κοινή Κύπρο. Κατά τόν εϋστοχο τίτλο ενός συλλογικού τόμου για τό Κυπριακό (έπιμ. Καλότυχου, 1997), πρόκειται για «*unimagined community*» (σε αντίθεση με τό *imagined community*, κατά Benedict Anderson). Πάντως, όπως και να έχουν τά πράγματα, ή παράταση τής εκκρεμότητας, όσο και να έμφανίζεται βολική για τούς ανέκδοτους (τούς «άπορριπτικούς») στις δύο κοινότητες, δέν είναι και για τά δύο μέρη ή ιδανικότερη λύση. Επιπλέον δημιουργεί μεγάλη ένταση και κίνδυνο ανάφλεξης που άπασχολεί τή διεθνή κοινωνία. Η Κύπρος έχει γίνει από τίς πλέον στρατιοποιημένες περιοχές τής γής.

Άς έρθουμε όμως στο ζητούμενο, στην όριστική, ειρηνική, από κοινού επίλυση του Κυπριακού προβλήματος. Οι προφανείς λύσεις είναι δύο: (α) κάποια μορφή συμβίωσης των δύο κοινοτήτων που θά κινείται στο πλαίσιο μίας διζωνικής, διακοινοτικής χαλαρής όμοσπονδίας και (β) κάποια μορφή όριστικού «βελούδινου» χωρισμού με συγκεκριμένους όμως όρους και έχέγγυα, προκειμένου τά διεθνή αυτά σύνορα να μίν προδούν τά πλέον εύφλεκτα τής Μεσογείου.

Η όποια συμφωνία θά πρέπει άπαραιτήτως να άποτελεί προϊόν διαπραγματεύσεων μεταξύ Έλληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, να γίνει γνησίως άποδεκτή από τά δύο μέρη, να υποστηρίζεται από τήν μεγάλη πλειοψηφία των Έλληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, να καλύπτει έπαρκώς τήν ασφάλεια και τήν αίσθηση ταυτότητας των δύο κοινοτήτων και να συμβάλει στην διεθνή ειρήνη και ασφάλεια στην ευαίσθητη αυτή περιοχή. Πρόκειται, βέβαια, για αυτόνόητα πράγματα, που όμως στην κυπριακή περίπτωση φαίνονται βουνό ή σαν υπέρμετρες άπαιτήσεις τής διεθνούς κοινωνίας!

Άπαραίτητη είναι ή έλεύθερη βούληση των δύο κοινοτήτων που θά κατέληγε σε συμφωνία. Έξυπακούεται, βέβαια, ότι ή λύση που θά πρόκριναν οι δύο κυπριακές κοινότητες θά πρέπει να υποστηρίζεται ειλικρινά και να μίν υποσκάπτεται από τήν Ελλάδα ή από τήν Τουρκία. Όσον άφορα λύσεις στο πλαίσιο ενός κράτους, θά πρέπει και πάλι (όπως με τίς Συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου) να μίν επιτρέπεται ή ένωση ή ή δι-

χοτόμηση. Σε παρεμφερείς έθνοτικές συγκρούσεις οι λύσεις που βρέθηκαν ήταν κατόπιν κοινής συμφωνίας και κινούνται από τήν άυτονομία ως τή χαλαρή όμοσπονδία. Στο πλαίσιο αυτό πλέον ρεαλιστική για τό Κυπριακό είναι ή λύση τής χαλαρής όμοσπονδίας και συγκεκριμένα τής άμφιθνικής άσυμμετρικής όμοσπονδίας τύπου Καναδά. Αυτό τό είδος όμοσπονδίας, κινείται με όρους «έθνοτικά συναινετικής δημοκρατίας (*consociational democracy*), στην όποία ή άσθενέστερη άριθμητική μειονότητα όχι μόνο προστατεύεται άποτελεσματικά αλλά διαθέτει και άυξημένη πολιτική άποτελεσματικότητα και συμμετοχή, σαφώς περισσότερη απ' ό,τι θά άντιστοιχούσε στην άριθμητική της δύναμη, προκειμένου να μίν αισθάνεται ξένο σώμα, υπό άπειλή και έτσι να γίνεται κεντρόφυγη. Με τέτοιους όρους και με άξιόπιστες διεθνείς έγγυήσεις θά μπορούσε, ένδεχομένως, να έξευρεθεί λύση ή όποία θά ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί από τήν πλειοψηφία των Τουρκοκυπρίων, με άποτέλεσμα να πιεσθεί ό Ντενκτάς καθώς και ή Τουρκία.

Είναι όμως ρεαλιστική σήμερα ή επανένωση ή μήπως ή συνεχής επίκλησή της από τή Λευκωσία και τήν Άθήνα άποτελεί ένα τελετουργικό για έσωτερική και διεθνή κατανάλωση; Χωρίς άλλο ή επανένωση είναι έξαιρετικά δύσκολο να πραγματοποιηθεί μετά από τόσα χρόνια ξεχωριστής διαβίωσης, αντιπαράθεσης και άμοιβαίας δαιμονοποίησης καθώς και τής άνόδου των έθνικιστικών «άπορριπτικών» και από τίς δύο πλευρές. Επίσης, όπως φαίνεται, ή πλειοψηφία των Έλληνοκυ-

1. Η έλληνοκυπριακή μη άναγνώριση έχει διάφορες εκφάνσεις. Μία προσπάθεια καταγραφής θά συμπεριλάμβανε: (1) τή μονοπώληση («αφετερισμό» ή «κατάληψη» κατά τούς Τουρκοκύπριους) του κυπριακού κράτους από τούς Έλληνοκύπριους (άπό τό 1963 και έπειτα) και τόν χαρακτηρισμό τής τουρκοκυπριακής διοίκησης ως «παράνομης» και ως «ψευδοκράτους», (2) τή μη άναγνώριση των Τουρκοκυπρίων ως ξεχωριστού λαού αλλά, μόλις και μετά δυσκολίας, ως «κοινότητας», (3) τή θέση ότι πρόκειται για «μειονότητα» και τίποτε περισσότερο και ότι τά περί «κοινότητας» έχουν επιβληθεί έξωθεν και άποτελούν μία από τίς κύριες πηγές του άδιεξόδου, (4) ότι στην ουσία είναι πολιτικά άνύπαρκτοι, φερέφωνο τής Τουρκίας (ή ότι ό ήγέτης τους είναι άνδρείκελο τής Τουρκίας) και (5) ότι δέν πρόκειται καν για Τουρκοκύπριους αλλά για Τούρκους (σε αυτό έχει συμβάλει και ό Ντενκτάς με τήν έμφασή του στην τουρκική ταυτότητα των Τουρκοκυπρίων). Χαρακτηριστικό, επίσης, είναι ότι «Κύπριοι» λογίζονται μόνο οι Έλληνοκύπριοι. Με τό «Κύπριος», «Κύπρος», «κυπριακά δίκαια» εκλαμβάνονται άποκλειστικά οι Έλληνοκύπριοι, σαν οι Τουρκοκύπριοι να μίν ύπάρχουν πιά ή να μίν υπήρξαν ποτέ. Τό τελικό άποτέλεσμα είναι μία έντονη αίσθηση άνασφάλειας για τούς Τουρκοκύπριους ως προς τή συλλογική ταυτότητά τους που δέν τούς καθιστά ανέκδοτους και ευερέθιστους στην παραμικρή νύξη ότι «δέν ύπάρχουν» ως ξεχωριστός λαός ή κοινότητα.

πρίων μᾶλλον δὲν φαίνεται ιδιαίτερα ἐνθουσιώδης στὴν προοπτικὴ νὰ πληρώσει τὸ κόστος τῆς οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνόδου τῶν Τουρκοκυπρίων, πράγμα πού ἀποτελεῖ *sine qua non* γιὰ ὁποιασδήποτε διώσιμη λύση στὸ πλαίσιο μιᾶς ὁμοσπονδίας. Ἄλλωστε, ἐφόσον ἔχουν τὴν πεποίθηση ὅτι μποροῦν νὰ εἰσέλθουν καὶ μόνοι τους στὴν Ε.Ε., γιατί νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ δεχθοῦν τοὺς Τουρκοκύπριους μὲ ὅλη τους τὴν ὑπανάπτυξη καὶ τὴν πολιτισμικὴ διαφορετικότητα πού ἔχει γίνει ἀκόμη πιὸ ἐντονη μὲ τὸν ἐποικισμό ἀγροτῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολία καὶ τὴ μετανάστευση μεγάλου ἀριθμοῦ Τουρκοκυπρίων στὴν Βρετανία;

Ἄν ἡ ἀπαισιόδοξη αὐτὴ ἐκτίμηση βρίσκεται ἐγγύτερα στὴν πραγματικότητα καὶ ἂν θεωρηθεῖ δεδομένο ὅτι «ἢ μὴ λύση ὡς λύση» δὲν μπορεῖ νὰ συνεχισθεῖ, τότε ρεαλιστικότερη εἶναι ἡ ὀριστικὴ διάσπαση, τὸ «συναινετικὸ διαζύγιο», τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἐδραιώσει ἀσφαλέστερα σύνορα καὶ μελλοντικὴ δυνατότητα γιὰ αὐξημένη διασυνοριακὴ συνεργασία, ἐμπόριο, ἀνθρώπινες ἐπαφές καὶ ἴσως στὸ μέλλον προσέγγιση καὶ ἀκόμη καὶ ἐπανάωση μὲ κάποια μορφή. Χωρὶς χαλαρὴ ὁμοσπονδία ἢ ἔστω συναινετικὸ διαζύγιο μπορεῖ νὰ ἐπέλθει ἡ χειρότερη δυνατὴ λύση γιὰ τοὺς Ἑλληνοκύπριους: δηλαδὴ ἑλληνοκυπριακὸ κράτος ἀπὸ τὴ μία καὶ τουρκικὴ ἐπαρχία ἀπὸ τὴν ἄλλη, πρότυπη πυριτιδαποθήκη.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς δυσκολίες πού ὑπάρχουν, βίωσιμη θὰ ἦταν ἡ λύση, ὁποιαδήποτε λύση, ἀπὸ τὴ συγκατοίκηση ὡς τὸν μερικὸ ἢ τελικὸ χωρισμό, ἐφόσον θὰ κάλυπτε ἀποτελεσματικὰ τίς θεμελιώδεις ἀνάγκες τῶν δύο πλευρῶν. Αὐτές εἶναι ἡ ἀσφάλεια καὶ τῶν δύο κοινοτήτων πού συνεχίζουν νὰ ζοῦν μὲ *Angst* καὶ κλειστοφοβία ἐπὶ δεκαετίες, ἡ φυσικὴ καὶ πολιτισμικὴ τους ἐπιδίωξη καὶ συλλογικὴ ταυτότητα, ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ εὐημερία καὶ ἡ ἀποτελεσματικὴ πολιτικὴ συμμετοχή. Κλειδί εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τῆς τουρκοκυπριακῆς ταυτότητας καὶ τῶν Τουρκοκυπρίων ὡς πράγματι ἰσοτίμων συνομιλητῶν γιὰ μιὰ διακοινοτικὴ Κύπρο. Ὅσο οἱ Τουρκοκύπριοι θεωροῦνται μόνο μειονότητα (ὅπως δηλαδὴ οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Θράκης) ἢ ἀπλῶς «πιόνι» τῆς Τουρκίας, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι ὀδηγοῦμεθα νομοτελειακὰ σὲ μιὰ αὐτοεκπληρούμενη προφητεία ἑλληνοκυπριακῆς καὶ ἑλληνικῆς κατασκευῆς.

Μποροῦν ἄραγε οἱ δύο κοινότητες νὰ φανταστοῦν τὸν ἄλλο ὄχι ὡς «ἐχθρό» ἀλλὰ ὡς συνέταιρο μὲ τὸν ὁποῖο ἔχουν πολλὰ νὰ μοιραστοῦν πρὸς ὄφελος καὶ τῶν δύο; Ἄν ναι, θὰ ὑπάρξει λύση. Ἡ μὴ λύση ὀδηγεῖ ἀναγκαστικά στὴ διχοτόμηση. Ὅπως ἔχει πει ἐπιγραμματικά ὁ ἀνθρωπολόγος Peter Loizos, «τό νησί ἀνήκει σὲ ὅλους τοὺς Κύπριους ἢ σὲ κανέναν Κύπριο». Καὶ θὰ προσέθετα, ἐφόσον οἱ δύο κοινότητες στὴν πλειοψηφία τους ἐπιμένουν ὅτι εἶναι μόνο ἢ κυρίως Ἕλληνες καὶ Τούρκοι, ἀντιστοίχως, καὶ ὄχι ταυτόχρονα Κύπριοι δὲν θὰ εἶναι τελικὰ Κύπριοι ἀλλὰ τμήματα, ἐπαρχίες —οὐσιαστικά ἢ καὶ τυπικά— τῶν μητέρων πατρίδων. Αὐτὸ ἐπιζητοῦν ἄραγε;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

JACQUELINE DE ROMILLY

της Γαλλικῆς Ακαδημίας

Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ

Το πρώτο ἔργο
της συγγραφέως

JACQUELINE DE ROMILLY

Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ
ΚΑΙ Ο ΑΘΗΝΑΪΚΟΣ
ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΛΥΝΤΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Μετάφραση
Λύντια Στεφάνου

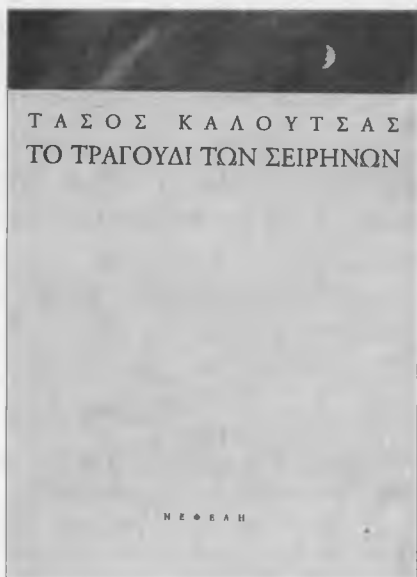
«Η ζωή και η ιστορία δεν
κάνουν τίποτε άλλο παρά να
επιβεβαιώνουν καθημερινά
τον Θουκυδίδη»

Ανδρέας Παναγόπουλος
Καθημερινή 1/8/2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

Τάσος Καλούτσας ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΩΝ ΣΕΙΡΗΝΩΝ

[ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ 1995-2000]

Το τραγούδι των Σειρήνων είναι –εκ παραδόσεως– τραγούδι που προαναγγέλει το θάνατο. Μπορεί επίσης να 'ναι το σαγηνευτικό κάλεσμα για μια διαφορετική ζωή, ίσως μια νέα αρχή, και τότε δύσκολα μπορείς να του αντισταθείς. Ορισμένοι ήρωες αυτών των διηγημάτων συμπληρώνουν το θλιβερό κύκλο της ζωής τους αντιμετωπίζοντας καταστάσεις και συμπεριφορές που βαθμιαία τους φθείρουν (σωματικά και ψυχικά) και τους επιφυλάσσουν ένα τραγικό ή άδικο τέλος. Άλλοι συνεχίζουν να ονειρεύονται διατηρώντας την πίστη τους στις ομορφιές της ζωής είτε αναζητώντας το μάλισμα του έρωτα, παρ' όλα τα αδιέξοδα και την απόγνωση της σκληρής καθημερινότητας. Σ' ένα τέτοιο τοπίο απώλειας και ελπίδας, όπου το τραγούδι των Σειρήνων διαπερνά τα πάντα, ίσως μπορούσε να υπάρξει μια αισιόδοξη προοπτική που, αν παρεμβαλλόταν, ν' άλλαζε ακόμα και τη στάση μας απέναντι στο θάνατο, να μας συμφιλιώνει μαζί του ή έστω να τον έκανε αποδεκτό.

ΕΠΙΣΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

- Το καινούριο αμάξι
- Το κελεπούρι

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ. 3607.744 • FAX 3623.093
E-mail: nefeli-p@otenet.gr • www.nefeli-books.gr

Ευγένιος Αρανίτσης ΣΕ ΠΟΙΟΝ ΑΝΗΚΕΙ Η ΚΕΡΚΥΡΑ;

Το πρώτο απ' τα έξι κείμενα αυτής της συλλογής «αναφέρεται» στην Κέρκυρα, την πόλη του μεταίχμιου, την μεταφυσική πόλη των ορίων της παιδικότητας, των ορίων ανάμεσα στους κήπους και τους παλιούς θερινούς κινηματογράφους. Το δεύτερο «διαπραγματεύεται» το ζήτημα της νεκρώσιμης ευδίας του έαρος, τις μεταφορές της Ταφής στις σκηνές της εσωτερικής ζωής. Το τρίτο «μιλάει» για την εποποιία της Ερωτικής Αφιέρωσης, την οποία οδηγώ σ' ένα παράδοξο τέλος, σ' ένα κύναιο άσμα που θα βυθιστεί, όπου νά 'ναι στην παρωδία. Το τέταρτο «θίγει» την ιστορική υλικότητα της γραφής, τη «μαγική» της συνάρτηση προς την Ιστορία του ανθρώπινου σώματος. Το πέμπτο «εξετάζει» τη λειτουργία της θεραπευτικής ενθύμησης στη Φωτογραφία, αυτή τη βασίλισσα των *artes moriendi*, που μοιάζει ξαφνικά να δικαιώνεται σε σχέση με τις άλλες, τυφλές, μοντέρνες εικόνες. Ενώ το τελευταίο «φωτίζει» τον εναγκαλισμό ομορφιάς και θανάτου, αισθητικής και μακάβριου, μόδας και βαμπιρισμού. Και τα έξι κείμενα μπορούν να διαβαστούν σαν αναπτύξεις του ίδιου θέματος, που είναι ο Ανέφικτος Αποχωρισμός. Και τα έξι εκκινούν απ' το δοκίμιο και απολήγουν σε ισάριθμες φαντασίες (με την έννοια που δίνουν στη λέξη οι συνθέτες). Και τα έξι κυριολεκτούν εξοφλώντας συνάμα την οφειλή στο πνεύμα της σάτιρας.

ΚΡΑΤΙΚΟ ΒΡΑΒΕΙΟ ΔΟΚΙΜΙΟΥ 2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ. 3607.744 • FAX 3623.093
E-mail: nefeli-p@otenet.gr • www.nefeli-books.gr

ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ἡ Γερμανία τοῦ σήμερα ἔχει κοινωνικά τριχοτομηθεῖ. Μία κοσμοπολιτική ἄρχουσα τάξη στίς προδιαγραφές τῆς παγκοσμιοποίησης καί τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Μία ἐργατική τάξη ἐγκλωβισμένη σέ ὑγειονομικά στεγανά, χωρίς πολιτικά δικαιώματα καί μέ ἀφόρητα συρρικνωμένο τό κοινωνικό της βάρος. Τά μεσοστρώματα τέλος, χωρίς ἐπικοινωνία μέ τά ὑπόλοιπα τμήματα τῆς κοινωνίας, σέ πορεία ὑποβάθμισης μοναχική, ἔρμαια τῶν οικονομικῶν ἐξελίξεων τίς ὁποῖες ἐλάχιστα ἐλέγχουν καί παγιδευμένες σέ μονόδρομους καί στίς συνεπακόλουθες φοβίες.

Τά δημόσια μέσα μεταφορᾶς στίς γερμανικές πόλεις χαρακτηρίζονται ἀπό δύο στοιχεῖα: α) Τό πρῶτο, ἡ ἀψογή λειτουργία τους φροντισμένα ὄχημα, συχνά δρομολόγια, λεωφορειόδρομοι, ἀψογος συνδυασμός τῶν λεωφορείων μέ τό σιδηροδρομικό δίκτυο, ἀστικό ἢ προαστιακό. β) Τό δεύτερο ἀφορᾶ τόν ἐλεγχό τῶν εἰσιτηρίων. Τά τελευταῖα δέν εἶναι ἰδιαιτέρως ἀκριβά. Ποινολογεῖται, φυσικά, ἀνελέητα ὅποιος ἐπιβιβάσται χωρίς εἰσιτήριο καί τό ἐκδόσει μέσα στό ὄχημα, στόν ὁδηγό. Ὑπάρχουν ὅμως ἀπεριόριστοι συνδυασμοί φθηνότερων κομιστρων, ἐνώ οἱ μηνιαῖες κάρτες πολλαπλῶν διαδρομῶν εἶναι φθηνότερες γενικά, ἀπό τίς ἀντίστοιχες στήν Ἀθήνα. Ὁ ἐλεγχος γίνεται συχνά, μέ διαφορετικούς μάλιστα τρόπους: ἄλλοτε ἀπό ἐνστολους ὑπαλλήλους, ἄλλοτε ἀπό «κρυφούς», πού δείχνουν τήν ἰδιότητα καί τήν ταυτότητά τους τήν τελευταία στιγμή. Ἡ συμπεριφορά εἶναι ἡ κλασική γερμανική: τυπικά εὐγενική καί ἀπόλυτη. Τό προσωπικό πού κάνει αὐτή τή δουλειά ἀποτελεῖται συχνά ἀπό ξένους, πολλές φορές δέ ἀπό ἔγχρωμους.

Σέ αὐτό τό καλοκουρδισμένο περιβάλλον συμβαίνουν μερικά παράξενα. Στή διάρκεια τῶν ἐλέγχων εἰσιτηρίων, στό λεωφορεῖο ἢ τόν σιδηρόδρομο, ἕνα σημαντικό ποσοστό τῶν ἐπιβατῶν, νέοι, ἂν μπορῶ νά ἐντάξω τίς παρατηρήσεις μου σέ στατιστικό σχῆμα, κοπέλες τίς περισσότερες φορές, σχεδόν πάντα Γερμανίδες, ἀντί εἰσιτηρίου, ξεδιπλώνουν καί ἐπιδεικνύουν στόν ἐλεγκτή κάτι χαρτιά, ὡς ἐπιστολές ἢ βεβαιώσεις ἢ ἀκόμα καί κάποια εἶδη λογαριασμῶν. Ὁ τελευταῖος, μέ τόν γερμανικό τρόπο, κάθεται καί μελετᾶ ἐπισταμένως τά ἔγγραφα πού τοῦ παρουσιάζονται. Ἀφοῦ ὀλοκληρώσει τήν ἀνάγνωση, χαιρετᾶ, ζητᾶ μερικές φορές, σχεδόν μέ σεβασμό, συγγνώμη καί συνεχίζει μέ τόν ἐλεγχό ἄλλων

ἐπιβατῶν. Ὁμολογῶ ὅτι ἔσκασα ἀπό τήν περιέργεια μέχρι νά μάθω γιά τί ἀκριβῶς πρόκειται. Σκεπτόμενος μεσογειακά, ἐκτίμησα ὅτι εἶναι ἀδύνατο τέτοιο ποσοστό ἀνθρώπων νά ἔχει προσωπικό σημείωμα ἀπό τόν ὅποιο διευθυντή τοῦ συστήματος. Πραγματικά, τά χαρτιά καμία σχέση δέν ἔχουν μέ διευθυντικό ἢ ὑπουργικό σημείωμα. Πρόκειται γιά διάφορα ἔγγραφα ἱκανά νά ἀποδείξουν ὅτι ὁ φορέας τους εἶναι ἀνεργος.

Οἱ τάξεις καί τά στρώματα

Ἡ εἰκόνα τοῦ ξένου ἐλεγκτή καί τοῦ ἀνεργου Γερμανοῦ μπορεῖ, συμβολικά καί χαρακτηριστικά νά ἀποδόσει τή σημερινή κοινωνική δυσπραγία τῆς Γερμανίας. Ἡ κοινωνική διαστρωμάτωση ἔχει ὀφθαλμοφανῶς πλέον πάρει ἀποκλίνουσες διαδρομές. Στήν κορυφή, οἱ μεγαλοαστικοί κοινωνικοί χώροι βλέπουν τήν εὐμάρειά τους καί τό διαθέσιμο εἰσόδημα νά πολλαπλασιάζεται μέ ρυθμούς ἀγνωστους ἀκόμα καί στό σχετικά πρόσφατο παρελθόν τῶν «γερμανικῶν θαυμάτων». Ἡ ἐλεύθερη ἀγορά, ὁ ἀνταγωνισμός, βοηθᾶ τοὺς ἰσχυροὺς καί συγκεντρώνει στά χέρια τους προοδευτικά τίς περιουσίες, τά κεφάλαια καί τίς θέσεις ἐξουσίας τῶν νικημένων. Ἡ γερμανική ἄρχουσα τάξη φαίνεται νά ἔχει τίς προδιαγραφές τοῦ νικητῆ σέ αὐτόν τόν τόμεα καί οἱ ἐπιθετικές κινήσεις της, μέσα καί ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς χώρας ἢ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, θρῖσκονται στήν πρώτη γραμμή τῆς ἐπικαιρότητας. Καθώς, μάλιστα, αὐξάνει τήν οικονομική καί γεωγραφική της ἐπιφάνεια, ἡ τάξη αὐτή μεταπλάθεται, γίνεται πῶς κοσμοπολιτική καί αἰσθάνεται περισσότερο συγγενής στά πάθη τῶν μεγάλων οικονομικῶν κέντρων τοῦ κόσμου-τῶν

υπερατλαντικῶν δηλαδή, στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, παρά στά συμβαίνοντα στίς Βρυξέλλες ἢ ἔστω στό Παρίσι ἢ τό Λονδίνο.

Στό ἄλλο ἄκρο, τά ἐργατικά κοινωνικά στρώματα ἔχουν ἀποκτήσει ὅλα τά χαρακτηριστικά πού οἱ κοινωνικοὶ ἐφιάλτες τοῦ παρελθόντος ἔτειναν νά τοῦς προσδώσουν. Γιά νά εἶμαστε πιό ἀκριβεῖς, ὅπως στόν φανταστικό κόσμο τοῦ Οὐέλς, ἀπαραίτητη γιά τήν ζωή τῆς Γερμανίας, ἡ ἐργατική δύναμη βρίσκεται εἴτε στίς παρυφές τῆς κοινωνίας, εἴτε ὀλότελα ἔξω ἀπό αὐτή. Ἕνας ὑπόγειος κόσμος στήν κυριολεξία. Ὁ ὄγκος αὐτοῦ πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε ἐργατική τάξη στή χώρα, ἀποτελεῖται ἀπό πολλά ἑκατομύρια ξένων ἐργατῶν, Τούρκων κυρίως, πού βρίσκονται σέ ὄριακά, ὡς πρός τό οικονομικό σκέλος, επίπεδα ζωῆς καί σέ μηδαμινά σημεῖα ὡς πρός τό σκέλος τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης καί τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Τό μικρό ποσοστό τῶν ἐργατῶν, αὐτῶν πού καταφέρνουν νά ξεφύγουν ἀπό αὐτόν τόν φαῦλο κύκλο τῆς σκληρῆς ἐργασίας καί τῆς ἀνυποληψίας, συνήθως ἐπιστρέφοντας στή χώρα τους γιά ν' ἀξιοποιήσουν τό πενιχρό γιά τά γερμανικά στάνταρντ, σημαντικό ὅμως γιά τήν Ἀνατολία, κομπόδεμά τους, ἀντικαθίσταται ἀμέσως μέ τήν ἀτελείωτη στρατιά τῶν οικονομικῶν καί πολιτικῶν προσφύγων πού πολιορκοῦν τίς πόρτες τῆς Εὐρώπης γενικά, καί τῆς Γερμανίας εἰδικότερα. Ἡ τάση ἀντικατάστασης τῶν ἐργαζομένων μέ μετανάστες ἀπό ὀλοένα καί πιό φτωχές χώρες εἶναι ἐμφανῆς. Στά λεωφορεῖα πού ἐρχονται ἀπό τίς βιομηχανικές ζώνες ἀργά τό μεσημέρι (ὁμολογῶ ὅτι μοῦ ἦταν ἀδύνατο νά παρακολουθῆσω τήν κίνηση τό πρωί, στίς ἔξι καί στίς ἑφτά, στό μαῦρο σκοτάδι τῆς ἀτελείωτης γερμανικῆς νύχτας), ἡ παρουσία ἐγχρώμων ἀπό τήν Ἀφρική εἶναι πλέον ἔντονη. Ἀντίθετα, δίνεται ἰδιαίτερη προσοχή στή μετανάστευση σχετικά «δυναμικῶν» —μέ πολιτικές καί κοινωνικές προοπτικές ἐννοῶ— ἐργαζόμενων ἀπό τίς ἀνατολικές χώρες. Δέν νομίζω ὅτι θά ἤμουν ἰδιαίτερα ἀνακριδής, ἀν ὑποστήριζα, ὅτι ὅλη ἡ λογική τῆς «ἀριστερῆς» πολιτικῆς ἀσύλου τῆς Γερμανίας, γιά τήν ὁποία τόσοσ λόγος γίνεται, ἀποσκοπεῖ στή συντήρηση καί τήν ἀναπαραγωγή μιᾶς, ἐκτός κοινωνίας ἐργατικῆς τάξης.

Υπάρχουν, ὅμως, καί ἄλλοι τρόποι γιά νά ὀρθώσει κανεῖς ἕνα «ὑγειονομικό φράγμα» ἀνάμεσα στοῦς ἐργάτες καί στήν καθῶς πρέπει εὐρωπαϊκή κοινωνία. Μία περιδιάβαση στά μεγάλα καταστήματα τῆς Γερμανίας προσδιορίζει αὐτή τή λειτουργία: ἡ περιπλάνηση στά ἀχανή καταστήματα τῆς —σουηδικῆς ἰδιοκτησίας— ΙΚΕΑ, πρωταγωνίστριας στά οικιακά εἶδη, ἰσοδυναμεῖ μέ μάθημα γεωγραφίας γιά πολύ προχωρημένους. Τά προϊόντα πού ἐκτίθενται ἐκεῖ προέρχονται ἀπό πολλές δεκάδες διαφορετικές χώρες, τῶν ὁποίων τά ὀνόματα, στήν πλειοψηφία τους, εἶναι οἴγουρα ἀγνωστα στοῦς καταναλωτές πού ἀγοράζουν τόν μόχθο τῶν κατοίκων τους. Μετά τήν πρόσφατη φασαρία, οἱ ἐτικέτες τῶν προϊόντων ἀναφέρουν ρητά ὅτι δέν χρησιμοποιήθηκε

παιδική ἐργασία στήν κατασκευή τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Ὅπως δὲν προχωροῦν στήν ἀποτίμηση τῆς ἐργασίας πού χρειάστηκε γιά νά γίνει τό εἶδος αὐτό, εἴτε σέ τοπικό νόμισμα, εἴτε, θά ἦταν πολύ ἐνδιαφέρον, σέ γερμανικά μάρκα ἢ εὐρώ. Τεράστια ποσοστά τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Γερμανίας —τῆς Εὐρώπης καί τῶν ΗΠΑ— ζοῦν στήν ἀθλιότητα τῶν παραγωγούλων τῆς Τζακάρτα, στίς τρῶγλες τῶν ἀφρικανικῶν πόλεων καί στοῦς σκουπιδότοπους τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Ὁ δέ μέσος Εὐρωπαῖος γνωρίζει αὐτούς τοῦς ἀμεσους συνεργάτες του (!) στό κτίσιμο τοῦ κόσμου τῆς ἐλευθερίας καί τῆς εὐημερίας μόνο μέσα ἀπό ἀνθρωπιστικές ἐκπομπές, ὅπου δημοσιογράφοι, κληρικοί, ἀνθρωπιστές, οἰκολόγοι καί διανοούμενοι καταγγέλλουν τή βαναυσότητα ἐνός κόσμου τοῦ ὁποίου ὅμως τά νήματα μέ τήν τρέχουσα φωτεινή ζωή μας, κρατοῦνται στήν ἀφάνεια.

Στό ἐνδιάμεσο αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης κινοῦνται τά μεσοστρώματα, ἡ πολυπληθέστατη μικροαστική καί μεσοαστική τάξη τῶν γερμανικῶν πόλεων. Σέ ἕναν κόσμο πού, μέ ραγδαίους ρυθμούς γίνεται πλουσιότερος, στήν κορυφή καί φτωχότερος στήν παραγωγική βάση, τά μεσοστρώματα αὐτά ἀδυνατοῦν, ὀλοένα καί περισσότερο νά μετριάσουν τίς κοινωνικές ἀντιθέσεις, νά ἀποτελέσουν ἕνα χώρο συνάντησης καί συνάρθρωσης τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι ἡ κοινωνική τους ἀπομόνωση. Δέν ἐπικοινωνοῦν μέ τοῦς γύρω κοινωνικούς χώρους. Εἶναι μᾶλλον ἀδιανόητο καί γενικά πολύ σπάνιο νά ἐνταχθεῖ ἕνας Τούρκος ἐργάτης στά στρώματα αὐτά, ὅση ἐπιτυχία καί ἂν γνωρίσει στό ἐπάγγελμά του. Ὁ δέ κοσμοπολιτισμός, τῶν ἰσχυρῶν οικονομικά καί κοινωνικά ὁμάδων, εἶναι ὀλοένα καί πιό ἀπόμακρος ἀπό τή μεσοαστική τάξη καί τίς δικές της προδιαγραφές.

Έκτός από την απομόνωση, οι κοινωνικοί αυτοί χώροι, βιώνουν την κρίση. Κοινωνικά μιλώντας, από τα στρώματα αυτά παράγεται ή ανεργία, τά μεγαλύτερα ποσοστά της όπωσδήποτε. Η ανεργία των διπλωματούχων των νέων επαγγελματιών, των «υπηρεσιών», κατέχουν τις πρώτες θέσεις, ποιοτικά σε άνατολή και δύση, σε διαφορετικά, φυσικά ποσοστά. Για την αντιμετώπιση του φαινομένου έχουν επιστρατευθεί όλα τα γνωστά και από τη χώρα μας «μαντζούνια». Τά φροντιστήρια, για τη συμμετοχή κυρίως σε διαγωνισμούς πρόσληψης στο δημόσιο, έχουν πολλαπλασιαστεί τά τελευταία χρόνια στην Γερμανία καταργώντας τό ελληνικό –ή πορτογαλικό– σχετικό μονοπώλιο. Στά πανεπιστήμια, στίς θεωρητικές τουλάχιστον σχολές, κυ-

τελευταία αντιμετωπίζεται έτσι από τό κράτος και τίς υπηρεσίες του, όπως οι διανομές σταριού και δηναρίων στην πλέμπα της αρχαίας Ρώμης, από τούς έχοντες άνάγκη λαϊκής υποστήριξης αυτοκράτορες και στρατηγούς. Μέ άλλα λόγια, τό δικαίωμα στην ψήφο αποτελεί πλέον τόν μόνο συνδετικό κρίκο της πολυπληθούς τούτης ηλικίας μέ τό καθεστώς της κοινωνικής ασφάλισης. Η μετάλλαξη της βάσης πάνω στην όποία στηρίζεται ή κοινωνική ασφάλιση, από την αντικαταβολή για την προσφερθείσα εργασία σε εμπόριο ψήφου, όχι μόνο υπονομεύει καιρία τη δημοκρατική λειτουργία και την πολιτική «ήθική», αλλά και τοποθετεί σε υποδεέστερη κοινωνικά και πολιτικά θέση έναν τεράστιο αριθμό ανθρώπων πού θά μπορούσαν νά είναι πολίτες

ριαρχεί ή αίσθηση της άπαξίωσης και της άναστολής της άνεργίας. Γι' αυτό και κανείς δέν ένοχλείται από την ουσιαστική άπερήμωση των χώρων διδασκαλίας και την άτέλειωτη διαδοχή «διακοπών» κάτω από όποιοδήποτε πρόσχημα.

Άπό τίς μεσαίες κοινωνικές ομάδες τρέφονται και άλλες διαδρομές κοινωνικής άπαξίωσης. Η άπαξίωση της εργασίας και ή προοδευτική άποξένωση των κοινωνικών αυτών στρωμάτων από αυτή, υπονομεύει καιρία την ιδέα των κοινωνικών παροχών και της πρόνοιας. Η περίθαλψη και ή συνταξιοδότηση έχουν πάψει νά είναι δικαίωμα, βασισμένο στην εργασία, στο έργο πού ό συνταξιοδοτούμενος πρόσφερε στο κοινωνικό σύνολο την εποχή της παραγωγικής άκμης του. Η άνταποδοτικότητα τούς έδινε πολιτική και κοινωνική διάσταση και άξία. Προοδευτικά έχουν μετεξελιχθεί σε άπροσδιόριστου λόγου κοινωνική παροχή, και ως έπίσημη έλεημοσύνη, της όποίας τά κοινωνικά συμφραζόμενα είναι σαφώς μικρότερου βάρους άπ' ό,τι τά αντίστοιχα άλλων καιρών. Οι ήλικιωμένοι και οι άποστρατοι αντιμετώπιζουν πλέον τη σύνταξή τους –και ή

και όχι απλώς «πλέμπα». Υπάρχει μία σαφής υποβάθμιση την όποία βιώνουν οι γέροντες και ή όποία τούς οδηγεί, μέσα από την πικρία, στην υιοθέτηση κάθε είδους ίρρασιοναλιστικών θέσεων και αντιδράσεων. Καθώς δέ ή ψήφος είναι τό μοναδικό πλέον όπλο τους, αυτές οι έντάσεις προκαλούν πλήθος παρενεργιών και μεταφράζουν σε άμεσο πολιτικό άποτέλεσμα τη δυσπραγία των μεσοστρωμάτων.

Ό τρόμος του παρελθόντος

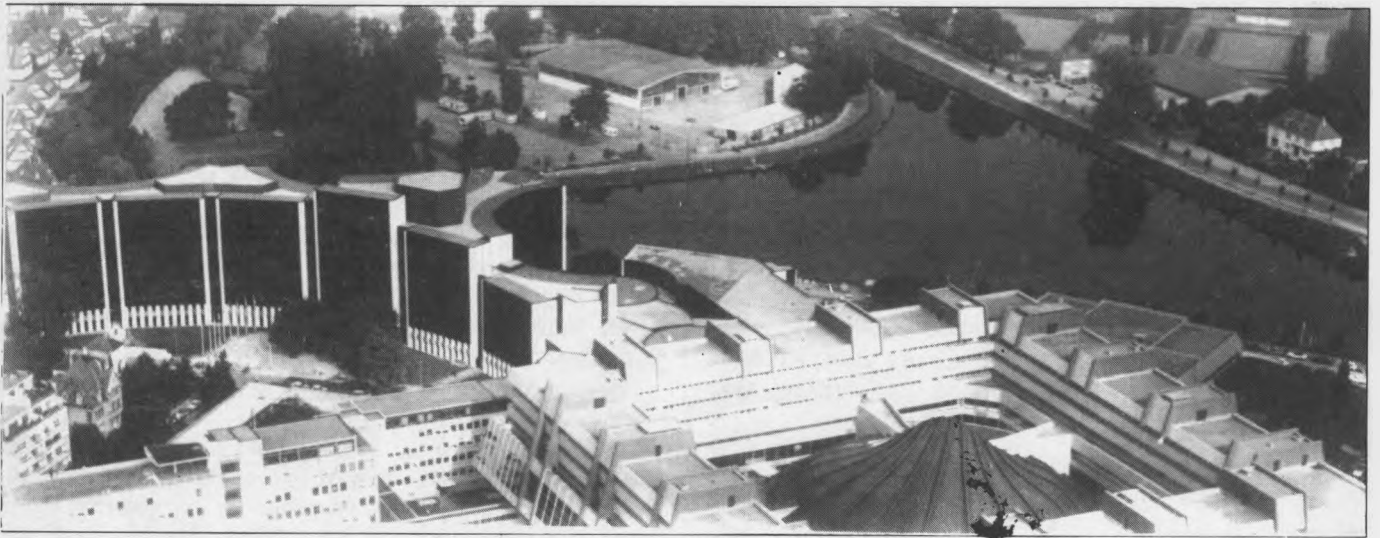
Οι Γερμανοί πολιτικοί είναι όπωσδήποτε πολύ πύο σύνθετοι στίς αναλύσεις και στίς σκέψεις τους άπ' ό,τι είναι οι δικοί μας αντίστοιχα. Χωρίς καμία προσβλητική διάθεση θά παρατηρούσα ότι, εκ των πραγμάτων, ή διαφορά είναι αντίστοιχη μέ τη διαφορά πού έχει στίς περι διαχείρισης αντιλήψεις ό κλητήρας μιας Τράπεζας σε σχέση μέ τόν διευθυντή της. Η έκρηξη πού βρίσκεται σε εξέλιξη μέσα στη γερμανική κοινωνία δέν τούς διαφεύγει και πολλές φορές δείχνουν άρκετή έφευρετικότητα στην αντιμετώπιση, άν όχι των κοινω-

νικών τάσεων, τουλάχιστον στην άμβλυνση των επιπτώσεών τους. Ο βασικός παρονομαστής των κινήσεών τους είναι μία ιδεολογία, μία αίσθηση άποστροφής προς τό παρελθόν. Ο φόβος για όσα άλλοτε συνέβησαν, ο φόβος για επανάληψή τους, αποτελεί μία ιδιαίτερα ισχυρή σταθερά για τή σημερινή Γερμανία. Δέν θά έβαζα στοιχίμα ότι οι κάποιες ηλικίας Γερμανοί έχουν πλήρη συνείδηση για τά δεινά πού ή ναζιστική Γερμανία προκάλεσε στον κόσμο. Σίγουρο, όμως, είναι ότι υπάρχει πλήρως ή αίσθηση για τό τίμημα πού πλήρωσε ή χώρα και ό λαός της συμπαρασυρόμενος στην άδυσσο του χιτλερισμού. Κρυφακούοντας τίς συζητήσεις των ήλικιωμένων στά τεράστια νεκροταφεία των θυμάτων των συμμαχικών βομβαρδισμών στίς

της τό στίγμα της βαρβαρότητας, των πολέμων και του ναζισμού.

Ό τρέμος για τό παρελθόν μπορεί νά πάρει άνυπολόγιστες προεκτάσεις. Η υπόθεση του Σέμπνιτζ ήρθε πρόσφατα νά άποδείξει αυτό τό αξίωμα. Πρίν από πολύ καιρό, τό 1997, στή μικρή αυτή συνοριακή πόλη της ανατολικής Γερμανίας, πνίγηκε σέ πισίνα ένα μικρό παιδί, γόνος Γερμανίδας φαρμακοποιού και Ίρακινού μετανάστη. Τά πορίσματα των τότε έρευνών έδειχναν προς τήν κατεύθυνση του άτυχήματος, έκδοχή τήν όποία όμως δέν δέχθηκε ή μητέρα. Η τελευταία προκάλεσε έρευνες, μάζεψε καταθέσεις, άμφισβήτησε τά ιατροδικαστικά πορίσματα και παρουσίασε μία φρικιαστική έκδοχή των γεγονότων: ό μικρός Ίωσήφ Άμ-

γερμανικές πόλεις στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, διακρίνει κανείς τή διάθεση ανθρώπων πού έζησαν τήν Άποκάλυψη και πού σταθερά επιθυμούν νά μήν δούν ποτέ τίποτε παρόμοιο. Δέν είναι μόνο αίσθηση των γεγονόντων αυτή.

Μία πρόχειρη δημοσκόπηση στά τρέχοντα βιβλία Ίστορίας —έκείνα πού αγοράζονται στά βιβλιοπωλεία— διαπιστώνει δύο πράγματα: ότι, πρώτον, τά περισσότερα από τά μισά αναφέρονται στον χιτλερισμό και στον πόλεμο, συμπεριλαμβανομένου του Όλοκαυτώματος των Έβραίων. Τό βιβλίό του Κέρσου για τόν Χίτλερ χαλάει κόσμο. Άπό τά άλλα, ίσως αυτό πού είναι πιο ένδεικτικό, ξεχωρίζουν οι άνατυπώσεις βιβλίων πού μιλούν για τήν πρίν τό 1914 Γερμανία. Πολλά, μάλιστα, —φωτομηχανικές άνατυπώσεις— είναι στην παλαιά γοτθική γραφή και νομιμοποιούν τίς άπορίες για τίς διαθέσεις του άναγνωστικού κοινού πού μαζικά τό άγοράζει. Δέν έχω σαφή έρμηνεία για τό φαινόμενο, νομίζω όμως ότι διακρίνω μία νοσταλγία: νοσταλγία για τούς παλαιούς καιρούς, όπου ή Γερμανία ήταν μεγάλη, παγκόσμια δύναμη, χωρίς όμως νά σέρνει πίσω

ντουλάχ, όδηγήθηκε στον πνιγμό από νεαρούς νεοναζί στον δημόσιο χώρο της πισίνας, μπροστά σέ διακόσια πενήντα άτομα πού άπαθώς παρακολουθούσαν. Η έκδοχή αυτή υιοθετήθηκε άμέσως από τόν «λαϊκό» Τύπο της Γερμανίας με άποτέλεσμα νά ξεσπάσει τεραστίων διαστάσεων καταιγίδα σέ όλόκληρη τή χώρα. Οι πάντες εξέφρασαν τόν άποτροπιασμό τους και οι δέκα χιλιάδες κάτοικοι του Σέμπνιτζ χαρακτηρίστηκαν όμοθυμαδόν τέρατα, παρά τίς από όλους περιφρονούμενες διαμαρτυρίες τους.

Όμολογώ ότι δέν μπορώ νά κατηγορώ κανέναν για τήν εύπιστία του, γιατί και έγώ, προσωπικά, πίστεψα άμέσως τή φρικιαστική έκδοχή σχετικά με τή δολοφονία και φρικίασα όπως όλοι οι υπόλοιποι. Τό καλοκαίρι, μετά τή φονική επίθεση σκύλου ενάντια σέ μικρό τουρκάκι είχα επίσης άποδεχθεί, όπως πολλοί Γερμανοί άλλωστε, τή θέση ότι πολλοί Γερμανοί έκδηλώνουν τά ρατσιστικά τους αισθήματα διαμέσου των σκύλων τους, τούς όποιους και σχετικά εκπαιδεύουν.² Τό φάντασμα της βαθύτατης γερμανικής παθολογίας όμολογώ ότι με κατακυριεύσει, έμένα τόν πρόσκαιρο έ-

πισκέπτη, μέ ισχυρό άλλοθι. "Όμως τό ίδιο φάντασμα φαίνεται νά τρομοκράτησε έξίσου τόν Καγγελάριο τής χώρας, τόν Σρέντερ. Ό τελευταίος υιοθέτησε πλήρως τήν κοινή πελοίθηση, συνάντησε τή μητέρα του 'Αμντουλάχ καί όργίστηκε από τή συνωμοσία σιωπής καί συνενοχής τών κατοίκων του Σέμπνιτζ.

Λίγες εβδομάδες μετά τή θύελλα, ή υπόθεση ήρθε στίς πραγματικές της διαστάσεις. Οί τρεις κατηγορούμενοι για τό έγκλημα δέν αποδείχθηκαν νεοναζί, αποδείχθηκε όμως, ότι απουσίαζαν από τή σκηνή του υποτιθέμενου έγκλήματος, (ή μία από τούς κατηγορούμενους ήταν ή κόρη του φαρμακοποιού, ιδιοκτήτη του ανταγωνιστικού, ως προς εκείνο τής μητέρας του 'Αμντουλάχ, φαρμακείου τής πόλης). Οί μαζικές ανακρίσεις τών παρευρισκομένων ελάχιστα στήριξαν τήν έκδοχή του τρομερού έγκλήματος καί ή όλη υπόθεση καλύφθηκε μέ πέπλο λήθης. Τό καταπληκτικό, όμως, γεγονός παρέμεινε: σύσσωμη ή Γερμανία, από τήν πολιτική της ήγεςία ως τόν τελευταίο αναγνώστη τών «λαϊκών» φυλλάδων, αποδείχθηκε έτοιμη νά πιστέψει καί νά αποδεχθεί ότι ή χώρα είναι έτοιμη νά διαπράξει τά πλέον ανήκουστα έγκλήματα, σήμερα, όπως καί στο παρελθόν. Η τρομερή ανατριχίλα, πού από τό Σέμπνιτζ διέτρεξε όλη τή χώρα, θά παραμείνει σίγουρα, για πολύ καιρό χαραγμένη στην πολιτική καί κοινωνική μνήμη, ως ένδειξη μιās λανθάνουσας δυσπραγίας, μιās καλπάζουσας άμηχανίας μπροστά σέ κοινωνικές διεργασίες πού φαίνονται τόσο άτιθασες ώστε νά προκαλούν άνησυχίες για παλινδρόμηση στο σκοτεινό παρελθόν.

Η Γερμανία του σήμερα έχει κοινωνικά τριχοτομηθεί. Μία κοσμοπολιτική άρχουσα τάξη στίς προδιαγραφές τής παγκοσμιοποίησης καί του κοσμοπολιτισμού. Μία εργατική τάξη έγκλωβισμένη σέ υγειονομικά στεγανά, χωρίς πολιτικά δικαιώματα καί μέ άφόρητα συρρικνωμένο τό κοινωνικό της βάρος. Τά μεσοστρώματα τέλος, χωρίς επικοινωνία μέ τά υπόλοιπα τμήματα τής κοινωνίας, σέ πορεία υποβάθμισης μοναχική, έρμαια τών οικονομικών εξελίξεων τίς όποιες ελάχιστα έλέγχουν καί παγιδευμένες σέ μονόδρομους καί στίς συνεπακόλουθες φοβίες. Μέσα σέ ένα τέτοιο σκηνικό οι πολιτικές έπιλογές δείχνουν συχνά άντιφατικές, υποχρεωμένες νά συνυπολογίζουν τήν κοινωνική πραγματικότητα. Ό κοσμοπολιτισμός τής γερμανικής πολιτικής συνιστά τούς περι γερμανικότητας διαλόγους: στον έξωτερικό παρατηρητή ό περι «ελάχιστης –γερμανικής– κουλτούρας» διάλογος, πού άνοιξαν οι Χριστιανοδημοκράτες, μπορεί νά άντιμετωπιστεί ως καί διαβεβαίωση προς τά άσθμαίνοντα μεσοστρώματα τής Γερμανίας ότι, όποιες καί αν είναι οι εξελίξεις, θά παραμείνουν κάποια έγγυημένα σύνορα πού θά διασφαλίζουν τήν άνωτερότητά τους σέ σχέση μέ τό χωρίς δικαιώματα εργατικό δυναμικό τής χώρας. "Ότι δηλαδή,

μέ άλλα λόγια, δέν θά γίνει δυνατή ή προλεταριοποίησή τους.

Η Άριστερά σέ όλα αυτά; Σέ χώρα πού τήν κυβερνούν «άριστερές δυνάμεις» όμολογώ ότι άδυνατώ νά καταλάβω πού βρίσκεται ή άριστερή πολιτική πρόταση καί παρέμβαση. Δέν φθάνει ή απόδοση κάποιων έπιπρόσθετων δικαιωμάτων στους Τούρκους εργάτες (πού άντικαθίστανται εξάλλου από φθηνότερους), μέ τήν έννοια τών παροχών-δωρεών, ρωμαϊκού αυτοκρατορικού τύπου. Η κατάργηση τών κοινωνικών στεγανών καί ή διάνοιξη οδών επικοινωνίας καί διαπλοκής μεταξύ τών κοινωνικών ομάδων, ή είσοδος τής εργατικής τάξης στην πολιτική, είναι πολύ πιό σύνθετη υπόθεση. Έτσι, λοιπόν, ή μόνη περι Άριστεράς αίσθηση –ψευδαίσθηση αποδείχθηκε– πού αποκόμισα στην πολύμηνη γερμανική μου περιπλάνηση ήρθε από άπρόσμενο χώρο.

Σέ σχετική συζήτηση, ή εξάχρονη κόρη μου φάνηκε νά αναγνωρίζει τό όνομα Ένγκελς καί έσπευσε, μάλιστα, νά προσθέσει ότι τόν γνωρίζει από τόν παιδικό σταθμό. Ός παλαιόθεν άριστερός ένθουσιάστηκα καί έσπευσα νά δώσω τήν πιό πειστική σέ έμένα έρμηνεία στίς παράδοξες γνώσεις τής κόρης μου. Οί νηπιαγωγοί του παιδικού σταθμού, πλην του διευθυντού βέβαια, προέρχονται από τήν πρώην Άνατολική Γερμανία, πράγμα πού καθιστούσε πιθανή τήν κοινοποίηση στα παιδιά τών γνώσεων καί τών αξιών πού γνώρισαν στα νεανικά τους χρόνια. Σκεπτόμενος ότι ό μαρξισμός-λενινισμός μπορεί καί νά μήν έχει πεθάνει στο πολύ καπιταλιστικό Άμβούργο, έσπευσα νά ρωτήσω τήν κόρη μου τί γνωρίζει για τόν Κάρλ Μάρξ. Εκείνη, άφου για αρκετή ώρα σκέφτηκε, περιορίστηκε νά δηλώσει: «Wir haben keinen Karl Marx im Kindergarden».³

Όπως διαπίστωσα τήν έπομένη κοιτάζοντας τόν κατάλογο τών παιδιών του σταθμού, ό έπονομαζόμενος Ένγκελς ήταν, απλά, ένας μικρός συμμαθητής τής κόρης μου...

1. Στην Έσπερία, παντού, όσο γνωρίζω, είναι άδιανόητο νά σου ζητήσει ό,τιδήποτε κάποιο έπιφορτισμένο μέ τήν τήρηση τής τάξης ή τών κανονισμών πρόσωπο χωρίς νά σου έπιδείξει (άποδείξει) πρώτα τήν ταυτότητά του καί τήν έξουσιοδότηση πού έχει για νά σέ έλέξει. Ό κανόνας τείνει νά ξεχαστεί από τίς ιδιωτικές άστυνομίες πού φυλάσσουν κτίρια ή πολυκαταστήματα, φαίνεται όμως πως οι τυχόν γκάφες του προσωπικού αυτής τής κατηγορίας κοστίζουν ακριβά στους ίδιους καί τόν εργοδότη τους.

2. Οί σκύλοι ποινολογήθηκαν σχεδόν άμέσως μέ τήν άμεση έκδοση νέας νομοθεσίας πού επέβαλε άυστηρότατους περιορισμούς στην κίνησή τους καί τούς διακόσμησε όμοθυμαδόν μέ φίμωτρο.

3. «Δέν έχουμε κανένα Κάρλ Μάρξ στον παιδικό σταθμό».

«Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΑΝ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ»

του Ζάν Μπωντριγιάρ

Τούτη τή χρονιά ο φιλόσοφος Ζάν Μπωντριγιάρ (Jean Baudrillard), συγγραφέας του *Simulacra and Simulation* (1981), του *America* (1986) και πολλών άλλων έργων, δημοσίευσε ένα νέο βιβλίο με τον τίτλο *La Transparence du Mal* (Η διαφάνεια του Κακού).¹ Δημοσιεύουμε τήν πρώτη αγγλική μετάφραση των «*Transaesthetics*», ενός κεφαλαίου από αυτό το βιβλίο, πού πραγματεύεται τήν τέχνη και τή σύγχρονη αξία.

Η τέχνη εξαπλώνεται παντού, και ο λόγος περί τέχνης εξαπλώνεται ακόμη περισσότερο και με μεγαλύτερη ταχύτητα. Ωστόσο, με πολλούς τρόπους, η τέχνη έχει εξαφανισθεί. Έχει χάσει το πνεύμα της, τήν τολμηρότητά της, τή δύναμη τής ψευδαίσθησης και τής υπέρβασης. Δεν μπορούμε πλέον να προβούμε σε μία συμβολική συμφωνία με τήν τέχνη ως κάτι τό έντελως διαφορετικό και ανώτερο από τό ανάκατωμα των αισθητικών αξιών –τόν ατελείωτο πολλαπλασιασμό των σημείων, τήν ανακύκλωση των ξεπερασμένων ή νεωτερικών μορφών– πού αποκαλούμε «κουλτούρα». Δεν υπάρχουν πιά βασικοί κανόνες ή κριτήρια για κρίση και απόλαυση. Δεν υπάρχει σήμερα Θεός τής αισθητικής πού νά διεκδικεί τούς έκλεκτούς του. Ή, για νά χρησιμοποιήσω μία άλλη μεταφορά, η αισθητική κρίση και απόλαυση έχουν εγκαταλείψει τόν χρυσό κανόνα: περιφέρονται άσκοπα στό χρηματιστήριο τής τέχνης και δεν μπορούν νά μετατραπούν σε κάτι πού νά έχει πραγματική αξία. Η αγορά είναι φρενήρης αλλά δεν υπάρχει αντίστοιχία τιμών είτε ανάμεσα στα ίδια τά έργα είτε στήν ονομαστική τους αξία. Δεν παρέχουν πιά εκείνη τήν αίσθηση τής μυστικής συννεοχής πού δίνει δύναμη στήν κουλτούρα. Δεν

τά παρατηρούμε πιά, απλώς τά αποκρυπτογραφοῦμε σύμφωνα με όλο και πιό αντιφατικά κριτήρια.

Μέσα στήν ίδια τήν τέχνη, έν τούτοις, δεν υπάρχουν έκδηλες αντιφάσεις. Νέο-Γεωμετρικοί, Νέο-Έξπρεσιονιστές, Νέο-Αφαιρετικοί, Νέο-Παραστατικοί –όλοι τά βολεύουν θαυμάσια σε μία ατμόσφαιρα πλήρους αδιαφορίας. Επειδή από κάθε τέτοια τάση λείπει τό ατομικό πνεύμα, μπορούν νά συνεχίζουν νά καταλαμβάνουν τόν ίδιο πολιτισμικό χώρο, και επειδή τό μόνο πράγμα πού μās εμπνέουν είναι μία βαθιά αδιαφορία, μπορούμε νά τίς δεχόμαστε ταυτόχρονα όλες.

Ο κόσμος τής τέχνης μοιάζει παράδοξος. Είναι σάν η τέχνη και η εμπνευση νά έχουν παγώσει, νά έχουν πετρώσει, έπειτα από αιώνες έξοχης ανάπτυξης, από τίς δίδυμες Μέδουσες τής δικής τους εμφάνισης και κληρονομιάς. Υπάρχει ένα είδος αδράνειας πίσω από τή σπασμαδική κίνηση τής σύγχρονης τέχνης, ένας ατελείωτος στροβιλισμός γύρω από τόν ίδιο άξονα στή θέση τής πραγματικής προόδου. Αν τό κυρίως σώμα τής τέχνης τό διακρίνει μία ακινησία, η εξαπλώση, η υπερβολή και οι πολλαπλές παραλλαγές παραμένουν ενεργές στα δευτερεύοντα μέλη του (όπως οι ζωντανοί οργανισμοί πού δροῦν πάνω σ' ένα πτώμα). Όλα αυτά είναι λογικά: όπου υπάρχει στάση, υπάρχει και μετάσταση. Όταν μία έμβια μορφή χάσει τόν αυτόελεγχό της ή όταν οι νόμοι τής γενετικής πάψουν νά λειτουργή

1. Η διαφάνεια του Κακού δημοσιεύτηκε, αυτό τό χρόνο, από τίς εκδόσεις Galili, Παρίσι.

γοῦν (στόν καρκίνο, γιά παράδειγμα), ἀνώμαλα κύτταρα ἀρχίζουν νά πολλαπλασιάζονται μέσα της. Πίσω ἀπό τό χάος πού ἐπικρατεῖ σήμερα στήν τέχνη, ὑπάρχει μιά ἀνωμαλία στόν μυστικό κώδικα τῆς αἰσθητικῆς, ὅπως ἀκριβῶς ὀρισμένες βιολογικές διαταραχές προκαλοῦνται ἀπό μιά ἀνωμαλία στόν γενετικό κώδικα.

Μέσω τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς φόρμας, τῆς γραμμῆς, τοῦ χρώματος καί τῶν αἰσθητικῶν ἰδεῶν, καθῶς καί τῆς ἀνάμειξης κάθε νοητῆς κουλτούρας καί τεχνοτροπίας, ἡ κοινωμία μας ἔχει παραγάγει μιά γενική αἰσθητικοποίηση πού ἀγκαλιάζει καί προωθεῖ ὅλες τίς μορφές κουλτούρας καί ἀντι-κουλτούρας καί κάθε παράδειγμα ἀναπαράστασης καί μὴ-ἀναπαράστασης. Ἄν ἡ τέχνη ἦταν κάποτε μιά οὐτοπική ἔννοια, δηλαδή κάτι πού δέν θά μποροῦσε ποτέ νά πραγματοποιηθεῖ, σήμερα ἡ Οὐτοπία ἐκείνη ἔχει ἐξ ὀλοκλήρου ἐπιτευχθεῖ: μέσω τῶν μαζικῶν μέσων ἐπικοινωνίας, τῆς τεχνολογίας τῶν ὑπολογιστῶν καί τοῦ βίντεο, ὁ καθένας τώρα εἶναι δυνάμει δημιουργός. Ἀκόμα καί ἡ ἀντι-τέχνη, ἡ πλέον ριζοσπαστική ἀπό ὅλες αὐτές τίς καλλιτεχνικές οὐτοπίες, ἀναγνωρισθεῖ, ἀπό τότε πού ὁ Ντυσάμπ παρουσίασε τήν ἱματοθήκη του καί ὁ Ἄντυ Γουόρχωλ ἐξέφρασε τήν ἐπιθυμία του νά γίνει μηχανή. Ὁ παγκόσμιος βιομηχανικός μηχανισμός ἔχει αἰσθητικοποιηθεῖ. Ἡ ἀπόλυτη ἀσημαντότητα τοῦ κόσμου ἔχει μεταμορφωθεῖ ἀπό τήν αἰσθητική.

Ὁ μοναδικός μεγάλος σκοπός τῆς Δύσης ὑποτίθεται πῶς εἶναι ἡ ἐμπορευματοποίηση, ὅπου τό κάθε τί νά ἀντιμετωπίζεται σάν ἐμπόρευμα, ἀλλά θά ἦταν πιό σωστό νά πούμε πῶς ὁ ἀληθινός σκοπός τῆς Δύσης εἶναι ἡ αἰσθητικοποίηση μέ τήν κοσμοπολίτικη σκηνοθεσία της, τίς διεισδυτικές εἰκόνες της, ἀκόμα καί τήν σημειολογία της. Αὐτό πού παρατηροῦμε, καί αὐτό πού προχωρεῖ πέρα ἀπό τόν ἐμπορικό ὕλισμό, εἶναι ἕνα εἶδος σημειολογικῆς ἀνακατάταξης τῶν πάντων μέ τή διαφήμιση, τά μέσα ἐπικοινωνίας καί τίς εἰκόνες. Κάθε τί –τό πιό ἄρρυθμο, τετριμμένο ἢ αἰσχρό– αἰσθητικοποιεῖται, «κουλτουροποιεῖται», «μουσειοποιεῖται». Κάθε τί βρίσκει μιά ἐκφραση καί ἀποκτᾶ τή δύναμη ἑνός σημείου. Τό σύστημα δουλεῦει περισσότερο γιά τήν ἀποτίμηση τοῦ ἐμπορεύματος παρά γιά τήν προσιθήμενη –σέ ὅ,τι γιά τό ἐμπόρευμα σημαίνει– αἰσθητική ἀξία.

Λέγεται πῶς ἡ τέχνη χάνει τίς ὑλικές της ποιότητες. Ἡ μινιμαλιστική, ἐννοιολογική, ἐφήμερη τέχνη καί ἀντι-τέχνη λέγεται πῶς ἐκφράζουν μιά αἰσθητική διαφάνεια, ἐξαφάνιση, διαμελισμοῦ, ἐνῶ αὐτό πού πράγματι βλέπουμε εἶναι τό ἴδιο τό αἰσθητικό νά παίρνει

λειτουργική μορφή. Ἡ τέχνη ἀναγκάζεται νά γίνει μινιμαλιστική προκειμένου νά παραστήσει τήν ἴδια της τήν ἐξαφάνιση. Ἐχει προσκολληθεῖ στους κανόνες αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ ἐδῶ καί ἕναν αἰῶνα τώρα. Ὅπως ὅλα τά πράγματα πού πεθαίνουν, προσπαθεῖ νά ἐπιβάλει τήν παρουσία της μέσω προσομείωσης ἀλλά γρήγορα θά ἐξαλειφθεῖ τελείως καί ἡ θέση της θά καταληφθεῖ ἀπό ἕνα τεράστιο τεχνητό μουσεῖο καί ἀπό τή φρενίτιδα δημοσιότητας.

Ἐκλεκτικές, πυρέςσουςες μορφές καί ἀπολαύσεις ἦταν κάποτε ἡ ἀρμοδιότητα τοῦ μπαρόκ, ἀλλά μέ τό μπαρόκ ὁ πυρετός ἦταν ταυτόχρονα τεχνικός καί ὀργανικός. Ὅπως οἱ μπαρόκ πρόγονοί μας, εἴμαστε ἐπίσης δημιουργοί ξέφρενων εἰκόνων ἀλλά, ἀντίθετα πρὸς αὐτούς, εἴμαστε εἰκονοπλάστες ὄχι τοῦ εἶδους πού καταστρέφουν εἰκόνες ἀλλά τοῦ εἶδους πού δημιουργοῦν μιά πληρομηνή εἰκόνων ἀνευ περιεχομένου. Οἱ περισσότερες σύγχρονες εἰκόνες –στό βίντεο, στή ζωγραφική ἢ στή γλυπτική, στίς ὀπτικο-ἀκουστικές, συνθετικές ἢ ὄχι εἶναι κυριολεκτικά εἰκόνες χωρὶς τίποτα μέσα τους, πρόσκαιρες, ἀνούσιες καί ἀνακόλουθες. Τό μόνο πράγμα

πού μᾶς ἀφήνουν εἶναι ἡ αἴσθηση ὅτι πίσω ἀπό κάθε μιά τους ὑπάρχει κάτι πού ἔχει ἐξαφανισθεῖ. Καί αὐτά εἶναι ὅλα κι ὅλα, ἴχνη ἀπό κάτι πού ἔχει ἐξαφανισθεῖ. Τό γοητευτικό πράγμα σέ μιά μονόχρωμη ζωγραφική εἶναι ἡ ἐκπληκτική καί ὀλοσχερῆς ἀπουσία μορφῆς. Κάτω ἀπό τό ἐνδύμα τῆς τέχνης, κάθε αἰσθητική σύνταξη ἔχει ἐξαλειφθεῖ. Εἶναι κάτι

Ἡ ἀγορά εἶναι φρενήρης ἀλλά δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία τιμῶν εἴτε ἀνάμεσα στά ἴδια τά ἔργα εἴτε στήν ὀνομαστική τους ἀξία. Δέν παρέχουν πιά ἐκείνη τήν αἴσθηση τῆς μυστικῆς συνενοχῆς πού δίνει δύναμη στήν κουλτούρα.

σάν τή γοητεία πού ἀσκεῖ πάνω μας ἡ διασεξουαλικότητα –ἡ ἐσκεμμένη ἐξάλειψη ὅλων τῶν σημείων τῆς σεξουαλικῆς διαφορᾶς. Αὐτές οἱ εἰκόνες οὔτε κρύβουν οὔτε ἀποκαλύπτουν τίποτα, ἀντίθετα, ἔχουν ἕνα εἶδος ἀρνητικῆς ἐντασης. Τό μόνο ὄφελος πού ἀποκομίζει κανεὶς ἀπό μιά κονσέρβα σούπας Κάμπελ τοῦ Ἄντυ Γουόρχωλ (ἂν καί πρόκειται γιά μεγάλο ὄφελος), εἶναι ὅτι δέν αἰσθάνεται πιά ὑποχρεωμένος νά ἀναρωτηθεῖ γιά τήν ὁμορφιά ἢ τήν ἀσχήμα, τήν πραγματικότητα ἢ τή μὴ-πραγματικότητα, τήν ὑπερβατικότητα ἢ τήν ἐμμένεια, ὅπως ἀκριβῶς οἱ βυζαντινές εἰκόνες ἐπέτρεπαν στόν κόσμο νά παύει νά ἀμφισβητεῖ τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ χωρὶς νά τοῦ ζητοῦν νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν πίστη του σ' Αὐτόν.

Ἐδῶ ἐγκτεῖται τό θαῦμα. Οἱ εἰκόνες μας εἶναι σάν τίς λατρευτικές εἰκόνες: μᾶς ἐπιτρέπουν νά συνεχίσουμε νά πιστεύουμε στήν τέχνη χωρὶς νά μᾶς ἀπασχολεῖ τό ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς της. Ἔτσι θά πρέπει ἴσως νά σκεφτοῦμε τήν σύγχρονη τέχνη σάν ἕνα εἶδος τελετουργικοῦ μηχανισμοῦ μέ τελετουργικό σκοπό, χωρὶς νά θεωροῦμε τήν ἀνθρωπολογική της λειτουργία καί

παραμερίζοντας κάθε αισθητική κρίση. Μέ αυτόν τον τρόπο ξαναβρισκόμαστε πίσω στο πολιτιστικό επίπεδο των πρωτόγονων κοινωνιών (ο κερδοσκοπικός φρετιχισμός που παρουσιάζει ή ίδια ή αγορά της τέχνης αποτελεί μέρος της διαφάνειας της τέχνης).

Ζούμε σε μία περίοδο υπέρ ή υπό-αισθητικής. Είναι μάταιο να ψάχνουμε για συνοχή ή για τό νόημα ενός αισθητικού πεπρωμένου στην τέχνη μας. Θά ήταν σαν να ψάχναμε για τό μπλέ του ούρανού μέσω υπέρυθρων ή υπεριωδών φακών.

Καθώς δέν έχουμε πιά να κάνουμε μέ όμορφιά ή άσχήμια αλλά μέ τό μή δυνατό της έκλογής ανάμεσά τους, είμαστε καταδικασμένοι στην άδιαφορία. Άλλά πέρα από τήν άδιαφορία και στή θέση της αισθητικής απόλαυσης υπάρχει μία έναλλακτική γοητεία. Σάν να λέμε, από τή στιγμή που άπελευθερώθηκαν από τούς αντίστοιχους περιορισμούς τους, ή όμορφιά και ή άσχήμια πολλαπλασιάζονται. Έξωραΐζουν στό έπακρο τήν όμορφιά, άσχημίζουν στό έπακρο τήν άσχήμια. Η σύγχρονη ζωγραφική δέν καλλιουργεί τόσο τήν άσχήμια (που είναι και αυτή τελικά μία αισθητική αξία) όσο

Ζούμε σε μία περίοδο υπέρ ή υπό-αισθητικής. Είναι μάταιο να ψάχνουμε για συνοχή ή για τό νόημα ενός αισθητικού πεπρωμένου στην τέχνη μας. Θά ήταν σαν να ψάχναμε για τό μπλέ του ούρανού μέσω υπέρυθρων ή υπεριωδών φακών.

τό άσχημότερο από τό άσχημο, τήν άπεριόριστη άσχήμια, επειδή αυτή άπελευθερώθηκε από τό αντίθετό της. Από τή στιγμή που μπορείς να ξεχάσεις τόν «πραγματικό» Μοντριάν, τούς «πραγματικούς» ναΐφ, είσαι ελεύθερος να ξεπεράσεις σε μοντριανισμό τόν Μοντριάν, να είσαι πιο άπλοικός από τούς ναΐφ, κλπ. Άπελευθερωμένος από τό «πραγματικό» μπορείς να είσαι πραγματικότερος από τό πραγματικό: υπεπραγματικός. Όλα αυτά ξεκίνησαν μέ τήν πόπ-άρτ και τόν υπέρ-πραγματισμό, μέ τά καθημερινά αντικείμενα να άνυψώνονται στην θέση των έργων τέχνης και να διαφυλάσσονται εύλαβώς στο ειρωνικό δυναμικό του φωτογραφικού ρεαλισμού. Όλες οι μορφές και τά στυλ τέχνης υψώνονται τώρα χωρίς διάκριση μέ τόν ίδιο τρόπο στο υπεραισθητικό πεδίο της εικονικότητας.

Υπάρχει κάτι παράλληλο προς αυτό στην αγορά της τέχνης, όπου, επειδή έχουμε δει τό τέλος όλων των νόμων που κυβερνούν τήν αξία, τό κάθε τί γίνεται «άκριβότερο από άκριβό», δαπανηρότερο στην νιοστή: οι τιμές έχουν γίνει αλόγιστες και άγρια υπερβολικές. Άκριβώς όπως ή αισθητική τρέχει τρελά χωρίς κανό-

νες να τήν κυβερνούν, ή αγορά της τέχνης γλιστρά χωρίς έλεγχο στην άγρια κερδοσκοπία λόγω της άπουσίας των νόμων που κυβερνούν τήν αξία. Παραλογισμοί, παραφροσύνη, υπερβολές — ή τεράστια ανάπτυξη της δημοσιότητας που περιβάλλει τήν τέχνη συνδέεται άμεσα μέ τήν άδυναμία αισθητικών άποτιμήσεων. Μία έκρηξη τιμών συνοδεύεται πάντοτε από άπουσία πραγματικών αξιολογικών κρίσεων. Αυτό είναι τό συγκλονιστικό.

Έτσι υπάρχουν δύο αγορές τέχνης σήμερα. Η μία συνεχίζει να όρίζεται από μία κλίμακα αξιών, άκόμη και αν αυτές είναι κερδοσκοπικές. Η άλλη αποτελείται από επενδεδυμένα κεφάλαια που κυκλοφορούν άνεξέλεγκτα στην χρηματιστική αγορά, καθαρή κερδοσκοπία, πλήρης κινητικότητα, μέ καμιά άλλη φαινομενική δικαιολογία πέρα από τήν περιφρόνηση του νόμου των αξιών. Αυτή ή αγορά τέχνης μοιάζει περισσότερο μέ παιχνίδι πόκερ ή μέ μία διαστημική όπερα παιγμένη στο υπερδιάστημα των αξιών. Πρέπει να σκανδαλιζόμαστε; Δέν υπάρχει τίποτα τό άνήθικο σ' αυτό. Αν ή σύγχρονη τέχνη βρίσκεται πέραν της όμορφιάς και της άσχήμιας, ή σύγχρονη αγορά τέχνης είναι πέραν του καλού και του κακού.

Μετάφραση: Κατερίνα Κοκκινίδη

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

του Κώστα Σταμάτη

Τό κείμενο αυτό γράφηκε με πρόθεση έποικοδομητική, δηλαδή προκειμένου νά συγκροτηθεί θετικά μία στρατηγική τής σύγχρονης Άριστερας για τά δικαιώματα, τή δημοκρατία και τή δικαιοσύνη. Τοῦτο ἐξηγεῖ τόσο τό ἕφος τοῦ κειμένου —πού θυμίζει κάπως μανιφέστο— ὅσο και τήν ἀπουσία ὑποσημειώσεων σέ αὐτό.

Ι. Θεμελιώδεις ἀρχές δικαιοσύνης, ἀνάλογες συνταγματικές ἀρχές και ἀλλοιώσεις τους στήν ιστορική πραγματικότητα

Α. Ἡ Ἄνανεωτική Ἄριστερά ἀποδέχεται μία δέσμη θεμελιωδῶν ἀρχῶν δικαιοσύνης, τίς ὁποῖες συγκροτεῖ ἀναστοχαστικά ὡς πρὸς τήν πραγματική ιστορική κίνηση τής ἀνθρωπότητας στοὺς Νέους Χρόνους. Τίς ἐκλαμβάνει ὡς ἀλληλένδετες ἀρχές, σέ μία σύνθετη σχέση ἀλληλοθεμελίωσης και ὄχι σέ κάποια σχέση προτεραιότητας ἀνάμεσά τους. Ἀποδέχεται τίς ἀκόλουθες τρεῖς θεμελιώδεις ἀρχές δικαιοσύνης. Οἱ δύο πρῶτες εἶναι ἀρχές νομικῆς και πολιτικῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ ἡ τρίτη εἶναι ἀρχή κοινωνικῆς δικαιοσύνης.

Πρώτη ἀρχή: καθένας ἔχει ἐξ ἴσου μέ ὅλους τοὺς ἄλλους δικαίωμα στό ιστορικῶς εὐρύτερο δυνατό ἀνάπτυγμα βασικῶν ἐλευθεριῶν, μέσα σέ κατάλληλα διευθετημένες δομές ὀργάνωσης τής ἐξουσίας. Οἱ ἐλευθερίες αὐτές ἀναφέρονται στήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τής προσωπικότητας μέ ἀξιοπρέπεια, στήν ἐλεύθερη αὐτοπραγμάτωση τῶν ἀνθρώπων, δίχως ὅμως καταπίεση ἢ ἐκμετάλλευση εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ἐπομένως, ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία σέ μέσα παραγωγῆς και πόρους ζωῆς, καθώς και ἡ οικονομική ἐλευθερία πού συνδέεται μέ αὐτήν εἶναι δεκτικές δραστηκῶν περιορισμῶν μέ δημοκρατικές διαβουλεύσεις, καθόσον συνδέονται ἐγγενῶς

μέ σχέσεις ἀνισότιμες και ἐκμεταλλευτικές, ὅπως προκύπτουν ιστορικά.

Δεύτερη ἀρχή: καθένας ἔχει ἐξ ἴσου μέ ὅλους τοὺς ἄλλους δικαίωμα στόν συλλογικό πολιτικό αὐτοκαθορισμό, στήν ἐλεύθερη πολιτική συμμετοχή στίς ἀποφάσεις σέ ζητήματα κοινῶν ἐνδιαφέροντος, καθώς και ἰσότιμη πρόσβαση στά δημόσια ἀξιώματα.

Τρίτη ἀρχή: σέ ὅλα τά μέλη τής κοινωνίας πρέπει νά ἀναγνωρίζεται ἐξ ἴσου τό δικαίωμα στίς ἴδιες τίς προϋποθέσεις για τήν οὐσιαστική και ἰσότιμη ἀπόλαυση τής ἐλευθερίας, ἀτομικά και συλλογικά. Οἱ κοινωνικές και οἱ οικονομικές ἀνισότητες πρέπει νά περιορίζονται, διότι παρακλύουν τίς προϋποθέσεις αὐτές.

Β. Οἱ ἀνωτέρω ἠθικοπολιτικές ἀρχές διέπουν τόσο τόν δημόσιο ὅσο και τόν ἰδιωτικό βίο στίς νεωτερικές κοινωνίες. Τό περιεχόμενό τους διασαφηνίζεται, ἀν ἰδωθοῦν τόσο ἀπό τήν πλευρά τῶν πολιτῶν ὅσο και ἀπό τήν πλευρά τής πολιτικῆς ἐξουσίας, σέ σχέση ἀξιακῆς ἀντιστοιχίας.

α) Ἀπό τήν πλευρά τῶν πολιτῶν, αὐτές οἱ ἀρχές ἐκφράζονται ἀντιστοιχῶς:

1) Ὡς ἐλευθερία καθενός προσώπου ἐν κοινωνία πρὸς τοὺς ἄλλους, μέ δυνατότητα συλλογικῆς δράσης ἀπό κοινῶν μέ ἄλλους.

2) Ὡς πολιτική αὐτονομία καθενός στήν πολιτική ζωή ἐνός κυρίαρχου κράτους ἢ και μιᾶς ὑπερεθνικῆς πολιτικῆς ὀλοκλήρωσης, ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση.

3) Ὡς διασφάλιση τής κοινωνικῆς ὑπόστασης καθενός, δηλαδή ἀξιοπρεπῶν ὄρων ζωῆς για ὅλους. Σέ ιστορική προοπτική αὐτό ἀπαιτεῖ, σέ μία ἀσθενέστερη τιμή, ἰσότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων και τῶν λαῶν ὡς πρὸς ἕνα ἐλάχιστο ὄριο κοινωνικῆς εὐημερίας. Καί σέ μία ἰσχυρότερη τιμή, τήν ἴση δυνατότητα καθενός νά

απολαμβάνει μερίδιο από την κοινωνική συνεργασία τό όποιο νά ικανοποιεί τίς εύλογες ανάγκες του. Όπως γίνεται φανερό, οί δύο πρώτες είναι άρχές νομικής και πολιτικής δικαιοσύνης, ενώ ή τρίτη είναι άρχή κοινωνικής δικαιοσύνης.

β) Από τήν πλευρά τών κρατικών όργάνων, στό σύνολο τής θεσμικής συναρμογής τους, οί άνωτέρω άρχές εκφράζονται άντιστοιχώς ώς έξής:

1) Ως αυτόδέσμευση τής κρατικής έξουσίας άπέναντι στους άνθρώπους, ώς ιδιώτες και ώς πολίτες. Συγχρόνως όμως και ώς ένεργητική παρεμβατικότητα στην κατοχύρωση ούσιαστικών προϋποθέσεων για τήν έμπρακτη απόλαυση τών έλευθεριών. Παραδείγματος χάριν, ή έλευθερία κάποιου νά εκφράζει γραπτώς τούς στοχασμούς του καθίσταται άνενεργός, όταν ό φορέας τής, καθότι άναγράφητος, στερείται γραμματικών γνώσεων.

2) Ως νομοποίηση τής πολιτικής έξουσίας στή συνείδηση τών έξουσιαζομένων, αλλά και ώς κυριαρχία τής χώρας στό πλαίσιο τής διεθνούς κοινότητας.

3) Ως ύποχρέωση προαγωγής τής άλληλεγγύης άνάμεσα στους άνθρώπους και άνάμεσα στίς γενεές, μέσα και έξω από τά όρια τής κρατικής κυριαρχίας καθεμιάς χώρας. Καί έδώ επίσης οί δύο πρώτες είναι άρχές νομικής και πολιτικής δικαιοσύνης, ενώ ή τρίτη είναι άρχή κοινωνικής δικαιοσύνης.

Γ. Οί άναφερόμενες προηγουμένες θεμελιώδεις ήθικοπολιτικές άρχές άποκρυσταλλώνονται, σέ ιστορικώς ύπαρκτές νεωτερικές κοινωνίες, περισσότερο ή λιγότερο εύτοχα. Θετικοποιούνται άφενός ώς *συνταγματικές άρχές*, άφετέρου ώς *άρχές οίκουμενικών διακηρύξεων και διεθνών συμβάσεων περί δικαιωμάτων*.

α) Από τήν πλευρά τών πολιτών παρόμοιες άρχές

εκδηλώνονται άντιστοιχώς, πρώτον, μέ θεομηση και έμπρακτο σεβασμό άτομικών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων συλλογικής δράσης. Δεύτερον, ώς πολιτικά δικαιώματα μέσα στό κράτος ή και σέ ύπερεθνικό πολιτικό πλαίσιο. Καί τρίτον, ώς κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα. Επίσης ώς δικαιώματα συμμετοχής σέ πολιτισμικές ταυτότητες και δικαιώματα διαφύλαξης τού φυσικού και τού πολιτιστικού περιβάλλοντος.

β) Από τήν πλευρά τής πολιτικής έξουσίας εκδηλώνονται άντιστοιχώς, πρώτον, ώς κράτος δικαίου. Δεύτερον, ώς πολιτική δημοκρατία, άντιπροσωπευτική ή και μέ θεμούς άμεσης δημοκρατίας. Τρίτον, ώς κοινωνικό κράτος μέ ποικίλες προνοιακές λειτουργίες.

Δ. Στο μέτρο πού οί άνωτέρω άρχές δικαιοσύνης ιστορικά προσλαμβάνουν θεσμική ύπόσταση, συχνά συμβαίνει νά *ύφίστανται περικοπές στό κανονιστικό τούς περιεχόμενο, αλλοιώσεις και στρεβλώσεις*. Αυτό μπορεί νά συμβαίνει τόσο στό θεσμικό επίπεδο όσο και στην ύποκειμένη κοινωνική δυναμική.

Στό θεσμικό επίπεδο τέτοια φαινόμενα εκδηλώνονται, είτε διότι οί συνταγματικές άρχές και οί διατάξεις τής κοινής νομοθεσίας δέν είναι πάντοτε οί καλύτερες δυνατές υπό τό φώς τών άρχών τής δικαιοσύνης. Είτε διότι, ακόμη και όποτε αυτές είναι κατά τό μάλλον και ήττον σύμφωνες πρός τίς θεμελιώδεις ήθικοπολιτικές άρχές, ώστόσο δέν γίνονται έπαρκώς σεβαστές στην πράξη.

Από τήν άλλη πλευρά ή *ύποκειμένη κοινωνική δυναμική*, ή ίδια ή κοινωνική πραγματικότητα, έγγενώς προκαλεί αλλοιώσεις στην ίδια τήν άξιακή ποιότητα τών συγκροτητικών άρχών τής πολιτείας. Καί προξενεί στρεβλώσεις στην προβολή τών άρχών αυτών στόν κοινωνικό χώρο.

Ι) Από την πλευρά των πολιτών, ανακύπτουν καθημερινώς παρεμποδίσεις στην ελεύθερη απόλαυση α) της προσωπικής αυτονομίας των μέν έναντι των δε. Πρωτίστως από τό γεγονός ότι οι δρώντες εμπλέκονται σε σχέσεις κοινωνικής κυριαρχίας και οικονομικής εκμετάλλευσης υπέρ της άρχουσας τάξης. Συγχρόνως, οι άνθρωποι υφίστανται και σχέσεις πολιτισμικής αλλοτρίωσης και χειραγώγησης συνειδήσεων, από μηχανισμούς διαμόρφωσης της κοινής γνώμης και εκμετάλλευσης του ελεύθερου χρόνου.

β) Η πολιτική συμμετοχή και η άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων από τους πολίτες είτε συρρικνώνονται από θεσμικούς ή εμπρακτους αποκλεισμούς από τή δημοκρατική άσκηση της εξουσίας (π.χ. με καλπονοθετικά εκλογικά συστήματα), είτε νοθεύονται από τή καθυπόταξη των πολιτικών διαδικασιών και των αποφάσεων στά συμφέροντα εξωθεσμικών κέντρων οικονομικής ισχύος, με διαπλοκή της οικονομικής ισχύος και της πολιτικής εξουσίας.

γ) Τέλος, η διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής ευημερίας για καθέναν απειλείται ή ματαιώνεται από τό γεγονός ότι η πολιτικώς οργανωμένη κοινωνία δέν κατορθώνει νά κατοχυρώσει έπαρκώς αυτά πού θά όφειλε, υποκύπτοντας στίς ιδιωφελείς πιέσεις των κατόχων κεφαλαίου. Μέ επίπτωση τήν εξάπλωση κοινωνικής ανασφάλειας εις βάρος των αδυνάτων και τήν άτυπη καταδίκη πολλών ανθρώπων σε άναξιοπρεπείς όρους ζωής.

ΙΙ) Από τήν πλευρά της κρατικής όργάνωσης της έξουσίας, πάλι, τέτοιες αλλοιώσεις και κίνδυνοι πηγάζουν, α) ως πρός τό κράτος δικαίου, από υπέρμετρους περιορισμούς των ελευθεριών, από άνισότιμη και προνομιακή μεταχείριση μεταξύ των πολιτών. Τέτοιες στάσεις και πολιτικές επιλογές συνάπτονται συχνά μέ τή βαρύνουσα και άνισότιμη πολιτική έπιρροή των κατόχων της οικονομικής ισχύος, καθώς και μέ τήν έλλειψη χρηστότητας των κρατούντων.

β) Ως πρός τήν πολιτική δημοκρατία, στρεβλώσεις και κίνδυνοι προκύπτουν από τήν πολιτική άπραξία των ίδιων των πολιτών. Κυρίως, όμως, από τήν πρόσδεση των πολιτικών επιλογών και των αποφάσεων των κρατικών όργάνων σε έξυπνρήτηση ιδιοτελών συμφερόντων, κυρίως της άρχουσας κοινωνικής τάξης, αλλά ένίοτε και συντεχνιακώς όργανωμένων ομάδων. Τοϋτο ξύνεται σε περιόδους στίς όποιες ή αγορά διεκδικεί φορτικά τό πρωτείο έναντι της πολιτικής, επιβάλλοντας τίς βλέψεις της επί της κοινωνίας.

γ) Ως πρός τό κοινωνικό κράτος, τέλος, κίνδυνοι και στρεβλώσεις απορρέουν ιδίως από τήν πίεση των κατόχων κεφαλαίου για επανιδιωτικοποίηση κοινωνικών πόρων και για άρση της συλλογικής ευθύνης της κρατικά όργανωμένης κοινωνίας άπέναντι στους κοινωνικά αδυνάτους.

II. Οί άρχές δικαιοσύνης ως άξιακό κεκτημέ-

νο, δεκτικό διαφύλαξης και αναβάθμισης σε μία καλύτερη κοινωνία

Επιδιώκουμε μία Πολιτεία ισότητας, ως υπεύθυνη έπιλογή των πολιτών. Άξιώνουμε ισότητα στο σεβασμό καθενός ως μέλους του ανθρώπινου γένους, αλλά και ως πρός τή δυνατότητα των ανθρώπων νά χαράσσουν αυτόνομα τή ζωή τους, νά ιδρύουν και νά μεταβάλλουν πολιτικούς θεσμούς, νά προάγουν πλαίσια δικαιωμάτων για τήν κατασφάλιση της κοινωνικής και της οικονομικής τους ύπόστασης. Η πραγμάτωση της ισότητας άπαιτεί οι όροι πού τή διασφαλίζουν νά σταθεροποιούνται μέσα σε εύρέα ιστορικά πλαίσια.

Ό πυρήνας των ήθικοπολιτικών άρχών δέν μπορεί νά άποτελεί ανά πάσα στιγμή και έξ ύπαρξης άντικείμενο συνολικής άμφισβήτησης και διαπραγμάτευσης. Έπιτρέπεται νά άποτελεί άντικείμενο μόνο βελτιωμένης εξειδίκευσης σε σύγκριση πρός τους ιστορικάς ένγλωσμένους τρόπους αναγνώρισης των άρχών. Όμοίως και οι συνταγματικές άρχές πού ύπαγορεύονται από αυτές τίς άρχές δικαιοσύνης. Όρισμένες από αυτές είναι δικαιολογημένως άνεπίδεκτες άναθεώρησης. Οί άρχές αυτές δέν είναι πλέον δεκτικές άναιρέσης ή κατάργησής τους, παρά μονάχα άνάπτυξής τους έτι περαιτέρω, σε ποιοτικά ανώτερες ιστορικές συνθέσεις.

Συναποτελούν δηλαδή *μή διαπραγματεύσιμες* άξίες και άρχές, δεσμευτικές για όποιαδήποτε δημοκρατική διαβούλευση, όποιαδήποτε συγκυριακή πλειοψηφία και άν σημειωθεί στην έκβαση της διαβούλευσης. Συνθέτουν, έπομένως, ένα *όρθολογικό πλαίσιο* ως όρο άξιακής συγκρότησης των σκοπών των δρώντων, αλλά και ως όρο άποτίμησης των θεσμών πού ύπάρχουν ή έγκαθιδρύονται. Μέ τήν έννοια αυτή, ισχύουν ήδη πριν από κάθε μεμονωμένη συζήτηση, είτε ιδιωτική είτε δημόσια, πριν από κάθε ξεχωριστή πολιτική διαβούλευση.

Στή μακροϊστορική κίνηση του ανθρώπινου γένους ξετυλίγεται μία *ιστορικάς σπειροειδής μαθησιακή διαδικασία*. Μέσα από αυτή τά έλλογα μέλη της ανθρωπότητας κατάφεραν νά άντιληφθούν, ύστερα από άμέτρητες άνταλλαγές έπιχειρημάτων, μέσα από άτελείωτες κοινωνικές συγκρούσεις και διαλογικές διαμάχες, ότι είναι καλό κάποιες άρχές του βίου νά μή θεωρούνται πλέον άμφισβητήσιμες ανά πάσα στιγμή. Ότι, δηλαδή, κάποιες άρχές του πράττειν άρμόζει νά άποτελούν ένα μετασυμβατικό πλαίσιο για μία στοιχειωδώς ειρηνική συμβίωση.

Τό πλαίσιο δικαιωμάτων και θεσμών πού συνδέεται μέ τό δημοκρατικό και κοινωνικό κράτος δικαίου, δέν μπορεί πιά νά άναιρεθεί στην έσωτερική του άλληλουχία, παρά μονάχα μέ κόστος μία άνεπιθύμητη ιστορική όπισθοδρόμηση. Τό πλαίσιο αυτό αφήνεται έφεξής άνοιχτό μονάχα σε βελτίωση και εμπλουτισμό του. Η πολιτική δημοκρατία ένέχει έναν άνοιχτό κανονιστικό όρίζοντα, αποκλειομένης της επιστροφής σε άτελέστε-

ρες μορφές πολιτικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης, όπως αυτές του παρελθόντος. Ύπ' αυτό τό πρίσμα, ή νεοφιλελεύθερη διεύθυνση τών κοινωνιών σήμερα αποτελεί μία τεράστια ιστορική και αξιακή παλινθροση μιάς κατ' έπίφασιν φιλελεύθερης όλιγαρχίας.

Λόγου χάριν, μετά από τήν ανάπτυξη συνεκτικών δομών κοινωνικής πρόνοιας και ασφάλισης, στό μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος, κρίνεται μή αναστρέψιμο πλέον νά υπάρχει και νά λειτουργεί αποδοτικά ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης όλου του πληθυσμού. Διαπραγματεύσιμο μπορεί νά είναι άπλως τό περιεχόμενο τών προστατευτικών του ρυθμίσεων, ή έκτασή τους κλπ.

Έφόσον τά ζητήματα του πρακτέου τίθενται μέ παρόμοιο τρόπο, είναι δυνατόν νά αίρεται ή νά μετριάξεται ή σχετικότητα τών απόψεων ως προς αυτά, μέσα σέ όρισμένο κοινωνικό πλαίσιο ιστορικάς προσδιορισμένο. Φερ' ειπείν, ή αξιολογική δέσμευση υπέρ τής διαφύλαξης του φυσικού, του οικιστικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος, αυτή καθ' εαυτήν, δέν μπορεί νά κλονιστεί μέ όρθολογικά επιχειρήματα. Ούτε μπορεί νά χαρακτηριστεί ως άξια «σχετική» μέ τήν ειδικότερη κλίμακα άξιών όποιοδήποτε. Η άδιαφορία για τήν ποιότητα του περιβάλλοντος είναι στάση μή όρθολογική, κατ' αρχήν για τόν άπλό λόγο ότι μακροπροθέσμως έγκυμονεί σοβαρό κίνδυνο για τήν ίδια τήν επίβίωση του άνόητου ύποστηρικτή της!

Παρόμοια στάση δέν μπορεί νά γίνει δεσμευτική, διότι είναι άνεπίδεκτη καθολίκευσης. Αν όλοι σκέπτονταν και έπρατταν έτσι, τότε πιθανότατα τό περιβάλλον θά κατέρρεε, προς άνυπολόγιστη ζημία όλων τών έμβίων όντων. Αυτό παραδέλουν όσοι δημαγωγούν μέ τήν προσδοκία τό «δικαίωμα στην κατοικία» νά υπερισχύσει έναντι τής προστασίας τών δημόσιων και τών δασικών έκτάσεων, ώστε οι τελευταίες νά άφθεοϋν έκθετες στην ιδιωτική βουλμία και άνθαιρεσία. Αυτή ή άνεύθυνη στάση έπιδεικνύει πλήρη άδιαφορία μήπως ή ύλοποίησή της καταλήξει σέ άποψίλωση του έδάφους, έρήμωση, λειψυδρία κλπ. Τό «δικαίωμα στην κατοικία», έν προκειμένω, χρησιμοποιείται ως ψευδώνυμο για τήν άπουσία σοβαρής στεγαστικής πολιτικής του κράτους, ικανής νά διασφαλίσει άποτελεσματικά αυτό τό βασικό κοινωνικό δικαίωμα για όλους.

Κατά τά άλλα, άναμφίβολα, είναι θεμιτό νά διαμορφώνονται διαφορετικές ή και άντιμαχόμενες γενικές προσεγγίσεις για τήν οικολογική ευστάθεια και τό περιβάλλον. Άλλά και αυτών άκόμη ή ποιότητα μπορεί κάλλιστα νά κριθεί από τό κατά πόσον καθεμία γενική οικολογική θεώρηση καταφέρνει νά άναδείξει τό βάθος του ζητήματος, τή σύνδεσή του μέ τις κυρίαρχες άντιλήψεις για τήν παραγωγή και τήν κατανάλωση. Και άποτιμάται άναλόγως αν είναι σέ θέση νά εισηγηθεί τις προσφορότερες ουστικές προτάσεις για τήν οικολογική ίσορροπία στον πλανήτη, για τήν καλύτερη δυνατή αξιοποίηση τών φυσικών πόρων κλπ.

Μακροπροθέσμως, τό πλαίσιο δικαιωμάτων και θε-

σμών που άρτιώνει τό δημοκρατικό και κοινωνικό κράτος δικαίου, έπιτρέπει άκόμη και τήν άρση εκείνων τών συστατικών χωρισμών τής άστικής κοινωνίας που παγιώνουν τήν κοινωνική έκμετάλλευση και τήν άνελευθερία. Τέτοιος είναι κατ' έξοχήν ό χωρισμός ανάμεσα σέ εργασία και σέ κατοχή μέσωσν παραγωγής, ανάμεσα στην παραγωγή οικονομικών άξιών από τις δυνάμεις τής μισθωτής εργασίας και στην μονομερή ιδιοποίηση αυτών τών άξιών από τους κατόχους τών μέσων τής εργασίας.

Η άνανεωτική Άριστερά άντιλαμβάνεται τά δικαιώματα και τους θεσμούς θετικώς μέν υπό τό πρίσμα τών όρων που άπαιτούνται για μία ζωή, προσωπική και δημόσια, άξια νά τή ζει κανείς. Και άρνητικώς άπό τή σκοπιά τών πάσης φύσεως διακυβεύσεων εις βάρος τών όρων τής κοινωνικής ζωής. Οι σπουδαιότερες άπό αυτές προέρχονται από τήν έγωιστική και κτητική μορφή κοινωνικότητας που προσιδιάζει στις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής και άνταλλαγής.

Δέν μās ικανοποιεί μία άμιγώς δικαιωματοκεντρική θεώρηση τής δικαιοσύνης και τής δημοκρατίας. Αυτή άποδεικνύεται κουτσουρεμένη, ένόσω άποφεύγει νά άνατρεξει στην δομική συγκρότηση τής πολιτικής οικονομίας. Άποενοχοποιεί τή δομική παραγωγή άδικίας από τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής και άνταλλαγής. Αν δέν ξεπέφτει σέ καθαρή ήθικολογία, συνήθως άρκεΐται σέ διακήρυξη άρχών δικαιοσύνης μέ ισχνή ιστορική αναφορικότητα και έλλειμματική κοινωνική δραστικότητα. Άκόμη και αν είναι καλοπροαίρετη, άδυνατεί νά στοχαστεί έπαρκώς γύρω από τους ποικίλους κινδύνους που θίγουν τους ίδιους τους όρους άναπαραγωγής τής κοινωνίας.

III. Ζώνες έλευθερίας αλλά και ύπόβαθρο κυριαρχίας και έκμετάλλευσης

A. Οι ιστορικάς διαπλασμένοι θεσμοί τής νεωτερικότητας διαλαμβάνουν άνεκτίμητα στοιχεία νομικού έξορθολογισμού. Τέτοια στοιχεία έχουν άποκρυσταλλωθεί στις θετικοποιημένες άρχές του δημοκρατικού κράτους δικαίου. Στις σύγχρονες, σύνθετες έννομες τάξεις κατοχυρώνεται μία τριεπίπεδη περιοχή έλευθερίας. Αυτή διέπεται θεσμικά από άρχές α) άτομικής έλευθερίας, β) πολιτικής έλευθερίας και δημοκρατικής συγκρότησης τής πολιτικής έξουσίας σέ συστήματα πολιτικής άντιπροσώπευσης, γ) άρχές που νά διευκολύνουν τήν έμπρακτη άπόλαυση τών προηγουμένων (ένεργός παρέμβαση του κράτους μέ στόχους άναδιανομής κοινωνικού εισοδήματος, κοινωνικά δικαιώματα, συνάνηκιν σέ συλλογικές ταυτότητες κλπ.).

Οι άρχές αυτές από τήν πλευρά τών πολιτών έγυώνονται I) τήν ιδιωτική άσκηση τής άυτονομίας, μέ έλεύθερη έπιλογή σχεδίων ζωής του καθεός. II) Τή δημόσια άσκηση τής άυτονομίας, μέ έλεύθερη και ίσοτιμη έπικοινωνιακή δράση και μέ δημοκρατική σύμπρα-

ξη στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. III) Τήν παροχή κοινωνικής προστασίας σε όλους, ιδίως στις κοινωνικά ασθενέστερες κατηγορίες πολιτών. Από την πλευρά πάλι της κρατικής εξουσίας αξιώνεται κατ' αρχήν ή ουδετερότητα της έναντι των κοσμοθεωρητικών διαφορών και των ποικίλων πεποιθήσεων περί αγαθού των πολιτών.

Κατά συνέπεια ή κανονιστική σφαίρα της ελευθερίας ἐγγυάται τήν ακώλυτη πορεία ζωής καθενός, *μέ αμερόληπτο τρόπο*. Τοῦτο απαιτεῖ ἴση προσοχή τῶν πολιτῶν ἀπό τά κρατικά ὄργανα, καθώς καί τό σεβασμό, ἀπό τήν πλευρά τοῦ κράτους, τῆς κοσμοθεωρητικῆς πολυαρχίας σέ μία πολυφωνική κοινωνία. Ἐνα δημοκρατικό κράτος δικαίου θά ἐπιτρεπόταν ἴσως νά εὐνοεῖ ὀρισμένες στάσεις καί μορφές ζωής. Ὅχι ὅμως καί νά τις ἐπιβάλλει σέ ὅσους ἐννοοῦν νά ἐνστερνίζονται δικαιωματικά ἄλλες πεποιθήσεις περί τοῦ καλοῦ βίου.

Τό νόημα τῆς πρακτικῆς αὐτονομίας ἐπιβάλλει σέ καθένα μία *τριπλή ὑποχρέωση*. Πρῶτον, τήν ἐπίδειξη ἀνεκτικότητας ἐναντι οἰασδήποτε διατύπωσης διαφωνίας ἀπό τούς ἄλλους. Δεύτερον, τήν ἀνοχή πρὸς τίς διαφορετικές γενικές ἀντιλήψεις περί τοῦ χρηστοῦ βίου, τίς ὁποῖες ἀσπάζονται οἱ ἄλλοι, σέ ἀτομικό ἢ συλλογικό ἐπίπεδο. Τρίτον, παροχή ἀλληλεγγύης τοῦ καθένα πρὸς τούς ἄλλους.

Ἡ πρακτική αὐτονομία ἐκδιπλώνεται καί ἀναπτύσσεται μέσα σέ ἐπικοινωνιακές δομές πού κατατείνουν σέ εὐρύτερες συνεννοήσεις ἀνάμεσα στούς πράττοντες. Συγχρόνως συμπροσδιορίζεται ἀπό τόν συνεργατικό χαρακτήρα τῆς ἀναπαραγωγῆς μιᾶς σύνθετης κοινωνίας στό σύνολό της. Ἀφορᾶ σέ πτυχές τοῦ πράττειν, στή μόρφωση καί τήν ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, στόν ἐλεύθερο χρόνο καί τόν ἰδιωτικό βίο του, στήν πολιτική δράση του κλπ. Ἐκδηλώνεται μέσα σέ δομές συνολικῆς κοινωνίας, οἱ ὁποῖες προσδιορίζουν καί συχνά περιορίζουν τό φάσμα τῶν προσφερόμενων εὐκαιριῶν καί ἐπιλογῶν στήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη καθενός.

Προκειμένου νά προφυλάσσονται οἱ πολῖτες ἀπό ἕναν ἑτερόνομο προσδιορισμό τοῦ ἠθικῶς ὀρθοῦ ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς εξουσίας, ἀνακύπτει ἡ ἀδήριτη ἀνάγκη τό δικαϊκό πεδίο νά τηρεῖ ὀρισμένη ἀπόσταση ἀπό τό πεδίο τῆς ἠθικῆς καί ιδίως ἀπό τή ζώνη τῆς ἐπικρατούσας κοινωνικῆς ἠθικότητας.

Β. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἐν τούτοις, ἀναπτύσσεται μία *κανονιστική σφαίρα κοινωνικῆς κυριαρχίας*. Αὐτή παρεμβαίνει ἐξ ὑπαρχῆς καί στρεβλωτικά στήν ἰσότημη ἀπόλαυση τῆς αὐτονομίας, τόσο σέ προσωπικό ὅσο καί σέ συλλογικό ἐπίπεδο. Ὑποτίθεται ὅτι τό ἄτομο ἀναγορεύεται σέ κυρίαρχο δημιουργό τῆς ἴδιας του τῆς ζωῆς καί σέ αὐτόνομο κριτή τοῦ παντός. Ὡστόσο, ἡ βέβηλη κοινωνική πραγματικότητα ἀπλώνει πάνω ἀπό τήν ὑπαρξή του ἑτερόνομους καταναγκασμούς ἢ τῆς ἐμβάλλει ἐσωτερικευση τῆς καταστολῆς καί φρόνημα ὑποταγῆς.

Ἡ ἐλεύθερη χάραξη καί ἐπίτευξη σχεδίων ζωῆς στίς

ἀστικές κοινωνίες τοῦ γενικευμένου ἀνταγωνισμοῦ ἀποβαίνει ἐντελῶς συμπτωματική καί τυχαία. Παρεμποδίζεται ἐγγενῶς ἀπό σχέσεις εξουσίας καί ποικίλους ἐτεροκαθορισμούς, πού καταλαμβάνουν τήν κοινωνική ὑπαρξή τῶν ἀνθρώπων. Ὅχι μόνον ἀπό τή θέση τους στόν κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας, ἀλλά καί ἐξ αἰτίας ἰδιοτήτων πέρα ἀπό αὐτόν, ὅπως ἀλλοδαπός, μετανάστης, ἀλλόθρησκος. Μέ τήν ἀλματώδη ἐκμηχάνιση καί μέ τήν αὐτοματοποίηση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας οἱ ἀντικειμενικοί ὄροι τῆς ἐργασίας ἀποκτοῦν ὀλοένα μεγαλύτερη αὐτοτέλεια ἀπέναντι στή ζωντανή ἐργασία. Συγχρόνως, ὁ κοινωνικός πλοῦτος προβάλλει ἀπέναντι στήν ἐργασία ὡς ξένη καί κυρίαρχη δύναμη, μέ συνεχῶς μεγαλύτερες διαστάσεις.

Παρομοίως, ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς συλλογικῆς αὐτονομίας καί ἡ πολιτική συμμετοχή ἀλλοιώνεται ἀπό τήν ἄνιση κατανομή κοινωνικῆς ἰσχύος, πού πηγάζει πρωτίστως ἀπό τίς ὑποκείμενες σχέσεις ταξικῆς κυριαρχίας καί ἐπιβολῆς. Στά πολιτικά συστήματα χωρῶν μέ προηγμένες δομές καπιταλιστικῆς συσσώρευσης οἱ κορυφές τῶν κυρίαρχων πολιτικῶν δυνάμεων ἐπηρεάζονται καθοριστικά ἀπό ἐξωθεσμικά κέντρα οἰκονομικῆς ἰσχύος καί πολύ λιγότερο ἀπό τά συμφέροντα τῆς ἐκλογικῆς τους βάσης.

Ὁμιλώντας σχηματικά γιά κανονιστική σφαίρα τῆς κυριαρχίας, ἀξίζει νά γίνουν ἐδῶ δύο ἀκόμη διευκρινίσεις. Στό μέτρο πού ἡ κοινωνική κυριαρχία διαμεσολαβεῖται ἀπό κανόνες δημοκρατικοῦ καί κοινωνικοῦ κράτους δικαίου, *ἱστορικῶς ὑπόκειται σέ μετριάσμούς καί σχετικοποιήσεις*, ὥστε νά διευρύνεται κάπως ἡ ἐλευθερία τῶν κυριαρχουμένων. Αὐτό συμβαίνει τόσο στίς σχέσεις ἰδιοκτησίας, τούς δύο τελευταίους αἰῶνες, ὅσο καί στήν ἄσκηση τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας. Κατά τά λοιπὰ ὅμως ἡ κοινωνική ἐξουσία τῶν κυρίαρχων τάξεων καί στρωμάτων ἀσκειῖται ἐν πολλοῖς μέ *ἐξωθεσμικό τρόπο*, μέσα ἀπό τίς ἀπρόσωπες κανονικότητες τῆς ἀγορᾶς, γι' αὐτό καί δύσκολα τιθασσεύεται ἀπό τούς πολιτικούς θεσμούς καί τίς δικαϊκές ρυθμίσεις.

Ἡ αὐτονομία τῶν προσώπων καί ἡ αὐτοδιάθεση τῶν λαῶν ἀπαιτοῦν τήν εὐρύτερη δυνατή ἀλληλεγγύη, προκειμένου νά ἱκανοποιοῦνται μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο οἱ θεμιτές ἀνάγκες καί τά εὐλογα συμφέροντα ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τή διεθνή κοινωνία στό σύνολό της, ιδίως στή σύγχρονη διάστασή της ὡς παγκόσμιας κοινότητας. Ὅμως ἡ πλήρωση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν προϋποθέτει ὅτι πρέπει νά ἀρθοῦν τά παρεμποδίσματα τῆς πανανθρώπινης χειραφέτησης. Θέτει, ἐπομένως, ζητήματα ὑπέρβασης ἢ μετριάσμοῦ θεμελιωδῶν δομικῶν χωρισμῶν στίς κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες σέ παγκόσμια κλίμακα, ὅπως ὁ χωρισμός κατόχων μέσων παραγωγῆς καί ὄσων στεροῦνται τέτοιων μέσων. Ὁ ἀγώνας γιά *πραγματική ἐλευθερία καί οὐσιαστική ἰσότητα εἶναι ἀγώνας γιά τή δημιουργία τῶν ὄρων γιά τέτοια ἐλευθερία καί ἰσότητα*.

Τόσο στο πεδίο της δικαιοπολιτικής δικαιοσύνης, όσο και σε εκείνο της κοινωνικής δικαιοσύνης ή ανανεωτική Άριστερά προτείνει αιτήματα που ανταποκρίνονται σε γενικεύσιμα συμφέροντα, άλλοτε πέρα από τους ταξικούς φραγμούς της αστικής κοινωνίας και άλλοτε έναντι των αυτών των φραγμών. Έπιδιώκει ένα πραγματικά «γενικό συμφέρον» όλων, συναρτημένο με την απελευθέρωση της οικουμένης από ταξική καταπίεση και εκμετάλλευση, με τη χειραφέτησή της από ουσιαστική ανισότητα και στρεβλή ελευθερία. Η καπιταλιστική δομή συμφερόντων, τουναντίον, συναρτάται με μερικευτικά συμφέροντα, ανεπίδεκτα γενίκευσης από άποψη οικονομική, οικολογική και ήθικη.

Όραμα της ριζοσπαστικής και οικολογικής Άριστεράς είναι μία εϋτακτη κοινωνία, στην οποία η ελεύθερη αυτοπραγμάτωση και πλήρης ανάπτυξη καθενός να είναι προϋπόθεση για την ελεύθερη αυτοπραγμάτωση όλων. Μία κοινωνία εγκοινωνισμένων ανδρών και γυναικών, ως συνασπισμένων παραγωγών, που, με τα λόγια του Μάρξ, «θά ρυθμίζουν ορθολογικά αυτήν την ανταλλαγή της ύλης με τη φύση, θά την υποτάσσουν στον κοινό έλεγχο εκ μέρους τους, αντί να κυριαρχούνται από αυτήν σαν από μία τυφλή δύναμη, όταν θά την πραγματοποιούν με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη δυνάμεων και κάτω από όρους αντάξιους και ταιριαστούς προς την ανθρώπινη φύση τους».

Σε μία σοσιαλιστική κοινωνία ή σταδιακή κατάργηση της ταξικής εκμετάλλευσης και έπιβολής θά σήμεινε μία αληθινά πανανθρώπινη χειραφέτηση. Διότι τά κοινωνικά υποκείμενα, που θά έπιζητούσαν τούτο, δέν θά φιλοδοξούσαν να καταστούν αυτά κυρίαρχη τάξη στή θέση των αντιπάλων τους. Διαφορετικά θά αναπαράγονταν ο χωρισμός μεταξύ εκμεταλλευτών και ύφισταμένων εκμετάλλευση απλώς με διαφορετικούς πρωταγωνιστές, με άλλαγμένα πρόσημα. Τό ζητούμενο, όμως, είναι να πάψει ο κοινωνικός μηχανισμός που διαιωνίζει παρόμοιο χωρισμό.

Τό προαναφερόμενο «γενικό συμφέρον», ακριβώς χάρι στην ανιδιοτέλεια που τό διέπει, είναι συμφέρον πράγματι καθολικό και οικουμενικό. Καί είναι τέτοιο, διότι η ελεύθερη ανάπτυξη της ατομικότητας καθενός σε όλο τον πλούτο των δυνατοτήτων της είναι αυτοσκοπός. Δέν είναι απλώς μέσον είτε για καλύτερες απολαβές καθενός, είτε για καλύτερες επιδόσεις του προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. *Πρόκειται για συμφέρον που «μεροληπτεί» προς τό καλώς νοούμενο περωμένο της ανθρωπότητας.*

Στήν προοπτική έμπέδωσης σοσιαλιστικού τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής ζωής ή μόνη έκδοχή «οικονομικής ελευθερίας» που τείνει να εκλείψει είναι αυτή που προαπαιτεί ατομική ιδιοκτησία πάνω σε μέσα παραγωγής. Αντιθέτως η οικονομική ελευθερία, καλώς νοούμενη, θά μπορούσε να αναπτύσσεται σε κοινή βάση συνεργασίας. Με ενεργητική συμμετοχή καθενός στην παραγωγή και τη διανομή της κοινωνικής εϋμερείας, μέσα από δημοκρατικές διαβουλεύσεις ανάμεσα σε έ-

λεύθερους και ίσους πολίτες. Όσο για τίς άλλες ατομικές ελευθερίες, όχι μόνο δέν πρόκειται να συρρικνωθούν σε μία κοινωνική και οικονομική δημοκρατία ελεύθερως συνασπισμένων παραγωγών της ίδιας τους της ζωής, άλλα μέλλουν να αναζωογονηθούν στο περιεχόμενό τους.

Ίδιως αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ζητήματα περί του αγαθού, ή προσωπική ελευθερία, ή ελευθερία συνείδησης και λόγου και εν γένει οι ατομικές ελευθερίες που συνάπτονται προς την απαραιτόπιστη ανάπτυξη της προσωπικότητας θά παρέμεναν στην αυτόνομη κρίση και τό forum internum του υποκειμένου. Ός τέτοιες θά έπρεπε να προφυλάσσονται από εκτιμήσεις και αποφάσεις πλειοψηφικού χαρακτήρα. Αυτή θά ήταν σε γενικές γραμμές μία πειστική απάντηση απέναντι σε βάσιμους φόβους που ο πολιτικός φιλευθερισμός εκφράζει, μήπως ο ανοικτός χαρακτήρας της δημοκρατικής διαβούλευσης απολήξει σε μία τυραννία της πλειοψηφίας.

IV. Ίστορικό τό ανάπτυγμα της ίσης ελευθερίας

A. Η νομιμοποίηση μιάς έννομης τάξης διαβαθμίζεται αναλόγως του βαθμού στον οποίο οι θεσμοί της είναι σε θέση να ρυθμίζουν με δίκαιο τρόπο τίς νομικώς ενδιαφέρουσες σχέσεις των ανθρώπων. Κρίνεται, δηλαδή, ανάλογα με την ικανότητά της να έπιλύει στοιχειωδώς όρθά και αποτελεσματικά τίς έννομες διαφορές και τίς συγκρούσεις συμφερόντων στους κόλπους της. Για να μπορεί, όμως, να έπιτελέσει αυτή την αποστολή, χρειάζεται οι θεμελιώδεις διευθετήσεις της να είναι και οι ίδιες όρθές, αξιες να προσελκύσουν την άβιαστη συγκατάθεση των πολιτών.

Τούτο, όμως, παρακωλύεται μονίμως από την ύπαρξη δομών που εϋνοούν σχέσεις εκμετάλλευσης και ανισότητας μεταξύ των πολιτών, σε πείσμα της τυπικής ισότητας όλων έναντι του νόμου. Οι ανισωτικές κοινωνικές δομές έπηρεάζουν καθοριστικά την ίδια την απόλαυση των ατομικών, των πολιτικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών. Έτσι, αφενός η νομιμοποίηση της έννομης τάξης αποτελεί συνεχώς ζητούμενο, αφετέρου οι βασικές αρχές της υποκείνται διαρκώς σε έπανερμηνείες. Έκτιμήσεις αυτού του είδους, πάντως, είναι δυνατόν να γίνουν μονάχα από την έπιτελεστική σκοπιά προσώπων που έννοούν να κρίνουν την ποιότητα των θεσμών, των αρχών και των κανόνων που διέπουν τη ζωή τους. Καί όχι βεβαίως από τη σκοπιά ενός άμετοχου παρατηρητή των κοινωνικών δρωμένων.

Κανένας δέν νομιμοποιείται να έπιζητεί περισσότερη ελευθερία από τους άλλους ή περισσότερη προσοχή από την πολιτική έξουσία σε σύγκριση προς τους άλλους. Έκτός, βεβαίως, αν πρόκειται για πρόσωπο που από όρισμένη ειδική πλευρά βρίσκει ανυπαίτιος

σέ μειονεκτική θέση σέ σχέση πρός τούς άλλους. Γιά τό λόγο αυτόν αξιώνεται κατ' αρχήν ή *σύμμετρη* αναγνώριση ίσης έλευθερίας γιά όλους. Όπως στήν ήθική σφαίρα, έτσι καί στήν έννομη τάξη τά ανθρώπινα υποκείμενα όφείλουμε κατ' αρχήν νά σκεπτόμαστε στήν προοπτική μιάς δυναμικής έναλλαγής θέσεων. Όφείλουμε νά σκεπτόμαστε ως δημιουργοί αρχών καί κανόνων πού νά καταλαμβάνουν τή συμπεριφορά όχι μόνον τού έαυτού μας, αλλά όλων.

Έτσι μπορούμε νά σκεπτόμαστε μαζί μέ τούς όμοιους μας καί *χάριν όλων*, δηλαδή ως ισότιμα μέλη τής ανθρωπότητας. Έφόσον μετέχουμε στήν κοινωνική συνύπαρξη, νοιαζόμαστε νά πείθουμε τούς άλλους γιά τήν όρθότητα των αξιώσεων ισχύος καί των πρακτικών κρίσεων μας. Αξιώνουμε οί αρχές καί οί αποφάσεις περί τού πρακτέου νά ικανοποιούν *κατά τό δυνατόν ίσομερώς* τήν εύχέρεια καθενός γιά αυτόνομη πορεία ζωής, σέ συνεργασία μέ τούς άλλους. Γιά νά διευκολυνθεί τούτο, οί αρχές καί αποφάσεις πού προκρίνονται πρέπει νά ικανοποιούν έννομα αγαθά πού υπεραγαλλίζονται τήν ιδιοτελή επίζητηση εύτυχίας των επί μέρους προσώπων, ανταποκρινόμενα σέ συμφέροντα πού νά ισχύουν γιά όλους.

Η σύμμετρη αναγνώριση έλευθερίας γιά όλους, έλευθερίας τυπικής καί ουσιαστικής, είναι καθ' έαυτήν προαπαιτούμενο γιά κάθε συζήτηση ή διαβούλευση σχετικά μέ εξειδικεύσεις τής βασικής αρχής τής δικαιοσύνης σέ μία δημοκρατική Πολιτεία. Από τής απόψεως αυτής ή αρχή αυτή είναι *ανυπόθετη*, αποτελώντας μία μετασυστατική βάση, αναγκαία γιά τό σχηματισμό πολιτικών αποφάσεων καί νομικών κρίσεων όρθών. Μέ τήν είσοδό μας σέ διάλογο περί τού πρακτέου δεσμευόμαστε νά έπερωτούμε τίς γνώμες των άλλων, νά προβάλλουμε πειστικούς λόγους, αλλά καί νά αναστοχαζόμαστε πάνω στίς δικές μās πεποιθήσεις καί θέσεις.

Η άμοιβαία αναγνώριση των συνομιλητών μας ως έλεύθερων καί ισότιμων δρώντων είναι προκαταρκτικός όρος γιά τήν ίδια τή συζήτηση πού πρόκειται νά ακολουθησει. Μέ τήν έννοια αυτήν ή αρχή τής ισότητας έλευθερίας καί συνεργασίας δέν είναι θέμα προσωπικής προτιμήσεως όποιαδήποτε. Δέν είναι πλέον αξία «σχετική», είτε μέ τήν άτομική κλίμακα αξιών καθενός, είτε μέ τίς θεσμικές όρισμένου τύπου κοινωνιών καί μόνον αυτών, όπως είναι οί άστικές κοινωνίες τής Δύσης.

Β. Τό ιστορικό ανάπτυγμα τής ίσης έλευθερίας κατά τούς δύο τελευταίους αιώνες έχει προσλάβει τρεις άλληλένδεται καί έξ ίσου σημαντικές διαστάσεις, μία άρνητική, μία θετική καί μία συμμετοχική. Οί διαστάσεις αυτές έχουν, περισσότερο ή λιγότερο, συνδεθεί άντιστοίχως μέ τή φιλελεύθερη, τή δημοκρατική-ρεπουμπλικανική καί τή σοσιαλιστική-κομμουνιστική παράδοση, καί μέ άντίστοιχα ιστορικά κινήματα. Τά καλύτερα στοιχεία των παραδόσεων αυτών έν πολλοίς έχουν συναιρεθεί στή χειραφετητική προοπτική τού οικολογικού καί δημοκρατικού σοσιαλισμού.

α) Κατά μία *άρνητική* έννοια ό καθένας δικαιούται νά αναπτύσσεται έλευθέτως, έν κοινωνία πρός τούς άλλους, δίχως άδικαιολόγητες επέμβασεις τής κρατικής έξουσίας καί των άλλων στό βίο του. Εάν, όμως, ό ζωτικός αυτός χώρος άφειθεί νά προσδιορίζεται μέχρι τέλους από καθένα άτομο χωριστά, δίχως νά προσμετρώνται οί θεμιτές προσδοκίες των άλλων, τότε υπάρχει ό κίνδυνος νά αυξάνεται πρός όφελος μερικών σέ βάρος των υπολοίπων.

β) Γιά τό λόγο αυτόν οί ζώνες τής έλευθερίας πρέπει νά συναποφασίζονται από κοινού από όλα τά ενδιαφερόμενα μέρη. Έτσι, όμως, προβάλλει ένα θετικό νόημα έλευθερίας, πού συναρτάται, πρώτον, μέ τόν δημοκρατικό καθορισμό των έννομων πλαισίων γιά τήν ιδιωτική καί τή δημόσια άσκηση τής αυτονομίας από όλους. Τό θετικό νόημα τής έλευθερίας συνίσταται στό ότι ό καθορισμός αυτών των πλαισίων νομοποιείται πρωτίστως μέ τή συμμετοχή καί δυναμικά μέ τή συναίνεση των έμπλεκόμενων προσώπων. Δεύτερον, τό θετικό νόημα τής έλευθερίας αξιώνει ή κρατική έξουσία νά μεριμνά γιά τή διευκόλυνση τής έμπρακτης άσκησης των άτομικών καί των πολιτικών δικαιωμάτων. Τόσο μέ τίς κατάλληλες θεσμικές διευθετήσεις, όσο καί μέ θετικά μέτρα εκ μέρους των κρατικών όργάνων.

γ) Όστούσο κατ' ενάσκησιν τής συλλογικής αυτονομίας οί πολίτες νομοποιούνται νά μεριμνούν γιά παρέμβαση στίς σχέσεις κοινωνικής κυριαρχίας καί εκμετάλλευσής τους. Όστε νά εξασφαλίζεται, εκάστοτε, ή βέλτιστη δυνατή ικανοποίηση των ίδιων των όρων τής αναπαραγωγής των μελών τής κοινωνίας. Έτσι, ή ίση έλευθερία καί αυτονομία των ανθρώπων αποκτά ένα ουσιαστικότερο κοινωνικό περιεχόμενο, τό όποιο κατοχυρώνει τήν κοινωνική τους ύπαρξη. Δίχως αυτό ούτε οί άτομικές, ούτε οί πολιτικές έλευθερίες μπορούν νά αξιοποιηθούν από όλους έξ ίσου.

Αυτή ή τρίτη διάσταση τής έλευθερίας συνδέεται μέ τήν *ισότιμη συμμετοχή όλων τόσο στήν παραγωγή, όσο καί στή διανομή τού κοινωνικού πλούτου*. Άρνητικά διατυπωμένο τό νόημά της, απαιτεί κανένα μέλος τής κοινωνίας νά μήν έχει προνομιούχο πρόσβαση στίς άποφάσεις διάθεσης τού κοινωνικού πλούτου, στό όνομα προκατεστημένων ιδιοκτησιακών τίτλων. Ένώ, θετικά διατυπωμένο τό νόημα τής κοινωνικής έλευθερίας, αξιώνει όλα τά μέλη τής κοινωνίας νά δημιουργούν καί νά διαχειρίζονται τόν κοινωνικό πλούτο από κοινού, ως κατ' έξοχήν ζήτημα πολιτικής διαβούλευσης καί απόφασης. Σε αυτή τήν προοπτική δέν μπορούν νά θεωρούνται δικαιωμένες οί ύπαρκτες άστικές κοινωνίες, μόνο καί μόνο διότι ύπάρχουν. *Δικαιωμένη είναι μία χειραφετημένη κοινωνία υπό ίδρυση*.

Οί θεμελιώδεις αρχές δικαιοσύνης εξειδικεύονται, μέσα σέ ευρύτερα ιστορικά πλαίσια, σέ επί μέρους αρχές θετικής δικαιοσύνης. Μέ ζητούμενα έν έγγυώνται τήν έλεύθερη ανάπτυξη τής προσωπικότητας καθενός, τήν έλεύθερη καί ουσιαστική πολιτική συμμετοχή σέ συνθήκες δημοκρατικής κοινωνικότητας, καθώς καί τή

διασφάλιση της κοινωνικής ύποστασης των ανθρώπων με τη συνδρομή και την αλληλέγγυα ευθύνη των κοινωνιών. Τά άτομικά, τά πολιτικά και τά κοινωνικά δικαιώματα σέ ένα δημοκρατικό –και μάλιστα «κοινωνικό»– κράτος δικαίου ανταποκρίνονται ακριβώς σέ αυτές τίς επιμέρους αρχές δικαιοσύνης, καίτοι δίχως νά εξαντλοῦν τό πλούσιο περιεχόμενό τους.

Πράγματι, τά αίτήματα δικαιοσύνης δέν εξαντλοῦνται στίς ἀνωτέρω κατηγορίες δικαιωμάτων. Χειραφετητικά αίτήματα, ὅπως αὐτά τῆς κατάργησης τῆς ταξικῆς ἐκμετάλλευσης καί κυριαρχίας, αίτήματα γιά τήν ἐξάλειψη τῆς πραγματικῆς ἀνισότητος μεταξὺ τῶν φύλων ἢ γιά τήν ἀπάλειψη τῆς οἰκολογικῆς διακινδύνευσης τῆς βίωσης ἀπό τήν κερδόφρονα λογική τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ποσοτικῆς ἀνάπτυξης κλπ., βαίνουν πέρα ἀπό τό πεδίο τῶν δικαιωμάτων. Ἡ ἱκανοποίησή τους δέν εἶναι μονάχα ζήτημα καθιέρωσης νέων δικαιωμάτων ἢ οὐσιαστικῆς τήρησης τῶν ἤδη καθιερωμένων δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, ἀλλ' εἶναι καί ζήτημα ἀρετῆς τῶν δρώντων. Δίχως αὐτήν, ἀκόμη καί ἂν ἐπιτευχθεῖ θεσμικά ἕνα προωθημένο πλέγμα δικαιωμάτων, αὐτό κινδυνεύει νά μείνει ἀνεργό.

Ὡς δημόσια ἀρετή τῶν πολιτῶν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ σταθερή ἀξιολογική δέσμευσή τους γιά οὐσιαστική, ἔμπρακτη καί ἀλληλέγγυα τήρηση τῶν δικαιωμάτων πού προαναφέραμε, καθώς καί τῶν ὑποχρεώσεων πού ἀπορρέουν ἀμοιβαίως ἀπό αὐτά. Ἡ χειραφετητική πολιτική, καίτοι ὀφείλει νά ἀφήνει τά ζητήματα τοῦ καλοῦ βίου στήν αὐτόνομη κρίση τῶν κοινωνιῶν, ὀφείλει, ὡστόσο, νά ἐνσωματώνει ἕνα *minimum* ὀρθοπρακτικῶν περιεχομένων ἀρετῆς. Λόγου χάριν, εἶναι πολύ ἀμφίβολη ἡ διατήρηση τῆς οἰκολογικῆς ἀκεραιότητος τοῦ πλανῆτη, ἂν τά πρότυπα καταναλωτικῆς σπατάλης, πού ἐπικρατοῦν σήμερα, δέν ἀντικατασταθοῦν, ἐγκαίρως καί ἀποτελεσματικά, ἀπό στάσεις καθημερινῆς ζωῆς περισσότερο ἐγκρατεῖς καί ὀλιγαρκεῖς, λιγότερο ρυπαίνουσες καί ἐνεργοβόρες.

V. Οἰκουμενικότητα ἀρχῶν καί ἡ διαλεκτική τῆς νεωτερικότητας

Ἡ ἱστορική σύσταση καί ἡ μαχητική διεκδίκηση τῶν προεκτιθέμενων τύπων νομικοπολιτικῶν ἀξιῶν καί ἀρχῶν ἀκολούθησε τή *διφυή πορεία τῶν ἀστικῶν κοινωνιῶν*. Ἡ μετάλλαξη παραδοσιακῶν, φεουδαρχικῶν καί μῆ, κοινωνιῶν σέ ἀστικές πραγματοποιήθηκε πάνω σέ ἕνα (συγχρόνως διαπλαθόμενο) ὑπόβαθρο κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς. Ἡ σοσιαλιστική κριτική πού ἀναπτύχθηκε τά τελευταῖα διακόσια χρόνια διέγινε ὀρθῶς ὅτι σέ συνθήκες κεφαλαιοκρατικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας ἡ παραγωγή καί ἀναπαραγωγή τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ταυτοχρόνως ἀξιώνει καί μερικῶς ἀκυρώνει τήν ἰσότητα καί τήν ἐλευθερία τῶν δρώντων.

A. Ἡ κεφαλαιοκρατική συγκρότηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς γενική ἱστορική τάση, ἀξιώνει τήν ἀναγόρευση τῶν ἀνθρώπων σέ ὑποκείμενα δικαίου, ἀφενός ἰδιώτες καί ἀφετέρου πολίτες, πού εἶναι τυπικῶς ἐλεύθεροι καί ἴσοι ἐναντι τοῦ νόμου. Συγχρόνως, ὅμως, συρρικνώνει, παρεμποδίζει ἢ ματαιώνει τήν ἀπόλαυση οὐσιαστικῆς ἰσότητος, ἐλευθερίας καί ἀξιοπρέπειας. Διότι τό κεφαλαιοκρατικό ὑπόβαθρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς συγκροτεῖται συστατικῶς σέ σχέσεις ταξικῆς ἀνισότητος, ἐκμετάλλευσης καί ἀλλοτριώσεως. Μέσα στίς σχέσεις αὐτές ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα, ἡ δημοκρατική κοινωνικότητα περιστέλλονται. Σέ ὀρισμένες δέ περιόδους, μάλιστα, καταργοῦνται ἀπό αὐταρχική πολιτική ἐξουσία, φιλική πρὸς τήν κατεστημένη δομή κοινωνικῶν συμφερόντων.

Κάτι τέτοιο ἱστορικῶς συνέβη καί ἐξακολουθεῖ νά συμβαίνει μέ τήν ἐπικράτηση δικτατορικῶν καθεστώτων, πρὸς διάσωση ἀπειλούμενων κεφαλαιοκρατικῶν δομῶν σέ διάφορες χῶρες. Κατά τίς τελευταῖες ὅμως δεκαετίες, παριστάμεθα μάρτυρες μιᾶς ταχείας, καίτοι συγκεκαλυμμένης, διάβρωσης τῶν νομικοπολιτικῶν ἀρχῶν πού προαναφέραμε, ἀκόμη καί σέ κοινωνίες μέ τύποις φιλελεύθερη δημοκρατία. Μέ τή διεθνοποίηση τῶν ἀγοραίων οικονομῶν καί μέ τή συνεχή τεχνολογική ἐπανάσταση τῆς βάσης τῆς κεφαλαιακῆς συσσώρευσης διεθνῶς, ἀφυδατώνονται καί οἱ τέσσερις κατηγορίες δικαιοπολιτικῶν ἀρχῶν.

Αὐτό εἶναι πασιφανές μέ τή νεοφιλελεύθερη ἀμφισβήτηση –στή θεωρία καί στήν πράξη– τῶν κοινωνικῶν καί οικονομικῶν δικαιωμάτων. Παράλληλως, ὅμως, διακυβεύονται ἐπίσης σέ κρίσιμα περιεχόμενά τους οἱ ἀτομικές ἐλευθερίες, οἱ πολιτικές ἐλευθερίες καί ἡ ἴδια ἡ πολιτική δημοκρατία, ὡς συλλογικός αὐτοκαθορισμός. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι οἱ ἀγοραῖες ἐπιταγές τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οικονομίας κατατείνουν νά ποδηγετοῦν τό σύνολο τῆς δημόσιας καί τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τῶν προσώπων. Ταυτοχρόνως, ἡ ἀναρχή κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί ἀνταλλαγή πλήττει τίς ἴδιες τίς προϋποθέσεις διατήρησης τῆς οἰκολογικῆς ἀκεραιότητος τοῦ πλανῆτη. Τέλος, μέ τή διεθνοποίηση ἑνός μονοδιάστατου προτύπου ἀνθρώπου ὡς ὑπολογιστικό οικονομικό ὑποκείμενο καί καταναλωτῆ ὁμοιόμορφων πραγμάτων καί εἰκόνων, ἐκτός τῶν ἄλλων, τίθενται σέ ἀμφισβήτηση οἱ συλλογικές πολιτισμικές ταυτότητες.

B. Γιά μία πολιτική δικαιωμάτων μποροῦμε νά διατυπώσουμε ὀρισμένες κρίσιμες θέσεις, μέ τήν ἐλπίδα μιᾶς ἐλάχιστης συμφωνίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

1) Ἡ σύγχρονη, φιλελεύθερη δημοκρατία καλῶς ἀναγνωρίζει πολυφωνία στάσεων καί ἀξιῶν ζωῆς, παράλληλως πρὸς ὀρισμένες ἀρχές οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα. Οἱ ἀρχές αὐτές, ὄχι μόνο δέν εἶναι ἀσυμβίβαστες πρὸς τή δυνατότητα πού ἔχουν τά πρόσωπα νά σχηματίζουν διαφορετικῶς στάσεις τοῦ βίου, μῆ ταυτόσημα σχέδια ζωῆς, ἀλλ' ἀντιθέτως τήν προϋποθέτουν.

Έτσι, τό γεγονός ότι υπάρχουν σέ κάθε χώρα και φυσικά διεθνώς περισσότερες και διαφορετικές θρησκείες δέν αντιβαίνει καθόλου στην ύπαρξη ενός δικαιώματος όλων και καθενός χωριστά νά απολαμβάνουμε έλευθερία θρησκευτικής συνείδησης. Αντιθέτως προαπαιτεί παρόμοιο δικαίωμα. Καί άσφαλώς πρόκειται γιά καθολικό δικαίωμα, μέ τήν έννοια ότι διεκδικούμε τήν έλευθερία θρησκευτικής συνείδησης όχι μόνο γιά μās τούς ίδιους αλλά και γιά όλους τούς άλλους. Όποιαδήποτε θρησκεία, ακόμη και εάν άνήκει στις «μεγάλες» θρησκείες, ύπόσχεται πρόσβαση σέ ό,τι πρεσβεύει ως θεολογική αλήθεια μονάχα σέ όσους ακολουθούν τά δόγματά της. Μέ τήν έννοια αυτή, καμία θρησκεία δέν μπορεί νά είναι αληθινά «οικουμενική», τουλάχιστον στόν δογματικό της πυρήνα Οικουμενικό είναι μονάχα τό δικαίωμα τών ανθρώπων νά ασπάζονται ή όχι κάποια θρησκεία.

2) Οι άρχές αυτές άνάγονται σ' ένα θεμελιώδες δικαίωμα, τό δικαίωμα τών προσώπων νά απολαμβάνουν έξ ίσου έλευθερίας, σεβασμού, προσωπικής και συλλογικής αυτόνομίας. Τούτο μπορεί νά γίνει δεκτό ανεξάρτητα από τήν επίμερους φιλοσοφική θεμελίωση πού μπορεί νά προταθεί γιά αυτό τό θεμελιώδες δικαίωμα τών ανθρώπων.

3) Η άποδοχή αυτών τών άρχών οικουμενικής ύψης δέν σημαίνει όπωσδήποτε ότι οφείλουμε συγχρόνως νά άναζητήσουμε τήν άναγωγή τους σέ δεδομένα όντολογικού χαρακτήρα. Άναμφίβολα όλοι οι άνθρωποι έχουν βασικές άνάγκες γιά στέγη, ένδυση, τροφή, έρωτική ζωή, ασφάλεια και προσωπική άνάπτυξη, γιά αυτοεκτίμηση και άναγνώριση από τούς άλλους, μέσα σέ ένα περιβάλλον βίωσιμo.

Οι άνάγκες αυτές, καθώς και ή διεργήνευσή τους, ποικίλλουν από τόν ένα στόν άλλο. Οι άνάγκες αυτές καθεαυτές, ως ώμό γεγονός, είναι άσχετες πρós τήν ήθική σφαίρα και τή σφαίρα τής δικαιοσύνης. Ηθικοπολιτικώς ένδιαφέρουσες καθίστανται στό πλαίσιο μιάς άντίληψης δικαιοσύνης σχετικά μέ τή *δίκαιη και εύτακτη* όργάνωση τών κοινωνικών σχέσεων. Παρόμοια άντίληψη, όμως, παρά τά ανθρωπολογικά προϋποτιθέμενά της, ένεχει πρωτίστως δεοντολογικό χαρακτήρα.

4) Σήμερα μπορούμε νά όμιλήσουμε μέ σοβαρές αξιώσεις —και όχι πλέον ούτοπικά— γιά μία *οικολογική και συνάμα οικουμενική άναθεμελίωση τής ιδιότητας του πολίτη*. Η οικολογική άλληλεξάρτηση άνάμεσα σέ λαούς και ανθρώπους, παρόντες και μέλλοντες, μās καθιστά άναπόδραστα πολίτες του κόσμου, συνυπεύθυνους γιά τήν τύχη του. Η οικολογική διάσταση τής ιδιότητας του πολίτη του κόσμου οφείλεται στό ότι ή ίδια ή άσκηση δικαιωμάτων και ή άπόλαυση έλευθεριών λαμβάνει χώραν έντός τών ανταλλαγών κοινωνίας και Φύσης.

Η ανθρώπινη ύπαρξη και ή κοινωνική συνύπαρξη συμμετέχουν στη βιολογική άλυσίδα τής Φύσης, οι οικολογικές άντοχές τής όποίας δέν είναι άπέραντες. Η κεντρική αξία τής νεωτερικότητας, ή επίτευξη δίκαιων

και άλληλέγγυων σχέσεων μεταξύ λαών και ανθρώπων, σέ συνθήκες έλευθερίας και ίσοτιμίας, χρειάζεται άρα νά αναδιατυπωθεί. Απαιτείται νά έξοπλισθεί μέ τήν ταπεινόφρονα επίγνωση, ότι *ή ιστορική διαδικασία γιά τήν άπελευθέρωση τών ύποκειμένων προσκρούει σέ άνυπέρβλητα φυσικά όρια τής βίωσης*.

Γ. Αντιστοίχως πρós τή διφυή εξέλιξη τών άστικών κοινωνιών, α) έχουν διαπλασθεί δικαιοπολιτικές άρχές πού προσεπικυρώνουν τίς δομές του κτητικού άτομισμού και του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής τής ζωής. Παρόμοιες άρχές άφορούν στή θεσμική κατοχύρωση τής άτομικής ιδιοκτησίας και στην οικονομική έλευθερία όσων κατέχουν μέσα κοινωνικής παραγωγής, στό διεθυντικό δικαίωμα του έργοδότη, στην κάρπωση από τήν έργοδοσία τής υπεραξίας πού παράγεται από τήν εκμετάλλευση εργατικής δύναμης κλπ.

Χρήσιμες διακρίσεις μπορούν νά γίνουν περαιτέρω, π.χ. μεταξύ τών δυνητικών ύποκειμένων τής οικονομικής έλευθερίας (έλευθερία πώλησης εργατικής δύναμης, άφενός, και έλευθερία χρήσης τής εργατικής δύναμης άλλων, άφετέρου). Επίσης ή διάκριση μεταξύ προσωπικής ιδιοκτησίας, άφενός, και ιδιοκτησίας πάνω σέ παραγωγικούς πόρους τής κοινωνίας, άφετέρου, κλπ. Η πρώτη ένδεχομένως νά είναι άναγκαία και έπιθυμητή σέ μία μετακαπιταλιστική κοινωνία, ένω ή δεύτερη όχι.

Αξίζει νά διασαφηνισθεί ότι τουλάχιστον μετά τή διευρυμένη άναπαραγωγή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής πάνω στις δικές του βάσεις, έπομένως μετά τήν πραγματική ύπαγωγή τής εργατικής δύναμης στις άπαιτήσεις του κεφαλαίου, αλλοιώνεται ή ίδια ή νομοποιητική βάση τής άτομικής ιδιοκτησίας. Η ιδιοκτησία επί τών μέσων παραγωγής δέν είναι πλέον προέκταση του σώματος έμου του ίδιου, ώστε ή «ιδιοκτησία επί του σώματός μου» νά έπεκτείνεται και στά έργα μου, όπως πρέσβευε π.χ. ο πρώιμος φιλελευθερισμός. Ούτε και περιορίζεται σέ προσωπική κυριότητα πόρων ζωής άπαραίτητων γιά τήν ίκανοποίηση τών ανθρώπινων άναγκών, όπως θά ήταν θεμιτό.

Ούτε και είναι *άναγκαία* έκφανση τής προσωπικότητάς μου, τουλάχιστον όχι σέ κάθε περίπτωση. Μέ τήν κεφαλαιακή συσσώρευση, άν έξαιρέσει κανείς τή χορεία τών αυτοαπασχολούμενων προσώπων, ή ιδιοκτησία σέ μέσα παραγωγής και άνταλλαγής άπορρέει ως επί τό πλείστον από τήν ιδιοποίηση άποτελεσμάτων από τή χρήση άλλότριας εργατικής δύναμης. Καί έξ άλλου φορέας του δικαιώματος κυριότητας δέν είναι μονάχα άτομα, αλλά *νομικά πρόσωπα και έπιχειρήσεις*, ιδίως στή φάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού και τής διεθνοποιημένης οικονομίας τής άγοράς. Κοινολογής, ή άτομική ιδιοκτησία πάνω σέ παραγωγικούς πόρους και μέσα εργασίας προ πολλού δέν συναρτάται πιά μέ τήν έλευθερη διάπλαση τής προσωπικότητας.

β) Παράλλήλως πρós τήν άτομική ιδιοκτησία έχουν

διαπλασθεῖ, ἐν τούτοις, καί ἄλλες ἀτομικές ἐλευθερίες. Ἄξιζε νά υπογραμμισθεῖ μέ τή μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια ὅτι οἱ ὑπόλοιπες ἀτομικές ἐλευθερίες μέ κανένα τρόπο δέν ἀνάγονται στό δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας οὔτε καί ἔλκονται ἀπό αὐτό. Ἡ προσωπική ἐλευθερία, τό δικαίωμα ἐννομῆς προστασίας, ἡ ἐλευθερία συνείδησης, τό ἄσυλο τῆς κατοικίας, ἡ ἐλευθερία ἐπικοινωνίας, τέχνης, ἐπιστήμης κ.ά. εἶναι ἀπροσπέραστες ἀτομικές ἐλευθερίες. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά μποροῦν νά ἀπολαμβάνουν αὐτές τίς ἐλευθερίες, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κοινωνική τους θέση, ἀπό τό κοσμοθεωρητικό φρόνημα, τό θρήσκευμα, τό φύλο ἢ τή φυλή καθενός καί καθεμιάς. Ἡ παραγνώριση αὐτῆς τῆς ἐκτίμησης ἢ ἔστω ἡ μή συνεπῆς μέχρι τέλους ὑπεράσπισή της στάθηκε ἱστορικά τραγικό σφάλμα τμημάτων τῆς Ἀριστερᾶς διεθνῶς.

Καί ὅμως, πρὶν ἀκόμη νά κατασταλάξει κἀν ὁ σύγχρονος συνταγματισμός, ἤδη στό ἰδρυτικό κείμενο τῆς Διεθνούς Ἐνωσης Ἑργατῶν (1864) διακηρύχθηκε μέ πανηγυρικό τρόπο, μεταξύ ἄλλων, ὅτι «Ὅλες οἱ ἐνώσεις καί τὰ ἄτομα πού ἀποτελοῦν τή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν ἀναγνωρίζουν τήν ἀλήθεια, τή δικαιοσύνη καί τήν ἠθικότητα ὡς κανόνες συμπεριφορᾶς μεταξύ τους καί πρὸς ὅλους τούς ἀνθρώπους, χωρίς διακρίσεις ὡς πρὸς τό χρῶμα, τήν πίστη ἢ τήν ἐθνικότητα. Ἡ Διεθνῆς θεωρεῖ ὡς καθήκον καθενός νά ἀπαιτεῖ τὰ ἀνθρώπινα καί τὰ πολιτικά δικαιώματα ὄχι μόνο γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά γιά τόν καθένα πού πράττει τό καθήκον του».

Στή διακήρυξη αὐτή 1) γίνεται πρόδηλη ἡ καθολικότητα προοπτικῆς τῶν διεκδικούμενων ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀπό τήν πλευρά τῶν σοσιαλιστικῶν καί ἐργατικῶν κινήματων, ἀπό τόν 19ο αἰῶνα καί ἐντεῦθεν. Προβάλλει μία διεκδίκηση μέ *οἰκουμενικότητα καί ἀνυστεροβουλία*, ἀντάξια τῆς πολιτικῆς παρακαταθήκης τοῦ Διαφωτισμοῦ. Διαπνέεται ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἰσοτιμία καί ἀδιαίρετη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν ἀτομική ιδιοκτησία πέραν σῶν μέσα παραγωγῆς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

2) Εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον, ἀκόμη, ὅτι στή διακήρυξη αὐτή δέν διεκδικεῖται ἀπλῶς ἓνα καθολικό δικαίωμα πρόσβασης ὅλων στήν πολιτική διαχείριση τῆς κοινωνίας, δηλαδή ἓνα δικαίωμα κατοχυρωτικό πολιτικῆς δημοκρατίας. Διεκδικεῖται ἐπιπροσθέτως *μία ἀνοικτή ἐννοια τῆς ἴδιας τῆς πολιτικῆς σφαίρας*, ὡς πεδίου στό ὁποῖο δυναμικῶς ἐμπίπτει κάθε ζήτημα κοινῶν ἐνδιαφερόντων. Τέτοια εἶναι κατ' ἐξοχήν ὅσα ζητήματα ἄπτονται τῶν σχέσεων ταξικῆς κυριαρχίας.

3) Τέλος γίνεται ἡ ἀναγκαία σύνδεση δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων, πολύ πέρα ἀπό τόν φιλελεύθερο Idealtypus τοῦ 19ου αἰῶνα, γιά τόν ὁποῖο ἀρχοῦσε νά εἶναι κανείς συναλλακτικῶς ἐντιμος ἰδιώτης, δικαιούμενος κατὰ τὰ λοιπά νά εἶναι ἀδιάφορος περὶ τὰ κοινά πολιτικά. Ἀκόμη περισσότερο ἐξαγγέλλεται ὡς *δημόσια ἀρετή* τό ἀγωνιστικό φρόνημα (=σοσιαλιστικό ἠθος) γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν κοινωνικῶν ὄρων τῆς ἰσῆς ἐλευθερίας.

Παναγιώτης Κονδύλης

ΤΟ ΑΟΡΑΤΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Στο βιβλίο αυτό ο Παναγιώτης Κονδύλης εκδιπλώνει ολόκληρο το φάσμα της σκέψης του επάνω σε θέματα προσωπικού ενδιαφέροντος, όπως η σχέση του με το αρχαίο κλασικό ιδεώδες, η εμβάθυνσή του στα μαρξικά κείμενα αλλά και οι επιρροές που δέχθηκε από αυτά, τα ερεθίσματα των ερευνητικών του κατευθύνσεων.

Περισσότερο επικριτικές και οξείες είναι οι απόψεις του σε θέματα κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα –όπως αυτές παρατίθενται και μέσα από τα βιβλία του– για τις αιτιώδεις σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας, για την οικουμενική διακήρυξη των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων», για το τέλος της Ιστορίας και το φαινόμενο Fukuyama, για την παρατήρηση-κατανόηση των ανθρωπίνων πράξεων μέσα από συγκεκριμένες καταστάσεις, για την πολιτική του μέλλοντος και το ρόλο των κυρίαρχων δυνάμεων, για τις ειρηνόφιλες καταβολές της ανθρωπότητας, για την προάσπιση του ελλαδικού και κυπριακού ελλητισμού, για την παρακμή του ελληνικού κράτους, για την αντιστοιχία μεταξύ των θεολογικών και πολιτικών εννοιών, για τη σύγκρουση ανάμεσα σε ορθολογισμό και ανορθολογισμό και τη διάκριση ανάμεσα σε Εἶναι και Δέον.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ. 3607.744 • FAX 3623.093
E-mail: nefeli-p@otenet.gr • www.nefeli-books.gr

ΣΟΣΤΑΚΟΒΙΤΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ: Στόν αντίποδα τοῦ μύθου περί «όλοκληρωτισμοῦ»

τοῦ Γιώργου Φουρτούνη

«Κατά τρόπο παράδοξο, παρά τό γεγονός ὅτι σήμερα κατανοοῦμε πολύ καλύτερα τήν ὑπαινικτική διάσταση τῶν συμφωνιῶν τοῦ Σοστακόβιτς, πολύ λίγες ἐπιτυχημένες ἐκτελέσεις τους ἔχουν ἠχογραφηθεῖ τά τελευταῖα χρόνια», ἔγραφε πρόσφατα ὁ σχολιαστής τοῦ ἔγκυρου μουσικοῦ περιοδικοῦ *Gramophon*. Πῶς ὅμως προσδιορίζεται αὐτό τό «σήμερα» τῆς ἐντυπωσιακῆς τούτης ἀντίφασης, ὅπου, ἐνώ καταλαβαίνουμε καλύτερα κάποια ἔργα, δέν μποροῦμε νά τά ἐρμηνεύσουμε ἐπαρκῶς; Ὁ ἴδιος ὁ ἀρθρογράφος τό προσδιορίζει σαφῶς: πρόκειται γιά τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Καί ποιά γεγονότα σ' αὐτό τό διάστημα καθόρισαν τήν καινούργια μας, ἐπαρκέστερη κατανόηση τοῦ συμφωνικοῦ ἔργου τοῦ συνθέτη; Δύο τέτοια γεγονότα ἔρχονται ἀμέσως στό νοῦ – ἕνα ἔλασσον, τοῦ μουσικοῦ μικρόκοσμου, καί ἕνα μείζον, τοῦ ἱστορικοῦ μακρόκοσμου. Τό πρῶτο εἶναι ἡ δημοσίευση, τό 1979, τέσσερα χρόνια μετά τόν θάνατο τοῦ συνθέτη, τῆς *Μαρτυρίας* τοῦ Σόλομον Βολκόφ, πού διατείνεται ὅτι καταγράφει τά ἀπομνημονεύματα τοῦ Σοστακόβιτς.¹ Ἐκεῖ, μοιάζει νά ὑπονομεύεται καίρια ἡ εἰκόνα τοῦ πρώτου τῆ τάξει σοβιετικοῦ συνθέτη, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται πλέον, ὡς λάθρα πλήν ἀκραιφνῶς, «ἀντιφρονῶν». Τό δεύτερο ὄροσημο εἶναι ἡ κατάρρευση τῆς σοβιετικῆς αὐτοκρατορίας καί ἡ τεράστια ἰδεολογική μετατόπιση πού τή συνόδευσε, ἡ ὁποία τείνει νά ταυτίσει στή συλλογική συνείδηση τό συνολικό ἱστορικό γεγονός τοῦ κομμουνισμοῦ ἀπλῶς μέ μία ἀριστερή ἐκδοχή «όλοκληρωτισμοῦ». Ὁ συνδυασμός αὐτῶν τῶν δύο μοιάζει νά λύνει μία χρόνια ἀμηχανία καί νά διευθετεῖ ὀριστικά τήν περίπτωση Σοστακόβιτς: ἐάν πρόκειται γιά ἕναν ἐνδιαφέροντα καί, μάλιστα ἰδιοφυή συνθέτη, εἶναι στό μέτρο πού, ὄντας κα-

1. Ἡ ἀuthεντικότητα αὐτῆς τῆς καταγραφῆς ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἐντονα.

τά κάποιον τρόπο ὄμηρος τοῦ σοβιετικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, κατορθώνει νά ἱκανοποιεῖ, σέ πρῶτο πλάνο, τίς κρατικές ἐπιταγές μίας προπαγανδιστικῆς κουλτούρας, κυρίως μέ τίς δημόσιου χαρακτήρα συμφωνίες του, καί ταυτόχρονα, σέ ἕνα δεύτερο πλάνο, νά ἐκφράζει τόν τρόπο καί τόν ζόφο τοῦ καθεστώτος κάτω ἀπό τό ὅποιο ἔζησε, ἀλλά καί τόν δικό του λυτρωτικό σαρκασμό ἀπέναντί του. Αὐτή, ἐν ὀλίγοις, εἶναι ἡ «ὑπαινικτική διάσταση» πού ὑπονοεῖ ὁ κριτικός τοῦ *Gramophon*.

Ο σχολιογράφος έχει σαφώς δίκιο στο ότι η εικόνα αυτή της σχέσης ανάμεσα στη συμφωνική (κυρίως) δημιουργία του Σοστακόβιτς και τη σοβιετική εξουσία, και η σύστοιχη αποτίμηση αυτών των έργων, έχουν γίνει πλέον καθολικός κοινός τόπος. Αποτελούν τό κλειδί για τη συντριπτικά κυρίαρχη πρόσληψη της μουσικής του συνθέτη. Δύσκολα θα βρει πιά κανείς συναφή άρθρα, κριτικές, βιβλία, σχόλια δίσκων, προγράμματα συναυλιών, κ.λπ. πού να μὴν εκθέτουν κάποια έκδοχή αυτής της εικόνας. Επιπλέον, η εικόνα αυτή δὲν είναι –μιλώντας κυριολεκτικά– ψευδής, οὔτε παντελῶς ἀχρηστή. Θὰ ισχυριστώ, ὡστόσο, ὅτι εἶναι καίρια ἑλλειπής καὶ μονόπλευρη, μὲ τρόπο ὥστε νὰ καθίσταται ἐπὶ τῆς οὐσίας παραμορφωτική, καὶ ὅτι ἀξίζει νὰ ἀναρωτηθοῦμε κατὰ πόσον αὐτὴ ἡ παραμορφωτικὴ μονομέρεια τούτης τῆς γενικευμένης πρόσληψης εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐπίσης γενικευμένη ἀνεπάρκεια ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῶν συμφωνιῶν τοῦ Σοστακόβιτς, τὴν ὁποία ἐπισημαίνει διαισθητικὰ ὁ σχολιαστὴς τοῦ *Gramophon*.

Ἀφορμὴ γι' αὐτές τὶς σκέψεις στάθηκε ἡ θαυμάσια πρωτοβουλία τῆς Ὁρχήστρας τῶν Χρωμάτων νὰ ὀργανώσει ἕναν θεματικὸ κύκλο μουσικῶν ἐκδηλώσεων ὑπὸ τὸν τίτλο «Μουσικὴ καὶ Πολιτικὴ», ἡ ὁποία περιλαμβάνει συναυλίες μὲ ἔργα τοῦ Ντμίτρι Σοστακόβιτς (ἡ πρώτη συναυλία, μὲ τὴν 13ῃ Συμφωνία τοῦ συνθέτη, δόθηκε ἤδη στὶς 16 Ὀκτωβρίου) καὶ τοῦ Κούρτ Βάιλ. Καὶ αὐτὸ γιὰτί –παρὰ τὴν διεξοδικὴν κριτικὴν διερεύνηση τοῦ θέματος στὴν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα συζήτηση μὲ τὴν ὁποία ἀνοίξε ὁ κύκλος (στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο, 13/10)– μὲσω τῆς ἐπιλογῆς τῶν δύο συνθετῶν καί, κυρίως, μὲσω τοῦ ὅλου δημοσιολογικοῦ σχολιασμοῦ τῶν ἐκδηλώσεων, εἶδαμε νὰ ἀνασυγκροτεῖται αὐθορμήτως μία εὐρύτερη ἀφήγηση γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ τῆς μουσικῆς του, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας τοποθετεῖται ἀβίαστα καὶ νοηματοδοτεῖται ἡ πιὸ πάνω γενικευμένη πρόσληψη τοῦ φαινομένου Σοστακόβιτς. Ὁ πυρήνας αὐτῆς τῆς ἀφήγησης δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸ ἀνεπερώτητο ἰδεολόγημα τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ καὶ ἡ ὑφέρπουσα ἀναγόρευση του σὲ κεντρικὴ ἔννοια γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ αἰῶνα: δὲν εἶναι τυχαῖο γεγονός ὅτι τὸ ὅλο θέμα διολίσθησε στὸν ἄτυπο τίτλο «Μουσικὴ καὶ ὀλοκληρωτισμός», μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάστηκε ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ Τύπου ὁ κύκλος ἐκδηλώσεων (βλ., ἐνδεικτικὰ, *Ἐλευθεροτυπία* 13/10 καὶ *Καθημερινή* 15/10).

Ἰσχυρίζομαι, τώρα, ὅτι τὸ ἰδεολόγημα αὐτὸ ἐνέχει οὐσιωδῶς (θὰ ἔλεγα, μάλιστα, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ λειτουργικότητά του στὴ συγκυρία) τὴν παραδοχὴ περὶ τῆς *συμμετρικότητας* τῶν διάφορων φασισμῶν, ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ, καὶ τοῦ κομμουνιστικοῦ ἐγχειρήματος *στὴν ὀλότητά του*, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὡς ἀκριβῶς τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς ἀριστερῆς ἀντίστοιχα ἐκδοχῆς ὀλοκληρωτισμοῦ. Στὴ βάση δὲ αὐτῆς τῆς παραδοχῆς, καὶ μὲ δεδομένες κάποιες συμπληρωματικὲς προκείμενες γιὰ τὴν τέχνη (καί, εἰδικότερα, τὴ μουσικὴ) καὶ τὴν ἱστορικότητά

της, μπορεῖ νὰ προκύψει ἀστόχαστα μία συμπληρωματικὴ ὅσο καὶ κοινότοπη ὑπο-ἀφήγηση γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μουσικῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα: οἱ δύο μεγάλες ὀλοκληρωτικὲς ἐκτροπές τοῦ αἰῶνα, ἡ δεξιὰ καὶ ἡ ἀριστερὴ, δὲν ἀνέχθηκαν τὴν ἐλεύθερη μουσικὴ δημιουργία, καὶ κυρίως τὶς ριζοσπαστικὲς μορφές μοντερνιστικῆς πρωτοπορίας τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ αἰῶνα, καὶ ἐπιχείρησαν νὰ τὴν καθυποτάξουν, νὰ τὴν ἐλέγξουν, νὰ τὴν στρεβλώσουν, νὰ τὴ μεταχειριστοῦν ἢ, ἀκόμα, καὶ νὰ τὴν ἐξαλείψουν, νὰ τὴν ἐξανδραποδίσουν –ἐνῶ παρὰ τὴν ἐξάλειψήν νὰ ἐπιβάλλουν τὴ νόρμα μίας ἀποκρουστικῆς καθεστωτικῆς τέχνης. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἔπειτα ἀρχίζει ἡ περιπτωσιολογία: κάποιον μουσικὸν ἔφυγαν, κάποιον χάθηκαν, κάποιον συνθηκολόγησαν καὶ κάποιον ἀντιτάθηκαν ὑπογίως. Τὸ οὐσιώδες ὡστόσο παραμένει.² Ἡ οὐσιώδης συμμετρία τῆς τύχης τῆς μουσικῆς καὶ τῶν μουσικῶν στὸ Γ' Ράιχ καὶ στὸν ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ (ἡ ὁποία μοιάζει νὰ ὑπονοεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιλογή τοῦ Βάιλ καὶ τοῦ Σοστακόβιτς, ἐάν αὐτὴ ἢ τελευταία παραμένει ἀδιευκρίνιστη) καὶ ἡ οὐσιώδης συμμετρία τῶν ὀλοκληρωτισμῶν, σὲ πείσμα (ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς δυνάμει) τοῦ δεξιοῦ ἢ ἀριστεροῦ προσήμου τους, τροφοδοτοῦνται ἀμοιβαίως στὸ πλαίσιο τοῦ ἴδιου ἐνοποιητικοῦ ἰδεολογήματος.³

Ὅλα συμβαίνουν, λοιπόν, ὡς ἐάν ἡ τρέχουσα γενικευμένη κατανόηση τοῦ Σοστακόβιτς καὶ ἡ ἰδεολογικὴ ἀφήγηση πού τὴν ὑποβαστάζει νὰ παρασιτοῦν στὴν εὐρύτερη κυρίαρχη ἀφήγηση γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ισχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ὅλο ἰδεολόγημα περὶ «ὀλοκληρωτισμοῦ» ἀποσκοπεῖ στὴν ἀστόχαστη διευθέτηση τῆς συλλογικῆς ἱστορικῆς μνήμης σχετικὰ μὲ τὴν κομμουνιστικὴν περιπέτεια στὴν ὀλότητά της, ἔτσι καὶ ἡ ἐπιμέρους ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἐν λόγω ἰδεολογήματος, ὅσον ἀφορᾷ τὴ μουσικὴ, ἔρχεται νὰ ἰσοπεδώσει τὶς ἰδιομορφίες καὶ τὴν πολυπλοκότητα, τὶς πολλαπλές διαστρωματώσεις τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸ σοβιετικὸ καθεστῶς καὶ τὴ μουσικὴ δημιουργία, μάλιστα τὴ μουσικὴ πρωτοπορία,⁴ (σὲ ὅλες τὶς ἱστορικὲς μεταπτώσεις της, ἀπὸ τὴν μετεπαναστατικὴ λουνατσαρσικὴ περίοδο μέχρι τὴ

2. Ἔτσι, ἀκόμα καὶ στὸ ἴδιο τὸ πρόγραμμα τῆς πρώτης συναυλίας τῆς Ὁρχήστρας τῶν Χρωμάτων, διαβάσουμε: «Τὸ θέμα [τῆς 13ης Συμφωνίας τοῦ Σοστακόβιτς] εἶναι, γενικά, αὐτὸ τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς, δηλαδή ἡ δύσκολη ἀπόφαση νὰ ἀκολουθεῖ κανεὶς τὴ συνείδησή του σὲ κάθε εἶδος ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς, εἴτε αὐτὸ ὀνομάζεται ναζισμός, εἴτε ὀνομάζεται ὑπαρκτὸς σοσιαλισμός».

3. Ὅφειλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι φωτεινὴ ἐξαίρεση σὲ ὅλη αὐτὴν τὴν γενικευμένη ἀναμάσηση στερεοτύπων ὑπῆρξε ἡ ἴδια ἡ συζήτηση πού ἀνοίξε τὸν κύκλο ἐκδηλώσεων στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο, ἡ ὁποία δὲν ἔκανε τὴν παραμικρὴ παραχώρηση στὰ κυρίαρχα μυθεύματα.

4. Καὶ ὄχι μόνον τὸν Σοστακόβιτς: στὸ τεῦχος Νοεμβρίου τοῦ περιοδικοῦ *Diapason*, ἀμέσως-ἀμέσως, ὁ κριτικὸς Πιότρ Καμινσκι κατακεραυνώνει ἕναν ἀναγνώστη,

σταλινική ζντανοφική, αλλά και την κατοπινή μετασταλινική περίοδο): με δύο λόγια, και στίς δύο περιπτώσεις έρχεται να συγκαλύψει ακριβώς αυτό που πρέπει να καταλάβουμε.

Βεβαίως, όταν επί της ουσίας ταυτίζεις καταχρηστικά δύο πράγματα (μέ τη μεσολάβηση του τεχνάσματος της συμμετρίας), ή κίνηση αυτή έχει βαρύτατες επιπτώσεις ως προς την κατανόηση και των δύο. Έτσι, μπορεί στην τρέχουσα ιδεολογική συγκυρία τό βασικό θύμα αυτού του ιδεολογήματος να είναι ή σοβιετική μουσική, ή κατανόηση της ιστορίας του μουσικού πολιτισμού στο πλαίσιο της κοινωνίας που προέκυψε από την οκτωβριανή επανάσταση και της ιστορίας της –και, ειδικότερα, ή κατανόηση του Σοστακόβιτς, ο οποίος υπήρξε και είναι ή πλέον *απαράκαμπτη* συνιστώσα αυτού του πολιτισμού– ωστόσο ένα δεύτερο θύμα άκατανοησίας είναι ή ίδια ή εκπληκτική άνθηση του μουσικού πολιτισμού στην Κεντρική Ευρώπη τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, που ξεθεμελιώθηκε ανεπανόρθωτα από τους ευρωπαϊκούς φασισμούς. Και αυτό, γιατί ή όλη αφήγηση υποβάλλει την ιδέα ότι μόνον στή *στρεβλή* περίπτωση των ολοκληρωτισμών ή κατανόηση της μουσικής όφείλει να συμπεριλάβει ή σχέση της τελευταίας με την πολιτική και την ιστορία, ή, με άλλα λόγια, ότι ή σχέση της μουσικής με την πολιτική είναι έγγενως εξωτερική, είναι σχέση *έντασης* –και μάλιστα σχέση παραμόρφωσης, έκτροπής, ανάσχεσης ή ακόμα και καταστολής. Στην περίπτωση μας, αυτό σημαίνει ότι ή μουσική πρωτοπορία του 20ού αιώνα δέν ήταν έγγενως πολιτική, δέν είχε *ένδογενείς* πολιτικές συμπαράδηλώσεις, δέν απέτελεσε βαθμίδα της ιστορίας του 20ού αιώνα, αλλά υπήρξε αποτέλεσμα μίας αυτόνομης εξέλιξης, μίας καθαρά «έσωτερικής ιστορίας», ή οποία, εάν άφεθεί ελεύθερη και άπερίσπαστη, διέπεται από άμικως δικές της αναγκαιότητες. Αυτή ή έσωτερική ιστορία *έτυχε* να έρθει σε σύγκρουση με ή μεγάλη, την έξωτερική ιστορία, όποτε και υπέστη τις καταστροφικές συνέπειες από αυτήν ή σύγκρουση. Αντίθετα, ύπνοει πάντα ή κυρίαρχη αφήγηση, ή άστική φιλελεύθερη δημοκρατία, ή μή-ιστορία σύμφωνα με τόν Φουκουγιάμα, είναι τό μόνο πρόσφορο έδαφος για ήν άπρόσκοπτη άνάπτυξη του έσωτερικού δυναμικού της μουσικής εξέλιξης.

Άλλά άς μείνουμε στην περίπτωση του Σοστακόβιτς, ο οποίος, ως ή *κατ' έξοχήν* έμβληματική μορφή του σοβιετικού μουσικού πολιτισμού, υπήρξε ένα σημαντικό διακύβευμα –και παραμένει τέτοιο, ζωντανό ακόμα κάτω από τούς τόνους κοινοτυπίας όπου θεωρείται όριστικά θαμμένο. Ίσχυρίζομαι έδω ότι τό άνησυχητικό ζήτημα της έρμηνείας (της μουσικής) του Σοστακόβιτς, που εξακολουθεί να μπερδεύει τόν άρθρογράφο του *Gramophon*, σηματοδοτεί μία έπίμονη άμηχανία, μία άπορία έν δυνάμει καταλυτική για τόν όλο μύθο περί ολοκληρωτισμού (ο οποίος, με ή σειρά του, έχει σοβαρούς λόγους να θέλει να την άρχαιοθετήσει, να ή συμπεριλάβει κάτω από την έξηγητική του όμπρέλα).

Μέ δύο κουβέντες, και άσφαλώς παρακινδυνευμένα, τό έρώτημα αυτό μπορεί να διατυπωθεί ως έξης: πώς είναι μεγάλος συνθέτης ο Σοστακόβιτς; Πού σημαίνει; Πώς είναι δυνατόν να είναι υπό ποιά έννοια και με ποιόν τρόπο;

Διότι ο Σοστακόβιτς υπήρξε πράγματι ένας μείζων συνθέτης του 20ού αιώνα, ο οποίος όμως *ούτε έφυγε, ούτε άπλώς λαθροβίωσε στή Σοβιετική Ένωση*, αλλά υπήρξε (με έναν τρόπο κάθε άλλο παρά άρμονικό και άπρόσκοπτο) ο *έπίσημος συνθέτης της*. Ός τέτοιος, ένεπλάκη άμεσα στην ιδεολογική διάσταση του άνταγωνισμού του σοβιετικού καθεστώτος με ή Δύση. Σέ αυτό τό συγκρουσιακό ιδεολογικό πλαίσιο, τό διακύβευμα άφορούσε τό κατά πόσον τά μουσικά έπιτεύγματα του άντανακλούν στην ίδια ή «σοσιαλιστική κοινωνία», άναδεικνύονται ως δικά της έπιτεύγματα, ως έπιτεύγματα του «σοσιαλιστικού πολιτισμού». Η έμβέλεια των έρωτημάτων που έθετε αυτή ή κατάσταση και αυτή ή σχέση, έρωτημάτων άναπόσπαστων από την άπορία της έρμηνείας των ίδιων των μουσικών έργων, είχαν να κάνουν, άνεκαθεν και ταυτοχρόνως, τόσο με τό ζήτημα της φύσης του σοβιετικού καθεστώτος και του πώς μπορεί να κατανοηθεί ως άριστερή δικτατορία, ως «κόκκινος φασισμός», όσο και με τό έρώτημα για ήν ίδια την τέχνη και ή σχέση της με την ιστορία: πώς γίνεται ή έπίσημη «προπαγάνδα» ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος να είναι σημαντική τέχνη; Γιατί δέν μπορούμε ούτε να φαντασθούμε μία άνάλογη τύχη για τόν Σένμπεργκ, άς πούμε, στή ναζιστική Γερμανία; Μέ δύο λόγια, τό διακύβευμα της κατανόησης του Σοστακόβιτς έθιγε και θίγει, μέσα στο περιορισμένο θεματικό πεδίο του, ζητήματα κρίσιμα για ήν κυρίαρχη ιδεολογία της Δύσης.

Άλλά αυτή ή άμηχανία είχε και ή δίδυμη όψη της. Και τούτο διότι αυτός ο ιδεολογικός άνταγωνισμός υπήρξε βαθμίδα του ευρύτερου άνταγωνισμού που καθόρισε έν πολλοίς και για πολλά χρόνια τόν τρόπο με τόν όποιο οι κομμουνιστές όλου (σχεδόν) του κόσμου έδιναν και βίωσαν τόν δικό τους άγώνα, στο πλαίσιο των δικών τους κοινωνιών. Τό διακύβευμα Σοστακόβιτς υπήρξε στιγμή του διακυβέματος γύρω από τό «σοσιαλιστικό στρατόπεδο» και ή διεθνή υπεράσπισή του, δηλαδή της κομβικότερης, της τραγικότερης και της πλέον *άνοικονόμητης* τροπής του κομμουνιστικού κινήματος.⁵ Μέ άλλα λόγια, ο Σοστακόβιτς υπήρξε βαθμίδα της κοσμοϊστορικής αντίφασης που συνηθίσαμε

που τόλμησε να άμφισβητήσει τό πολιτικό σκεπτικό μίας συνολικά άπορριπτικής κριτικής του για τόν Προκόφιεβ, έγκαλώντας τον για τό κατά πόσον θα μπορούσε να «του άρνηθεί τό δικαίωμα να κρίνει τις πολιτικές και ήθικές στάσεις καλλιτεχνών που θα είχαν κατάφωρα συμβιβάσει με ήν ναζιστική προπαγάνδα».

5. Ένα μόνο παράδειγμα, από ήν ιστορία του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Ο Μίκης Θεοδωράκης διη-

νά ονομάζουμε «ύπαρκτό σοσιαλισμό», δηλαδή ένα αφόρητα καταπιεστικό και εκμεταλλευτικό καθεστώς, σαν αυτά που οι κομμουνιστές όλου του κόσμου είχαν μάθει νά αντιπαλεύουν, αλλά και ένα καθεστώς του οποίου η υπεράσπιση έπικαθόρισε για δεκαετίες τόν τρόπο που οι κομμουνιστές όλου του κόσμου αντιπάλευαν τά δικά τους καταπιεστικά και εκμεταλλευτικά καθεστώτα.

Άλλά η πολυπλοκότητα του ζητήματος δέν σταματά εδώ: ο ύπαρκτός σοσιαλισμός δέν θά μπορούσε νά παίξει τούτον τόν πρωτοφανή ιστορικό ρόλο, εάν όλη αυτή η αντιφατική ιστορία δέν αναπαραγόταν και δέν συμπυκνωνόταν, κατά τρόπο ιδιαίζόντως τραγικό, στό έσωτερικό του ίδιου του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού, εάν τό σοβιετικό καθεστώς δέν είχε και ως πρός τή δική του άριστερά όλη τήν τραγική άμφισημία του όρου «ύπαρκτός σοσιαλισμός», όπου τό «ύπαρκτός» δηλώνει ταυτόχρονα τόσο μία ιστορική επίτευξη όσο και τή δραματική απόκλιση από αυτό που θά έπρεπε νά επίτευχθει και τό όποιο, ως εκ τούτου,

δέν «ύπάρχει»: μέ δυό λόγια, τήν ολοένα και πιό δραματική ένταση ανάμεσα σέ αυτό που είναι και που δέν είναι σοσιαλισμός, τήν άνοιχτή αντίφαση ανάμεσα στή νίκη και τήν ήττα τής σοσιαλιστικής επανάστασης. Από αυτήν τήν άποψη, ίσως οι πλέον τραγικοί μάρτυρες (και μέ τίς δύο έννοιες) τής κομμουνιστικής περιπέτειας νά είναι οι ίδιοι οι Ρώσοι επαναστάτες ή συνοδοιπόροι του επαναστατικού έγχειρήματος, όλοι όσους συνεπήρε τό μεγάλο ποτάμι του Όκτώβρη.

Και ο Σοστακόβιτς υπήρξε αναμφίβολα ένας από αυτούς: η ιστορία δέν ήρθε νά χτυπήσει έναν άνυπο-

---

γεΐται ένα παράνομο ραντεβού του μέ τόν Δημήτρη Δεσποτίδη (Πέτρο), μεσοῦντος του έμφυλίου (Άνοιξη του 1948): «... οι κουβέντες μετρημένες, όμως ο Πέτρος δέν άντεχε, τόν έτραγε τό σαράκι: “Λένε ότι ο Σοστακόβιτς είναι ο μεγαλύτερος σύγχρονος συνθέτης”. “Έτσι είναι”, του άποκρίνομαι. “Εΐμαστε πάντα οι πρώτοι!” είπε και έλαμψε τό πρόσωπό του...».

ψίαστο Σοστακόβιτς από τα έξω, δέν ήταν τό κακό συναπάντημα ενός μουσικού πού τό μόνο πού ήθελε ήταν νά τόν αφήσουν νά κάνει άνεπηρέαστος τή δουλειά του. Από τά χρόνια τῶν σπουδῶν του στό Ωδεῖο τοῦ Λένινγκραντ, πού συνέπεσαν μέ τήν πρώτη μεταπαναστατική δεκαετία, ἀπό τίς πρώτες του συμφωνίες, ἀφιερωμένες στόν Ὀκτώβρη ἢ τήν Πρωτομαγιά, ἀπό τή συμμετοχή του στους συνδέσμους γιά τήν προλεταριακή μουσική, ὁ Σοστακόβιτς *συστρατεύθηκε* μέ τό κοσμογονικό ἐπαναστατικό ρεύμα. Χρειάζεται ἐδῶ νά ἀψηφήσουμε πολλά ἀπό τά κυρίαρχα αὐτονόητα γιά τή μουσική ιστορία τοῦ αἰῶνα καί νά πᾶμε πίσω στήν ἐποχή πού οἱ στρατευμένοι Ρῶσοι συνθέτες διέδλεπαν ἕνα προνομιακό στήριγμα στίς ἀνατροπές τῆς μουσικῆς γλώσσας, πού βρισκόνταν τότε σέ πλήρη ἐξέλιξη. Ἐμοιαζε φυσικό ἡ εὐρωπαϊκή μουσική ἐπανάσταση νά ἔχει νά συνεισφέρει κάτι κρίσιμο στήν ἀπάντηση τοῦ ἐπιτακτικοῦ, τότε, ἐρωτήματος: πῶς μπορεῖ νά εἶναι κανεῖς ἐπαναστάτης μουσικός στήν ἐπαναστατημένη Ρωσία; Ἐτοι, μέσα ἀπό ποικίλες ἐντάσεις, ἀνθήσε καί ἀναπτύχθηκε μία ἰδιότυπη «ρωσική πρωτοπορία» (καί στή μουσική), σέ ἕναν πάντοτε διακυβευόμενο καί ἀσταθῆ συμβιωτισμό μέ τό μπολοσεβίικο ἐπαναστατικό ἐγχείρημα. Ἡ σχέση αὐτή καθόρισε μία ἐνεργή πρόσληψη τῆς δυτικῆς ἀβάν-γκάρντ, πού βρῆκε ἀνέλπιστα στήν ταραγμένη Ρωσία ἕνα πρόσφορο, ἀνήσυχο καί ἐνημερωμένο κοινό. Γιά παράδειγμα, ἡ ὄπερα *Βόιτσεκ* τοῦ Ἄλμπαν Μπέργκ, ἕνα ὀρόσημο τῆς δυτικῆς μουσικῆς πρωτοπορίας, ἀνέβηκε στό Λένινγκραντ τό 1927, δύο μόλις χρόνια μετά τήν παγκόσμια πρώτη της στό Βερολίνο, μπροστά σέ ἕνα διψασμένο ἀκροατήριο –ἀνάμεσά του καί ὁ νεαρός, ἀλλά ἤδη διάσημος ἐντός καί ἐκτός Σοβιετικῆς Ἐνωσης, Σοστακόβιτς. Ἀλλά καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ δυτική πρωτοπορία συναρπάζεται ἀπό τίς διεργασίες τῆς ρωσικῆς μουσικῆς (τίς ὁποῖες ἀντιπροσώπευαν κατά κύριο λόγο τά ἔργα τοῦ ἴδιου τοῦ Σοστακόβιτς) καί ἀπό τά *πολιτικά* συμφραζόμενά τους, μιάς καί ἡ μουσική πρωτοπορία, ὁ μουσικός (καί ὄχι μόνον) μοντερνισμός στό πρώτο μισό (τουλάχιστον) τοῦ αἰῶνα, ὑπῆρξε, μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο, σέ Ἀνατολή καί Δύση, οὐσιωδῶς *πολιτικός*.⁶

Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ήταν μία εὐτυχημένη ὥρα, μά ήταν ἤδη ἀργά: τό νερό ἔτρεχε κιόλας ἀγριεμένο στό ἀύλακι τῆς ιστορίας. Ἄς τό ἀφήσουμε νά μᾶς βγάλει στήν τρομερή χρονιά τοῦ 1936 (τί σοῦ εἶναι κι αὐτές οἱ χρονολογίες). Ἡ ὄπερα τοῦ ἴδιου τοῦ Σοστακόβιτς, *Ἡ λαίδη Μάκπεθ τῆς ἐπαρχίας Μοτένσκ*, ἕνα ἄλλο ὀρόσημο, τραγικό αὐτή τή φορά, τῆς ρωσικῆς πρωτοποριακῆς μουσικῆς, παιζόταν ἤδη γιά καιρό, ὄχι μόνο στή Σοβιετική Ἐνωση ἀλλά καί στή Δύση, ὅταν «ξαφνικά» δημοσιεύεται στήν *Πράβντα* μία ἀπίθανη, βιτριολογική ἐπίθεση, μέ τίτλο «Χάος ἀντί γιά μουσική», πού κατηγοροῦσε τό ἔργο καί τόν συνθέτη του ἀνάμεσα σέ πολλά ἄλλα γιά «ἀριστεριστική διαστρέβλωση» καί, βεβαίως, γιά «φορμαλισμό». Λέγεται ὅτι ἐμπνευ-

σῆς τοῦ κειμένου ήταν ὁ ἴδιος ὁ Στάλιν, πού λίγες μέρες πρῖν εἶχε παρακολουθήσει τήν παράσταση, τό σίγουρο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ζυγισμένη αὐτή ἀνωθεν παρέμβαση, στοχεύοντας τόν κορυφαῖο ἤδη «σοβιετικό» συνθέτη, σηματοδότησε τήν ἐπικράτηση τοῦ σταλινικοῦ τρόμου σέ ὀλόκληρη τή ρωσική μουσική καί τό τέλος τῆς ἐπαναστατικῆς (μέ κάθε ἔννοια) περιόδου της. Ἡ μουσική ὄφειλε πλέον νά εἶναι κρατική, «πατριωτική», καθεστωτική.

Ἀπό τότε, καί τουλάχιστον γιά ὀλόκληρη τήν περίοδο τοῦ σταλινισμοῦ, ὁ Σοστακόβιτς ἐπιδόθηκε ἀναγκαστικά στήν ἐντρομη καί ἐπισφαλῆ διαπραγματεύση μίας διπλῆς ὀμηνρίας, στήν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ: ἀπό τή μία πλευρά, ὑπῆρξε πράγματι ὀμηρος τοῦ καθεστώτος, μέ ἐπικρεμάμενη τή δαμόκλειο σπάθη τῆς ἀποκήρυξής του (πού τότε σχεδόν ἰσοδυναμοῦσε μέ ἐκτέλεση, τήν τύχη πολλῶν ὀμοτέχνων του), ἀλλά, καί ἀπό τήν ἄλλη, τό σοβιετικό καθεστῶς ὑπῆρξε ἐπίσης κατά κάποιον τρόπο ὀμηρος τοῦ Σοστακόβιτς: μία ἀποκήρυξη καί, πολύ περισσότερο, μία ἐκτέλεσή του θά εἶχε, γιά τούς λόγους πού προαναφέρθηκαν, σημαντικές δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις γιά τή Σοβιετική Ἐνωση στόν διεθνή συσχετισμό. Μέ δύο λόγια, ὁ Σοστακόβιτς δέν σταμάτησε ἔκτοτε νά διαπραγματεύεται τούς ὄρους τῆς ἐπιβίωσής του. Πρὸς τοῦτο, χρειάστηκε νά ὑποστειλεῖ πολλές ἀπό τίς σημαίες του, νά βάλει ὅσο νερό χρειαζόταν στό κρασί του. Ἀπό τότε οἱ συμφωνίες του (κυρίως αὐτές, ἐξαιτίας τοῦ προφανοῦς δημόσιου χαρακτήρα του εἶδους)⁷ «κρατικοποιήθηκαν», ἐντάχθηκαν στό ὄλο τελετουργικό τῆς ἐπίσημης σοβιετικῆς μουσικῆς κουλτούρας, φροντίζοντας νά ἀποσπάσουν τήν ἐγκριση τῆς κυρίαρχης «κομματικῆς» αἰσθητικῆς. Ὅλα δείχνουν ὅτι δέν μπορούσε πιά, τουλάχιστον δημόσια, νά γράφει τή δική του μουσική, ὅτι γιά νά ἐπιβιώσει χρειά-

6. Τήν ἰδέα αὐτή, ἡ πραγμάτευση τῆς ὁποίας διαφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ παρόντος, τήν ὀφείλω στήν εἰσήγηση τοῦ Χάρη Ξανθοδάκη, στό στρογγυλό τραπέζι μέ τό ὁποῖο παρουσιάστηκε ὁ κύκλος ἐκδηλώσεων τῆς Ὀρχήστρας τῶν Χρωμάτων. Ἄς ἐπαναλάβω ὅτι ἡ συζήτηση αὐτή, στό σύνολό της, ἦταν ἐξαιρετικά γόνιμη ἐπειδή, μεταξύ πολλῶν ἄλλων λόγων, δέν ὑπέκυψε –τό ἀντίθετο μάλιστα– στά κυρίαρχα στερεότυπα γύρω ἀπό τή σχέση μουσικῆς πρωτοπορίας καί «ὀλοκληρωτισμοῦ».

7. Ἡ διχοτομία ἀνάμεσα στή δημόσια πλευρά τῆς μουσικῆς δημιουργίας τοῦ συνθέτη, ἐπιρρεπῆς στίς πιέσεις καί στόν συμβιβασμό, τήν ὁποία ἀντιπροσώπευαν κατά κύριο λόγο οἱ συμφωνίες του καί τήν περισσότερο προσωπική καί ἀδέσμευτη ἰδιωτική της πλευρά, μέ παραδειγματικά ἔργα τά κουαρτέτα ἐγχόρδων, τήν ὁποία ὁ ἴδιος φρόντιζε γιά εὐνόητους λόγους νά κρατᾶ μυστική, ἀπό τήν ἄλλη, ἀποτελεῖ ἕνα ἄκρως διαδεδομένο ἐρμηνευτικό σχῆμα. Τό σχῆμα δέν εἶναι τελείως ἀβάσιμο, καί ἰσχύει ἐξάλλου σχεδόν γιά ὄλους τους συνθέτες ἀδυνατεῖ, ὡστόσο, νά ἐξηγήσει τόν κοινό τόνο καί ψυχισμό πού διαπερνᾶ συχνά καί τίς δύο κατηγορίες ἔργων.

στηκε να γράφει μία μουσική που δεν ήθελε, να γράφει τη μουσική που έπρεπε, να υπηρετεί την κρατική νόρμα –τό μουσικό ανάλογο, θά έλεγε κανείς, της δοξολογικής σοσιαλρεαλιστικής ζωγραφικής και γλυπτικής. Ο Σοστακόβιτς μοιάζει να πλήρωσε την επιδίωσή του με τη μουσική αυτοκτονία του –ως εάν ή πιστολιά του Μαγιακόβσκι να πήρε στη μουσική κάτι από τον κούφιο ορειχάλκινο αντίλαλο των σταλινικών μνημείων.

Οι εκπλήξεις αρχίζουν περίπου από εδώ. Αυτό που χαλάει όλη τη μανέστρα είναι τό ενοχλητικό γεγονός ότι οι συμφωνίες αυτές απέχουν πολύ από τό να είναι άπλες προπαγανδιστικές φανφάρες. Αντιθέτως, αντιπροσωπεύουν μερικά από τά πλέον ιδιότυπα και συναρπαστικά μουσικά γεγονότα του 20ού αιώνα. Όπως θά προσπαθήσω να υποδείξω, αποτυπώνουν την ιδιοφυή συνθετική στρατηγική του Σοστακόβιτς γι'ατή σωτηρία του, που είναι ταυτόχρονα σωτηρία και δική του και της μουσικής του. Γνωρίζω ότι εδώ τά «επιχειρήματα» κουτσαίνουν αναπόφευκτα, και κάθε συναφής ισχυρισμός είναι ευάλωτος στην ύποψια αυθαιρεσίας. Πρόκειται για μουσική: δεν υπάρχουν «προκείμενες» εδώ, και καμία κειμενική υποστήριξη δεν μπορεί να παρασχεθεί. Εάν ήμουν μουσικός, ίσως να μπορούσα να στηρίξω την άποψή μου με μία έρμηνεία, μουσική έρμηνεία των έργων. Είμαι όμως ένα άπλος άκροατής, και τό μόνο που μπορώ να κάνω είναι να στησω αυτί, να προσπαθήσω να ακούσω τόν ψυχισμό που αποπνέει αυτή ή μουσική και να προσπαθήσω μετά, στό τό έτερογενές πεδίο του λόγου, να πώ ό,τι καταλαβαίνω.

Λέω, λοιπόν, ότι ή τρέχουσα κατανόηση του Σοστακόβιτς, ή όποια διέπει και διαπερνά την τρέχουσα μουσική έρμηνεία του, είναι σέ θέση να συλλάβει μία μόνο «στιγμή» αυτού του ψυχισμού, στιγμή επιμέρους και επικαθοριζόμενη, την όποια όμως παραμορφώνει καιρία, στό μέτρο ακριβώς που την απομονώνει από τίς συνάφειές της, στη βάση του ισοπεδωτικού ιδεολογήματος περί ολοκληρωτισμού. Και ή «στιγμή» αυτή έχει να κάνει πράγματι με την πειστωμένη υπόγεια αντίστασή του στην εξαναγκασμένη μουσική αυτοχειρία του και στην κατάσταση που του την έπέβαλλε, τό δικό του «και όμως...», στάση που συνεπαγόταν φυσικά ένα ριψοκίνδυνο κρυφτούλι με την επίσημη τρομοκρατική αισθητική ιδεολογία. Ο μόνος τρόπος που μπορούσε να τή διεκπεραιώσει ήταν να δάλει λαθραία στη μουσική του συστατικά που δεν προβλέπονταν από την κρατική συνταγή. Προς τούτο, ό Σοστακόβιτς χρειάστηκε να γίνει, πράγματι, μάστορας του υπαινιγμού και της άμφισημίας, όπως πολλοί από τούς πλέον έκλεκτους προκατόχους του. Έτσι, για παράδειγμα, βρίσκει χώρο να ακουστεί κάποτε μία αναπάντεχη και ανεξήγητη σκοτεινιά, μία θλίψη και μία άγωνία, που μοιάζουν αίφνης να λεκιάζουν τη μονολιθική αισιοδοξία που πολλοί (πάρα πολλοί) θά περιμέναν από αυτά τά έργα. Άλλοτε πάλι παριστάγει ένα

στοιχείο έπιπολαιότητας, μία κάποια «ανάρμωση» έλαφρότητα ή άσύγγνωστη άνεμελιά, μία συγκαλυμμένη αλλά πάντα ριψοκίνδυνη, άπειθαρχη αυθάδεια, που μοιάζει να ένώνεται χημικά με τη θετικότητα της μουσικής, ενώ ταυτόχρονα την άψηφά: θά έλεγε κανείς, ότι ό Σοστακόβιτς προσπαθεί να ξανακερδίσει τη μουσική του, ύπονομεύοντάς την. Άς ακούσουμε, π.χ., τό πρώτο μέρος της 9ης Συμφωνίας του, που θά έπρεπε να είναι ένας νικηφόρος πανηγυρικός για τό τέλος του πολέμου: αντί για παιάνες, μία παιχνιδιάρικη ή περιπαιχτική μελωδία στά φλάουτα, σάν τόν σκοπό που σφυρίζει άνέμελα ένας μοναχικός διαβάτης μέσα στη νύχτα, πάντα επικίνδυνος και ύποπτος, όπως ό τρελός του Άναγνωστάκη... Κάποιες στιγμές, ό αυτοσαρκασμός αυτός φτάνει σέ έπίπεδα παροξυσμού, ένα γκροτέσκο που κορυφώνεται στό έφιαλτικό, ένας ύστερικός κλαυσίγελως, που συμπυκνώνει την κατάθλιψη και τη σχιζοφρένεια της ζωής στον σταλινικό ζόφο. Βρισκόμαστε πιά πολύ κοντά στον Μάλερ, τόν όποιο ό Σοστακόβιτς είχε αγαπήσει και μελετήσει πολύ. Άλλοτε πάλι κατορθώνει να συντονίζεται συνενοχικά με τό άκροατήριό του, σέ κάποια κρυφή συχνότητα, και να γίνεται δραματικά συγκεκριμένος: στίς ίδιες σελίδες που μνημονεύει την έξέγερση του 1905, για παράδειγμα, κατορθώνει να υπαινίσσεται και τη σοβιετική εισβολή στην Ούγγαρία, πράγμα που δεν ξέφυγε από όσους παρακολούθησαν, τόν Οκτώβρη του 1957, την πρεμιέρα της 11ης Συμφωνίας του, αφιερωμένης στό «έτος 1905»: όπως διηγείται ένας από αυτούς, «... δεν ακούγαμε μόνο την τσαρική άστυνομία να άνοίγει πύρ στό πλήθος μπροστά από τά Χειμερινά Άνάκτορα, αλλά και τά σοβιετικά τάνκς να μουγκρίζουν στους δρόμους της Βουδαπέστης. Και αυτό ήταν σαφές για όσους είχαν αυτιά να ακούσουν».

Άπό αυτήν την πολυσημία, ή άνιστόρητη τρέχουσα αντίληψη για τόν Σοστακόβιτς και τη μουσική του κρατά μόνον μία πολύ φτηνή φλούδα, αυτήν που χωρά στό εύτακτο σχήμα μιας «όμορφης», καθαρής αντίθεσης ανάμεσα στον έν γένει ολοκληρωτισμό, έκφανση του όποιου θά άποτελούσε τό σοβιετικό καθεστώς, και στην έν γένει άτομικότητα, προνομιακή έκφανση της όποιας θά άποτελούσε ή καλλιτεχνική δημιουργία. Η αντίθεση αυτή θά μεταγραφόταν, λοιπόν, στό πλαίσιο της μουσικής του Σοστακόβιτς, στην αντίθεση ανάμεσα στον έπιβεβλημένο έξουσιαστικό, στομφώδη, μουσικό λόγο και στην έλεύθερη ύπονομευτική ανατροπή του, ανάμεσα στην έμφατική δοξολογία του σοβιετικού καθεστώτος και την ύπόρρητη καταγγελία του –άντίθεση έν τέλει «έξωτερική», άδιαμεσολάβητη, συγκεκριμένη μόνο από την άλχημική μαεστρία του συνθέτη, που μόρρεσε να βρει τη φόρμουλα του άπίθανου κράματος αυτών των έκρηκτικών υλικών, έτσι, ώστε οι κρατικοί ιδεολόγοι, μñ μπορούντας να τά ξεδιαλύνουν, να είναι ύποχρεωμένοι να τά άγοράσουν πακέτο.

Πόσο όμως αυτή ή προσέγγιση σώζει τελικά σήμερα τη μουσική του Σοστακόβιτς; Εάν πράγματι αυτή ή

έρμηνεία εξαντλούσε τούτα τὰ ἔργα, δέν θά ἦμασταν καί ἐμεῖς σήμερα ὑποχρεωμένοι νά ἀγοράσουμε πακέτο αὐτό τό ἀξεδιάλυτο κράμα; Καί τότε τί θά κάναμε μέ ἐκείνη τήν ἄλλη ὄψη τῶν συμφωνιῶν του, τήν «καθεστωτική», τήν «προπαγανδιστική», τήν «ιδεολογική»; Τί θά ἦταν σήμερα αὐτή ἡ πλευρά τῆς μουσικῆς του, στή βάση πάντα τῆς ἴδιας ἐρμηνείας, ἐάν ὄχι κούφιος, πομπώδης σάλαγος, «χαλκός ἠχῶν καί κύμβαλον ἀλλαλάζον»; Πῶς νά χωνέψουμε σήμερα τή Συμφωνία τοῦ Λένινγκραντ, ἄς ποῦμε, τή Συμφωνία γιά τό «ἔτος 1905» ἢ γιά τό «ἔτος 1917»; Δέν θά εἶχαμε σήμερα νά χειρουργήσουμε, νά διαλύσουμε, νά «ἀποδομήσουμε» αὐτά τὰ ἔργα; Καί πόσο θά μᾶς ἀφοροῦσαν πραγματικά αὐτές οἱ συμφωνίες, ἐάν ἐπρόκειτο ἀπλῶς γιά πράξεις ἰδεολογικοῦ σαμποτάζ; Αὐτό δέν θά τίς καταδίκαιζε σέ ἀπλά ντοκουμέντα μίας ἐποχῆς καί μίας ξεχωριστῆς περίπτωσης, κατάλληλα μόνο γιά μελέτη ἀπό μουσικολόγους, ἱστορικούς τῆς τέχνης ἢ μεταμοντέρνους ειδικούς τῶν *cultural studies*: Δέν θά τίς καταδίκαιζε, στήν καλύτερη περίπτωση, στή μοῖρα τῶν ἐνδείξεων μίας μουσικῆς πού δέν γράφτηκε καί ἐνός συνθέτη πού δέν ὑπῆρξε, τῆς μουσικῆς καί τοῦ συνθέτη πού θά μποροῦσαν νά ἔχουν ὑπάρξει ἐάν τούς τό ἐπέτρεπε ἡ ἱστορία; Πῶς γίνεται νά μᾶς ἀρέσουν αὐτές οἱ συμφωνίες; Καί πῶς νά ὑπάρξουν, πράγματι, αὐθεντικές μουσικές ἐρμηνείες τους, ἐρμηνείες αὐτῶν τῶν ἔργων ὡς μουσικῶν ἔργων;

Νά λοιπόν πού δέν ξεφεύγουμε εὐκόλα ἀπό τήν περίπτωση Σοστακόβιτς. Νά πού ἡ ἀπορία καί ἡ ἀμηχανία παραμένουν, ἀπαράκαμπτες, ὀχληρές. Τί εἶναι τελικά ὁ Σοστακόβιτς; Εἶναι μεγάλος συνθέτης καί, ἐάν νάι, πῶς; Γιατί παίζεται, ἠχογραφεῖται, ἀκούγεται ἀκόμα;

Προσπαθώντας νά ψηλαφήσουμε αὐτό τό ἐρώτημα, προσπαθώντας νά ἀνασύρουμε τήν ἐρμηνευτική στάση πού ἀκόμα στεροῦνται αὐτά τὰ ἔργα, ἄς ξαναγυρίσουμε στό καθοριστικό ἐπεισόδιο τοῦ '36. Τήν ἐπομένη κιόλας τῆς εἰσαγγελικῆς κομματικῆς παρέμβασης, ὁ Σοστακόβιτς ἀποσύρει πανικόβλητος τήν 4η Συμφωνία του, τίς παραμονές τῆς πρεμιέρας της, καί ρίχνεται στή σύνθεση τῆς ἐπόμενης συμφωνίας του, τῆς 5ης, πού θεωρήθηκε ὡς ἡ δημόσια διακήρυξη τῆς συμμόρφωσής του μέ τίς κρατικές ντιρεκτίβες,⁸ ἡ ἔμπρακτη ὁμολογία καί «αὐτοκριτική» του. Χρησιμοποιῶ ἐπιτηδες αὐτές τίς τόσο φορτισμένες λέξεις: θεωρῶ ὅτι δύσκολα θά καταλάβουμε τήν τύχη τοῦ Σοστακόβιτς καί τῆς μουσικῆς του ἐάν δέν δοῦμε αὐτό τό κομβικό ἐπεισόδιο ὡς μεταμφιεσμένη *δίκη*, μία ἀπό ἐκεῖνες τίς «δίκες τῆς Μόσχας» πού σηματοδότησαν τήν ἀναδίπλωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐγχειρήματος τήν ὁποία ὀνομάζουμε σταλινισμό. Καί χρειάζεται νά βροῦμε τρόπο νά θέσουμε καί ἐδῶ, στό «σχετικά αὐτόνομο» πεδίο τῆς μουσικῆς, τό ἀντίστοιχο τοῦ ἐρωτήματος χωρῆς τό ὁποῖο θά μᾶς διαφεύγει πάντοτε μία συσπώδης ὄψη αὐτῶν τῶν δραματικῶν πολιτικῶν γεγονότων: γιατί οἱ μπολσεβίκοι ἠγέτες, ὅταν πλέον εἶχαν χάσει κάθε πο-

λιτική μάχη, ὅταν πλέον δέν εἶχαν καμιά ψευδαίσθηση γιά τήν προσωπική τους τύχη, ὅταν πλέον δέν εἶχαν (σχεδόν) τίποτα νά φοβηθοῦν, δέν ἀπέφυγαν τήν τελευταία πράξη τοῦ δράματος, τήν ἀποδοχή τοῦ χαλκευμένου κατηγορητηρίου, τήν τόσο ταπεινωτική ὁμολογία καί αὐτοκριτική; Γιατί ἀποποιήθηκαν τήν ὕστατη καί ἀναπαλλοτριωτή κίνηση ἠθικῆς δικαίωσης; Δέν ἀρκοῦν ἐδῶ, ὡς ἐξηγητικά ἐργαλεῖα, οἱ ποικίλες ὁμηρεῖες, οὔτε οἱ ἐκλεπτυσμένες «ψυχολογικές» τεχνικές τῶν συντρόφων ἀνακριτῶν: τό ὄλο γεγονός παραμένει ἀσύλληπτο ἐάν δέν λάβουμε ὑπόψιν ὅτι ἡ σοβιετική ἐξουσία, αὐτή ἡ ἱστορική παραμόρφωση τῆς «ἐξουσίας τῶν σοβιέτ», ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι *δική τους ὑπόθεση*, τήν ὁποία θεωροῦσαν ὅτι ὑπερασπίζονταν μέ τήν πλέον τραγική καί ὀλοκληρωτική αὐτοθυσία τους. Μέ δύο λόγια, ἀκόμα καί σέ αὐτά τὰ γεγονότα, πού θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἐγγράφονται στόν σπερματικό πυρήνα τοῦ σταλινισμού, τό ἀποφασιστικό διακύβευμα ὑπῆρξε ἡ *ὑπεράσπιση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ»*. Ἡ σωτή αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, πίσω ἀπό τήν ἐκφορά τῆς ὑπαγορευμένης «ὁμολογίας» τους, καθορίστηκε ἐν πολλοῖς ἀπό τό μέλημά τους νά μὴν ὑπονομεύσουν πολιτικά, ἰδεολογικά καί ἠθικά τή νικηφόρα ἐπανάστασή τους, νά μὴν δώσουν ἀποφασιστικά ὄπλα στόν ἀντίπαλο, νά μὴν πλήξουν καιρία τήν σοβιετική ἡγεσία, στήν ὁποία συμμετείχαν μέχρι πρόσφατα.⁹ Καί ἡ σωτή αὐτή ἰσοδυναμοῦσε μέ ἠθική αὐτοκτονία, τήν πλέον ὀλοκληρωτική ἦταν, συνθήκη δυνατότητας τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἡ νίκη τοῦ ἐγχειρήματός τους. Δέν γνωρίζω ἄλλη περίπτωση ἐνεργοῦς συμμετοχῆς στήν ἱστορία πού νά ὀδηγήθηκε, δυνάμει τῆς ἀδυσώπητης πρὸς ἑαυτὸν συνέπειάς της, σέ μιά τέτοια ἀπόλυτη τραγωδία. Ὁ Πλουμπίδης, τουλάχιστον, εἶχε τήν εὐχέρεια (μαῦρη εὐχέρεια, βέβαια...) νά κρατήσει στή δίκη του

8. «Ἡ δημιουργική ἀπάντηση ἐνός Σοβιετικοῦ καλλιτέχνη στή δικαιολογημένη κριτική», ἦταν ἡ ἐπίσημη διατύπωση, στό κυρίαρχο κομματικό-κρατικό ἰδίωμα.

9. Ἐπικαλοῦμαι ἐδῶ τή μαρτυρία τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτά ἀπό μία δημόσια ἐκδήλωση μέ ὀμιλήτρια τή χήρα Μπουχάριν στό Πανεπιστήμιο τοῦ Πρίνστον(!). Ἐκεῖ, στή σχετική ἐρώτηση πού ὁ ἴδιος τῆς ὑπέβαλλε, ἡ Μπουχάρινα, ὕστερα ἀπό κάποια ἀμφιταλάντευση (πόσο δύσκολο εἶναι ἀκόμα...), βεβαίωσε ὅτι στή στάση τοῦ Μπουχάριν πρυτάνευσε ἡ σκέψη ὅτι ἡ ἀπόρριψη τοῦ κατηγορητηρίου –τό ὁποῖον, σημειωτέον, ἤθελε τόν Μπουχάριν *ἀνεκαθεν* πράκτορα τῶν ἰμπεριαλιστικῶν δυνάμεων– δηλαδή, ἡ ἀποκάλυψη, σέ παγκόσμιο ἀκροατήριον, τῆς σταλινικῆς σκευωρίας, θά ἐπέφερε βαρύτατο ἠθικό τραῦμα στήν ἐπαναστατική αἴγλη τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας. Ἡ μόνη ὑπεράσπιση τήν ὁποία ἐπέτρεψε στόν ἑαυτό του ἦταν, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τῆς ἴδιας, μία ἐπιστολή του «πρὸς τοὺς μπολσεβίκοις τοῦ μέλλοντος», τήν ὁποία τῆς ζήτησε νά *ἀπομνημονεύσει*, τίς παραμονές τῆς ἐκτέλεσής του, γιά νά τήν παραδώσει στους ἀποδέκτες της, ὅταν οἱ καιροὶ θά τό ἐπέτρεπαν...

τό κόκκινο γαρύφαλλο του Μπελογιάννη, που τόσο του τό άρνήθηκαν, να επιβεβαιώσει «μέσα στην τρομερή έρημία του πλήθους» την έμμονή του και την έπιμονή του και έτσι να μίν πάει ολότελα γυμνός στον πλέον ολοκληρωτικό θάνατο, ακριβώς επειδή ο βασιλικός έπιτροπος δέν ταυτιζόταν μέ τούς άκόμα πιο άνελέητους κομματικούς έπιτρόπους.

Δέν σκοπεύω να μπώ εδώ σε βαθιά ιστορικά νερά, ούτε να καταφύγω σε αυθαίρετες και άκοπες αναλογίες. Ο Σοστακόβιτς δέν ήταν πολιτικός μέ τή στενή έννοια, δέν άνηκε στην ιστορική ηγεσία των μπολσεβίκων, δέν χρειάστηκε λοιπόν να βιώσει αυτήν την τραγωδία γυμνά και άπροκάλυπτα, δέν την ένεγραψε στη ζωή του κυριολεκτικά και ολογράφως. Από την άλλη μεριά, ώστόσο, ακριβώς επειδή ήταν μουσικός, και επειδή ήταν ο μουσικός που ήταν, είχε τή δυνατότητα, μέ τόν έμμεσο και ύπαινικτικό τρόπο του μέσου του, να κάνει ό,τι δέν μπόρεσε ο Μπουχαρίν, φέρ' ειπείν: να υπερασπιστεί τόν εαυτό του, να άντιμιλήσει, να άρνηθεί. Πιο σωστά: του επέτρεψε να συναρθρώσει την άρνησή του (που ήταν παράλληλα άρνηση ενός παρόντος και μίας κατάστασης, δηλαδή ενός καθεστώτος, μέ την πληρέστερη έννοια) μαζί μέ την κατάφασή του. Ο ιδιάζων λόγος της μουσικής, μέ τό άνεξάντλητο βάθος των δυνατών συνδηλώσεών του, μέ την «συμπύκνωση» και τή «μετατόπιση» που του προσοιδιάζουν και τόν φέρνουν όσο κονύτερα γίνεται στον τρόπο της όνειρικής έπεξεργασίας, του επέτρεψε να δεξιωθεί αυτό που θά ήταν αντιφατικό για τούς διαθέσιμους στη συγκυρία λόγους: την καταγγελία και την άλληλεγγύη μέ αυτό που καταγγέλεται, την άντίσταση και τή μετοχή, την άρνηση και την κατάφαση σε ό,τι συντρέχει και άλέθει. Έδω έγκειται, κατά βάση, η άνεπάρκεια της τρέχουσας έρμηνευτικής του Σοστακόβιτς: στο γεγονός ότι άνάμεσα στην «καθεστωτική» και την «άντιστασιακή» πλευρά της μουσικής του δέν ύπάρχει η εύπεπτη, καθαρή, έξωτερική και άδιαμεσολάβητη άντίθεση, που ρητά ή ύπόρητα περιγράφουν οι κάθε λογής μουσικοί σχολιογράφοι, αλλά μία πολύ πιο πλούσια, πολυσύνθετη, διαμεσολαβημένη, έσωτερική και έσωτερικευμένη άντίφαση (χωρίς ώστόσο την εύτυχή κάθαρση μίας έγελιανής υπέρβασης...). Και γι' αυτόν ακριβώς τόν λόγο, η έρμηνευτική αυτή άπλοποιεί και άδικει κατάφωρα τή μουσική του συνθέτη: γιατί είναι κουφή στην ιδιοφυή μουσική διαλεκτική του.

Αυτό είναι και ένα από τά πολυτιμότερα μαθήματα του Σοστακόβιτς, μία άνεκτίμητη συνεισφορά στην άυτογνωσία όσων έξακολουθοϋσαν (και έξακολουθοϋν) να διατηροϋν τίσ αναφορές τους στο κομμουνιστικό κίνημα: η μουσική στάση του ύποδεικνύει ότι, ως μή μετράμε τά λόγια μας, ο σταλινισμός, τό σοβιετικό έκτρωμα γενικότερα, ήταν και είναι, τό δικό τους, τό δικό μας έκτρωμα. Άκόμα γενικότερα, η μουσική του Σοστακόβιτς δίνει ένα αναπάντεχο έρεισμα σε όσους άριστερούς άρνοϋνται να κλειστοϋν στον όρίζοντα που όρίζουν οι δύο κυρίαρχες σήμερα, λογικώς άμιγείς,

στάσεις: από τή μία μεριά, αυτή που ισχυρίζεται ότι ο σταλινισμός, ή ο «ύπαρκτός» γενικότερα, συνιστά την ουσία ή την άλήθεια του κομμουνισμού (όποτε, διαλέγουμε και παίρνουμε: είτε τόν κρατάμε χωρίς δεύτερη κουδέντα, είτε τόν άπορρίπτουμε συλλήβδην) και, από την άλλη, εκείνη που άποποιείται την εύθύνη του σταλινισμού, ως τό ριζικά άλλο της δικής μας άριστεροσύνης, όποτε και δέν μας άφορά, δέν έχουμε να δώσουμε κανέναν λόγο γι' αυτόν,¹⁰ παρά μόνο ψάχνουμε να έντοπίσουμε κάπου τό σημείο της ρήξης, εκεί που στράβωσε τό πράγμα, για να αναβαπτισθοϋμε άθώοι στην καθαρότητα των πηγών. Είναι έξαιρετικά δύσκολο, σήμερα όπως και τότε, να αναλάβεις αυτήν την εύθύνη, να την πεις να την γράψεις, τό νιώθω στην ίδια τή δυσκολία τούτων των γραμμών: μεταξύ άλλων, είναι και η δυσκολία να βρεις τόν σωστό τόνο, γι' αυτό και ένας σπουδαίος μουσικός βρίσκεται εδώ στο στοιχείο του.

Ο τόνος αυτός είναι ο τόνος της τραγωδίας. Μέ τή μουσική του στάση, ο Σοστακόβιτς αξιόθηκε να δεξιωθεί, όπως της έπρεπε, την κομμουνιστική τραγωδία στην όλότητά της, δυνάμει της μαγικής δυνατότητας της μουσικής να λείι τό άφατο. Και ακριβώς εδώ έγκειται η μεγαλοσύνη του Σοστακόβιτς: στο γεγονός ότι μπόρεσε μέ τή «μουσική ποιητική» του, να δώσει φωνή σε τούτο τό άναγκαστικά βουβό τότε δράμα, στη συντριπτική πολυεπίπεδη άντίφαση των ήττημένων νικητών έπαναστατών. Αυτό είναι που έμψυχώνει —στοιχειώνει και μαζί δίνει ζωή, μέ μία λέξη σώζει— τή μουσική του Σοστακόβιτς, και κατά έναν προνομιακό τρόπο, τίσ συμφωνίες του (άρχης γενομένης από την ίδια την 5η Συμφωνία). Από τούτο τό ύπόγειο ποτάμι άρδεύεται η ήχητική ύλη αυτών των έργων, από αυτήν τή φλέβα άντλοϋν τόν ψυχισμό τους, τή συγκινησιακή ύγρασία τους, εκείνη την άκαταμάχητη γνησιότητα, την άμεσότητα και την ειλικρίνεια που τίσ διαποτίζουν. Και αυτό είναι που κατατάσσει έπάξια αυτές τίσ

10. «Δέν έπεσε πάνω στα δικά μας κεφάλια τό Τείχος», έλεγε την έπομένη της κατάρρευσης ένα ιστορικό στέλεχος της έγχώριας άνανεωτικής Άριστεράς, ύπονοώντας ότι «εμείς» είχαμε έγκαίρως (πόσο έγκαίρως άραγε;) διαχωρίσει τή θέση μας.

11. Πώς άλλιώς να κατανοήσουμε, για να αναφέρουμε ένα μόνο παράδειγμα, την κίνηση του συνθέτη να επιλέξει, ως πρωτογενές μουσικό ύλικό της 11ης Συμφωνίας του (άφιερωμένης στο «έτος 1905», αλλά γραμμένης την έπαύριο της σοβιετικής εισβολής στην Ούγγαρία), μερικά από εκείνα τά τόσο βαθιά διωμένα ρώσικα λαϊκά τραγούδια, που η ιστορία έχει μετουσιώσει σε παγκόσμια έπαναστατικά (κάποια από αυτά και σε «άντάρτικα», στα καθ' ημάς), να συνυφάνει την «καθεστωτική» στιγμή της κατάφασης στο προνομιακό παρελθόν του σοβιετικού κομμουνισμού μέ την «άντικαθεστωτική» της έλεγείας για την καταστολή της ούγγρικής εξέγερσης, χρησιμοποιώντας ως κοινά νήματα αυτά τά μουσικά θραύσματα συλλογικής

συμφωνίες στην καλύτερη παράδοση του είδους, ή όποια αξιώνει, ήδη από τον ύστερο Μότσαρτ και τουλάχιστον μέχρι τον Μάλερ, από κάθε συμφωνία να είναι ένας πλήρης κόσμος και ένα αυθεντικό «δράμα», και την ακρόασή της, μία δημόσια τελετουργία, μία πολιτική μεθεκτική εμπειρία, «δι' έλέους και φόβου περιίνουσα...». Υπό αυτό ακριβώς τό πρίσμα, ο Σοστακόβιτς είναι ένας (ο τελευταίος ίσως;) μεγάλος συμφωνιστής.

Εάν, λοιπόν, οι συμφωνίες του Σοστακόβιτς δέν είναι ούτε απλώς ή δοξολογία του κομμουνισμού, ούτε απλώς ή υπόρρητη καταγγελία του, εάν είναι και τά δύο μαζί, ή άμφισημη συγχώνευσή τους, και συνάμα *συγκλονιστικά μουσικά έργα*, είναι επειδή είναι κάτι πολύ περισσότερο: είναι τό γιγαντιαίο συμφωνικό ποίημα τής ιστορικής τραγωδίας του σοβιετικού κομμουνισμού, «άσμα ήρωικό και πένθιμο» για τό μεγαλείο και τήν αθλιότητά του, έπος και έλεγεία και λίβελος και σπαρακτικός σαρκασμός για τούτη τήν παράτολμη έφοδο στους ουρανούς, για τούτον τόν θανάσιμο έφιάλη, για τούτο τό έκτροματικό θέατρο του παραλόγου, πού όμως είναι «ο δικός μας ο μπερντές»¹¹ –και μαζί τό τραγούδι τής χαμένης ζωής, θυμωμένο, μπουρλέσκο, πειστωμένο, λυπημένο, περήφανο. Αυτό, ισχυρίζομαι, είναι τό πραγματικό συγκινησιακό φορτίο πού παραδίδουν αυτές οι συμφωνίες, αυτό είναι πού τις καθιστά όδυνηρά συγκινητικά έργα. Και αυτό είναι πού τις σώζει από τή μοίρα των σταλινικών μνημείων και τις άναδεικνύει, αντιθέτως, σε αυθεντικά *μνημεία*

μνήμης, αυτές τις ψηφίδες τής επαναστατικής μυθολογίας, άνακαλώντας τό ανεξάντλητο συμβολικό δυναμικό τους, τήν ικανότητά τους να μιλούν ακόμα, να φέρουν όλον τόν σημασιολογικό φόρτο τους, όλες τις στρώσεις των ιστορικών νοηματοδοτήσεών τους; Πώς μπορεί να μήν άντιληφθούμε ότι ή άρνηση του παρόντος πού ένεχεται εδώ, αυτή ή διαπεραστική νοσταλγία για ένα άλλο παρόν, άρθρωμένη στη μητρική μουσική γλώσσα τής επανάστασης, είναι ταυτόχρονα και ή νοσταλγία για ένα διαφορετικό μέλλον του επαναστατικού παρελθόντος; Και πώς άλλως να ακούσουμε τό τρίτο μέρος, ειδικότερα (με τήν σπαρακτική άμφισημία του: *In Memoriam*), όπου, μετά τήν κορύφωση, αφού καταλαγιάσει ξαφνικά ο άχός τής εξέγερσης και τής καταστολής, αναδύεται, στην άρχή ψιθυριστά, σαν άνατριχίλα, με όλη τή λειτουργικότητά του ξανανωμένη, τό θρυλικό επαναστατικό ρέκβιμ: «πέσατε θύματα...», και όπου ή μουσική έπεξεργασία, στη συνέχεια, μετασηματίζει άενάως αυτό τό άπλό όσο και συγκλονιστικό τραγούδι, τό άλλιώνει βαθμαία, τό επαναφέρει διαρκώς, παραμορφωμένο αλλά άναγνωρίσιμο, ίδιο και άλλο, ταυτόν και έτερον, με όλο και περισσότερη ένταση και άγωνία, ώσπου φτάνει στον τόσο γνώριμο και χαρακτηριστικό παραληρηματικό, καλειδοσκοπικό στροβιλισμό... Βεβαίως και χρειάζεται να έχει κανείς αυτιά για να ακούσει: να ακούσει ότι πρόκειται για τή δική μας τραγωδία, τώρα όπως και τότε, τήν τραγωδία τόσων επαναστάσεων, δηλαδή, απλώς, τήν τραγωδία τής επανάστασης.

του *σταλινισμού* –ή, όπως είχε πει εύστοχα ο Ροστρόπόβιτς, στη «μυστική ιστορία τής Σοβιετικής Ένωσης».

Ο Σοστακόβιτς άναδεικνύεται έτσι σε μία μοναδική περίπτωση, όπου ή έπαρκής πρόσληψη, κατανόηση και έρμηνεία ενός σημαντικού έργου συναρθρώνεται με ένα διακεκαυμένο ιδεολογικό διακύβευμα: αυτό πού άφορά τήν επίγνωση του ιστορικού γεγονότος του κομμουνισμού. Από τήν άλλη μεριά, ο Σοστακόβιτς συνιστά μία άπαρακάμπτη περίπτωση: είναι ένας συνθέτης πού δέν μπορεί να άγνοηθεί, αλλά και ένας συνθέτης πού δέν διευθετείται εύκολα από τήν τρέχουσα ιστορική και αισθητική ιδεολογία, ένας άνοικονόμητος συνθέτης, πού δέν βολεύεται εύκολα με δύο λόγια, ο Σοστακόβιτς δυσλειτουργεί μέσα στον μουσικό κανόνα: δέν ξέρουμε τί να τόν κάνουμε. Όσο ο κομμουνισμός θά παραμένει μία μαύρη τρύπα στη συλλογική συνείδηση, όσο ή συλλογική μνήμη θά παραμένει άποκρυπτογράφητη, όσο τό σταλινικό τραύμα θά παραμένει τυφλό στο σώμα τής ιστορίας, όσο αυτή ή τραγωδία θά μένει άνεξηλέωτη, θά είναι ναορίς ακόμα για τόν Σοστακόβιτς. Θά εξακολουθοΰμε να μήν μπορούμε να τόν έρμηνεύσουμε.

Θυμάμαι τή φράση του Μανώλη Φουρτούνη, παλιού άγωνιστή του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος: «ξέρω –ήξερα από αρκετά ναορίς– ότι εάν είχαμε νικήσει, θά ήμουν τώρα ή εκτελεσμένος ή καθεστωτικό κάθαρμα» –θά μπορούσε να είχε προσθέσει και τήν αυτοκτονία στις έναλλακτικές δυνατότητες. Η φράση αυτή –ή όποια, προσοχή, δέν εκπίπτει σε εκείνη τήν άγοραία σήμερα εκ των ύστερων άναγνώριση τής αναγκαιότητας τής ήττας– συνοψίζει βέβαια μία προφανή τραγωδία, τήν όποια όμως θά πρέπει να ψάξουμε στην ειδικότητά της, να βρούμε τήν άρχή πού διέπει τό δίλημά της, πού τό καθιστά άσφυκτικό. Και βρίσκω πώς ή κρυφή προκειμένη είναι εδώ ή άκραία συνέπεια στην υπόθεση του κομμουνισμού, ή ίδια συνέπεια πού καθόρισε τή στάση των έλλήνων κομμουνιστών στις συνθήκες τής ήττας (στάση πού συχνά συνοδευόταν με τήν πό πάνω πικρή επίγνωση): αυτό πού ύπονοείται είναι ότι μία από αυτές τις δύο μοίρες θά μπορούσε να έχει ως κομμουνιστής, ότι μόνον έτσι θά μπορούσε να συμμεριστεί μέχρι τό τέλος τή μοίρα του επαναστατικού εγχειρήματος στο όποιο είχε στρατευθεί ή, για να τό πάμε και λίγο παραπέρα, ότι μόνο έτσι θά μπορούσε να *παραμείνει κομμουνιστής*. Γνωρίζω ότι μπεινω εδώ σε ναρκοθετημένη περιοχή, πόσο μάλλον πού αυτό δέν σημαίνει ότι όλοι όσοι εκτελέστηκαν ή αυτοκτόνησαν –για να μήν μιλήσουμε για τους καθεστωτικούς– τό έκαναν επειδή ήταν ή για να παραμείνουν κομμουνιστές. Όστόσο, πιστεύω ότι αυτή είναι ή ειδοποιός διαφορά. Στους «όλοκληρωτισμούς», για παράδειγμα, τό «άτομο» έχει πολλές άλλες δυνατότητες: μπορεί κανείς, ως πούμε, να διαφύγει, να επιδιώσει όσο μπορεί άντιστεκόμενος (αυτό δά οι έλληνες κομ-

μουνοιστές τό γνώριζαν πολύ καλά), ή νά χαμηλώσει μέχρι τή γή και νά επιδιώσει λαθραία (και αυτό ως μία αντίσταση, παθητική τούτη τή φορά, εκλαμβάνεται συχνά). Και είναι σίγουρο ότι πολλοί στή Σοβιετική Ένωση άκολούθησαν κάποια από αυτές τίς στάσεις. Μπορεί ακόμα νά αναλάβει τήν ευθύνη του άγώνα του μέχρι τό εκτελεστικό άπόσπασμα (και αυτό επίσης τό γνώριζαν και τό άποδέχονταν οι έλληνες άγωνιστές), όμως αυτή είναι μία διαφορετική εκτέλεση, μία εκτέλεση πού δέν χτίζει ασφυκτικά τόν όριζοντα —θά ήταν άσπειο νά τό ίσχυριστεί κανείς για τούς έλληνες κομμουνιστές. Η εκτέλεση πού ενέχεται στήν πού πάνω φράση, ως σκέλος ενός συνθλιπτικού διλήμματος και μιάς άλλης τάξεως τραγωδίας, ή εκτέλεση πού άφορά τούς νικητές κομμουνιστές, δέν είναι ή εκτέλεση του Μπελογιάννη (όλα όσα λέω σημαίνουν, άς τό τονίσω, πώς καθόλου δέν άρνούμαι ότι πολλοί άλλοι μπορεί νά αντιμετώπισαν τό σταλινικό άπόσπασμα μέ όλη τήν έσωτερική άκεραιότητα και τήν περηφάνεια ενός Μπελογιάννη), ούτε καν ή εκτέλεση του Πλουμπίδη, αλλά ή εκτέλεση του Μπουχάριν, ή πλέον συντριπτική έξόντωση. Από τήν άλλη πλευρά, είναι ή καθεστωτοποίηση ενός κομμουνιστή επαναστάτη πού έχει εκείνες τίς συντριπτικές συμπαραδηλώσεις, οι όποιες κάνουν τήν είδοποιό διαφορά από τούς άπανταχού άριδίστες τής έξουσίας. Μέ δυό λόγια, τό ένα λόγω διλήμμα, ως αφηρημένο, άποτελεί τόν όριζοντα κάθε άγωνιστικής στράτευσης σε καταστάσεις πού θά μπορούσαν έστω νά όνομαστούν «όλοκληρωτισμοί» —μόνο πού ως τέτοιο δέν συνιστά διλήμμα, αλλά διεξοδα. Στά ιστορικά συμφραζόμενα του κομμουνιστικού κινήματος, ώστόσο, άποκτά τή σημασία ενός ασφυκτικού διλήμματος, μέ συντριπτικές ήθικές συνέπειες, πράγμα πού δίνει και τό μέτρο τής ειδικής τραγωδίας του κομμουνισμού και των κομμουνιστών, και ακόμα ειδικότερα εκείνων των κομμουνιστών πού νίκησαν τότε.

Ο Σοστακόβιτς ούτε εκτελέστηκε, ούτε αυτοκτόνησε, αλλά έζησε, όπως έζησε, στίς παρυφές τής σταλινικής και μετασταλινικής έξουσίας, άπολαμβάνοντας ίσως και κάποιων συναφών προνομίων (έστω πανάκριβα πληρωμένων). Δέν ήταν ούτε Μπουχάριν, ούτε Μαγιακόβσκι. Δέν ήταν ούτε καθεστωτικό φερέφωνο. Η μήπως, παρ' όλα αυτά, ήταν και τά τρία, και ακόμα περισσότερα; Μήπως ή στάση του σηματοδοτεί έναν τρόπο, ή έστω μία άπόπειρα, άνάληψης και αντιμετώπισης αυτής τής αναπόδραστης τραγωδίας; Μήπως ό κατ' έξοχήν ύπαιγιμός τής στάσης του και τής μουσικής του, σαν μήνυμα σε μπουκάλι ριγμένο στή θάλασσα του ιστορικού χρόνου, νά άφορά τό στοίχημα σωτηρίας των κομμουνιστών πού επιβίωσαν πασχίζοντας νά άνοιξουν λαγούμι μέσα από τό μετόν αυτού του διλήμματος (ή τριλήμματος); Ο Σοστακόβιτς, λέω, ίσως νά ύποδεικνύει εμπράκτως μία (τή μόνη;) διεξοδο: για νά μήν γίνει τίποτα από τό τρία, χρειάστηκε νά γίνει, μέ τόν τρόπο του, και τά τρία, και εκτελεσμένος και αυτόχειρας και καθεστωτικός.

Γιά ολοκληρωτισμούς θά μιλάμε τώρα...;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνογονίας και Έρευνας
Μίνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΜΑΤΟΣ

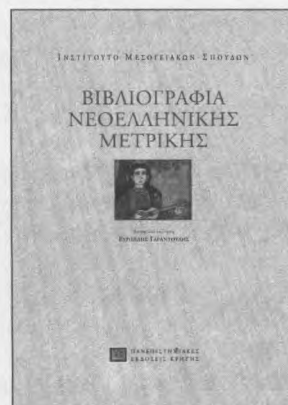
Μοντερνισμός
και διαπολιτισμικότητα
στο έργο του Καβάφη

Επιμέλεια: Μιχ. Πιερίδς

Jonathan Culler

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Μια συνοπτική εισαγωγή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΡΙΚΗΣ

Επιμέλεια: Ευρ. Γαραντούδης

1951-1967: ΕΔΑ-ΚΚΕ

Τά δύο οργανωτικά πρόσωπα τῆς Ἀριστερᾶς

τοῦ Ἀγγέλου Ἐλεφάντη

Θά ξεκινήσω μέ μιὰ παρατήρηση πού τοποθετεῖται ἔξω ἀπό τό χρονολογικό ὄριο «Ἑλλάδα 1949-1967», πού ὄρισαν οἱ ὀργανωτές τῆς Ἐταιρείας Σπουδῶν τῆς Σχολῆς Μωραΐτη, καί τοὺς ὁποίους νά εὐχαριστήσω θερμά γιά τὴν εὐκαιρία πού μᾶς ἔδωσαν νά κουβεντιάσουμε μερικά ἀπὸ τὰ κρίσιμα ζητήματα τῆς περιόδου αὐτῆς. Συγχωρέστε με, λοιπόν, ἂν ἀναφερθῶ γιά λίγο στὴ μετὰ τό 1967 περίοδο, καί μάλιστα στὴ μεταπολιτευτική, ἀλλὰ θέλω μ' αὐτὴ τὴν παρέκδραση νά ἐπισημάνω μιὰ ἱστορική παράλειψη, μιὰ παραγνώριση, μιὰ ἀποσιώπηση πού ὁμως ἔχει σχέση μέ τό κυρίως θέμα μου. Ζοῦμε σέ ἓνα ὁμαλό δημοκρατικό πολίτευμα μετὰ τό καλοκαίρι τοῦ 1974. Δέν ὑπάρχουν πιά ἢ βία, οἱ ἐξορίες, οἱ φυλακές, ἡ τρομοκρατία, ἡ ἀπαγόρευση, ἡ λογοκρισία, ὁ θεομοθετημένος ἀντικομμουνισμός. Δέν ὑπάρχουν ἀπαγορευμένα κόμματα, ἀπαγορευμένες ιδέες, ἀπαγορευμένες γλώσσες. Ἀπὸ τό 1974 λειτούργησαν νόμιμα, χωρὶς κανένα ἐμπόδιο, δύο κομμουνιστικά κόμματα, τό ΚΚΕ καί τό ΚΚΕ ἑσωτερικοῦ, πολλές κομμουνιστικές ἢ κομμουνιστογενεῖς ὀργανώσεις τῆς ὀνομαζόμενης «ἐξωκοινοβουλευτικῆς Ἀριστερᾶς». Λειτούργησε ἐπίσης κι ἓνα μικρὸ κόμμα πού διατήρησε τό ὄνομα τῆς προδικτατορικῆς ΕΔΑ καί πού δέν ὑπάρχει πιά, ἐνῶ, πρὸς τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '80, τό ΚΚΕ Ἐσωτερ. διασπάστηκε καί ἀπὸ τὴ διάσπασή του προῆλθαν τό ΚΚΕ ἑσωτερ.-Ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἢ ΕΑΡ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Λίγο ἀργότερα, τό 1989, ἀπὸ τὴν ΕΑΡ καί τό ΚΚΕ φτιάχτηκε ὁ Συνασπισμὸς τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς Προόδου, μετὰ ἢ ΕΑΡ αὐτοδιαλύθηκε, τό ΚΚΕ διασπάστηκε κι ἓνα τμήμα του, μαζί μέ τίς δυνάμεις τῆς ΕΑΡ, διαμόρφωσαν τὸν σημερινὸ ΣΥΝ, ἐνῶ παράλληλα τό ΚΚΕ ἑσωτ.-ΑΑ μετεξελίχτηκε στὴν ὀργάνωση τῆς ΑΚΟΑ.

Μέσα σ' αὐτές τίς ὀργανώσεις, μέ τὰ παράδοξα μερικές φορὲς ὀνόματα, ἐκφράστηκαν, ὀργανώθηκαν καί

ἔδρασαν οἱ Ἑλληνες ἀριστεροί, τῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ καί ὀρισμένες τάσεις τῆς μὴ κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Ὅπως ὁ καθένας μπορεῖ νά καταλάβει ὅλος αὐτὸς ὁ ὀργανωμένος ἀριστερὸς κόσμος τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα κουδέντιασε πολύ. Δεκάδες τὰ συνέδρια, οἱ ὀλομέλειες, οἱ συνδιασκέψεις, οἱ ἡμερίδες, χιλιάδες οἱ συνεδριάσεις, πληθῶρα τὰ ἔντυπα, χιλιάδες οἱ ἀρθρογράφοι οἱ ἐνταγμένοι στὰ κόμματα πού ἀνέφερα, ἄπειροι οἱ προβληματισμοὶ καί οἱ ιδέες πού διατυπώθηκαν γιά ὅλα τὰ θέματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα: γιά τὴν ΕΔΑ! Ἐννοῶ πάντα τὴν προδικτατορικὴ ΕΔΑ. Δέν γνωρίζω καμιὰ κομματικὴ διαδικασία τὰ 25 αὐτὰ χρόνια πού νά ἔθεσε τό ἱστορικὸ πιά πρόβλημα τῆς ΕΔΑ, πού νά θέλησε νά ἐρευνήσει καί νά ἀναστοχαστεῖ τί ἦταν ἐκεῖνο τό πολιτικὸ μὀρφωμα πού, μέ τό ὄνομα Ἐνιαία Δημοκρατικὴ Ἀριστερά, δημιουργήθηκε τό 1951 μέ πρωτοβουλία τοῦ παράνομου ΚΚΕ καί πού κάλυψε ὅλο τὸν ἀριστερὸ κόσμο καί χῶρο στὸν τόπο μας, ὡς τὰ ξημερώματα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

Γιατί αὐτὴ ἢ ἀποσιώπηση τῆς πρόσφατης ἱστορίας τους ἐκ μέρους τῶν ἰδίων τῶν ἀριστερῶν, τῶν κομμουνιστῶν; Γιατί ἐνῶ ἔζησαν, ζήσαμε, σ' αὐτὸν τὸν οἶκο τόσα χρόνια δέν ἀσχολήθηκαν μαζί του ἔτσι πού κατάντησε ἓνας ἱστορικὸς ἐρειπιώνας;

Συγχωρέστε με καί πάλι πού στάθηκα ἔξω ἀπὸ τὴν περίοδο πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἀλλὰ μπαίνοντας σὸ θέμα μου «ΚΚΕ καί ΕΔΑ, τὰ δύο ὀργανωτικά πρόσωπα τῆς Ἀριστερᾶς» θά προσπαθῆσω ν' ἀπαντήσω καί σὸ ἐρώτημα τῆς ἱστορικῆς ἀποσιώπησης τῆς ΕΔΑ. Γιατί, οἱ λόγοι τῆς ἀποσιώπησης ἀνάγονται στὴν ἴδια τὴν ἱστορία τῆς ΕΔΑ, ὡς τό 1967. Πιο σωστά ἀνάγονται στὴν ἱστορία τῶν σχέσεων ΚΚΕ-ΕΔΑ.

ΕΔΑ: Συνασπισμὸς κομμάτων

Νά ὑπενθυμίσω συνοπτικά μερικά σημεῖα.

Ἡ ΕΔΑ δημιουργήθηκε τό 1951 μέ πρωτοβουλία τοῦ ΚΚΕ. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὀρίστηκε ὡς συνασπισμὸς κομμουνιστῶν, σοσιαλιστῶν καί ἄλλων δημοκρατῶν ἀριστερῶν.¹ Ἀλλὰ ἀκόμη καί σὸ ἀρχικὸ στάδιο, μολονό-

* Εἰσήγηση σὸ διήμερο πού ὀργάνωσε ἢ Ἐταιρεία Σπουδῶν Σχολῆς Μωραΐτη μέ θέμα Ἑλλάδα (1949-1967), 10-11 Νοεμ. 2000.

τι ή σύνθεση τής ηγεσίας τής ΕΔΑ παρείχε εικόνα συμμαχίας διαφόρων πολιτικών δυνάμεων τής 'Αριστεράς, ή παρουσία τών κομμουνιστών στην πολιτική και οργανωτική της δύναμη ήταν τό κυρίαρχο στοιχείο. Οί οργανώσεις της πού άρχισαν νά δημιουργούνται περιλάβαιναν διάφορους άριστερούς, κυρίως όμως κομμουνιστές πού μέ έντολή του ΚΚΕ έντάχτηκαν στην ΕΔΑ. Παράλληλα λειτουργούσαν παράνομα και κάποιες οργανώσεις του ΚΚΕ. Κάθε τόσο είχαμε συλλήψεις μελών και στελεχών τών παράνομων δικτύων, δίκες και καταδίκες, πού όρισμένες κατέληξαν και σε εκτελέσεις (Ν. Πλουμπίδη, Ν. Μπελογιάννη και τών συντρόφων του),² φυλακίσεις, συνεχής τρομοκρατική άρθρογραφία τών έφημερίδων κλπ.

Αυτή ή διάταξη τών άριστερών δυνάμεων θεωρήθηκε ως ή μόνη δυνατή και πρόσφορη μέσα στις τότε συνθήκες του σκληρού μετεμφυλιοπολεμικού κλίματος, γιατί έτσι θα μπορούσε νά συνδυαστεί ή παράνομη μέ τή νόμιμη δραστηριότητα, ώστε ν' άποκτήσει ή 'Αριστερά πολιτική και κοινωνική παρουσία μέσα στην κοινωνία, μετά τή συντριπτική ήττα του Έμφυλιου. Και βέβαια, εύθύς έξ άρχής, υπήρχε μιá σχέση καθοδηγητική εκ μέρους του ΚΚΕ πάνω στις οργανώσεις και τήν ηγεσία τής ΕΔΑ.

Όμως αυτή ή καθοδηγητική σχέση δέν δημιουργούσε προβλήματα ή διαστάσεις ανάμεσα στα δύο κόμματα. Διότι όλοι οι παράγοντες πού συγκρότησαν τήν ΕΔΑ είχαν άποδειχτεί τό ιστορικό, τό ιδεολογικό και πολιτικό βάρος του ΚΚΕ, όπως και τό γεγονός ότι ή συντριπτική πλειοψηφία τών άριστερών ήταν κομμουνιστές, ό,τι και νά κάλυπτε ό όρος αυτός εκείνη τήν εποχή. Τόν ακριβή πάντως όρισμό του κομμουνιστή τόν έδινε ή 'Ασφάλεια πού δέν τήν πολυενδιέφεραν οι λεπτεπίλεπτες άποχρώσεις: όλοι ήταν κατάλληλοι για ξυλοφόρτωμα, εκτόπιση, όλοι ένέλιπταν στην άρμοδιότητα του ν. 509, του ν. 375 και του Γ΄ Ψηφίσματος Πάντως ή ΕΔΑ, ως κόμμα, ήταν ό άνεκτός από τό κράτος κομματικός οργανισμός τής 'Αριστεράς. Ένώ, όμως, τά μέλη και τά στελέχη της ύφίσταντο τήν πίο σκληρή καταπίεση, ή ΕΔΑ ως κόμμα δέν άπειλήθηκε

μέ άπαγόρευση, άν και πάντα παραμόνευε ό κίνδυνος.

Στό μεταξύ τό λαϊκό κίνημα αναπτύσσεται, υπεργινκά βαθμιαία τό κλίμα φοβίας και τρομοκρατίας, μαζικοποιείται, αναδιοργανώνεται, κατακτά θέσεις μέσα στην κοινωνία. Αυτή ή διαδικασία ανασυγκρότησης τής 'Αριστεράς, μέσα από τις οργανώσεις τής ΕΔΑ, είναι ένα από τά σημαντικότερα στοιχεία τής πολιτικής ιστορίας τής Ελλάδας στή δεκαετία του '50. Δέν μπορώ τώρα νά θίξω τό ζήτημα, δέν είναι αυτό τό θέμα μου άλλωστε.

Ή ΕΔΑ μοναδικός φορέας του λαϊκού κινήματος στην Ελλάδα

Μετά τό 1958, όταν ή ΕΔΑ αναδεικνύεται σε αξιωματική αντιπολίτευση έχοντας κατακτήσει τό 25% του έκλογικού σώματος και έκλέξει 78 βουλευτές, ή οργανωτική φυσιογνωμία τής 'Αριστεράς στην Ελλάδα αλλάζει. Έχει προηγηθεί τό 20ο συνέδριο του ΚΚΣΕ (1956) πού καταδίκασε τόν Ι. Στάλιν και άνοιξε τή διαδικασία τής όνομαζόμενης «άποσταλινοποίησης» και άμέσως μετά ή 6η Όλομέλεια του ΚΚΕ —μέ επέμβαση Έπιτροπής 6 «άδελφών κομμάτων»³ πού καταδίκασε και αντικατέστησε τήν ηγεσία Ζαχαριάδη. Μετά, λοιπόν, τήν άπόφαση τής 8ης Όλομέλειας (1958) τό ΚΚΕ διαλύει τις, ύποτυπώδεις άλλωστε, παράνομες

1. Τό πρακτικό ίδρυσης τής ΕΔΑ (3-8-1951) υπέγραψαν οι Ίω. Πασαλίδης (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος), Δημ. Μαριόλης (Δημοκρατικός Συναγερμός), Σταμ. Χατζήμπεης ('Αριστεροί Φιλελεύθεροι), Μιχ. Κύρκος (Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα). Στις 5-8-1951 ανακοινώθηκε ή προσχώρηση στην ΕΔΑ τμήματος του Κόμματος «Ένωση Δημοκρατικών 'Αριστερών» του Ίω. Σοφιανόπουλου με εκπροσώπους τόν Ήρ. Παπαχρήστο και Ίω. Κοκορέλη.

2. Οί Νικ. Μπελογιάννης, Δημ. Μπάτσος, Ήλ. 'Αργυριάδης και Ν.Ι. Καλούμενος εκτελέστηκαν στις 30.3.1952. Ο Νικ. Πλουμπίδης στις 17-8-1954.

3. Πρόκειται για ΚΚΣΕ, τό Ρουμανικό Έργατικό Κόμμα, τό ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, τό Ούγγρικό Κόμμα Έργα-

ὀργανώσεις του. Ὅλοι οἱ κομμουνιστές ἐντάσσονται ὀργανωτικά στήν ΕΔΑ καί μόνο γιά ἓνα περιορισμένο ἐπιτελεῖο διατηρεῖται μιὰ σύνδεση μέ τό ΚΚΕ πού βρίσκεται στό ἐξωτερικό, ἐνώ τά μέλη τοῦ ἐν λόγω ἐπιτελείου εἶναι κι αὐτά στελέχη τῆς ΕΔΑ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιτυχία τῆς ΕΔΑ στίς ἐκλογές τοῦ 1958 δημιουργεῖ ἓνα τεράστιο ρεῦμα πρὸς τίς γραμμές τῆς ΕΔΑ.⁴ Ἀριστεροί, παλιοί ἐαμίτες, ἐλασίτες, ἐπονίτες, ὡς τά τότε ξεκομμένοι καί ἀποτραβηγμένοι ἀπό τή ζωή τοῦ κόμματος καί γενικότερα τήν πολιτική, συνδέονται ὀργανωτικά μέ τήν ΕΔΑ δημιουργώντας ἓνα τεράστιο δίκτυο κομματικῶν ὀργανώσεων καί αἰμοδοτώντας δήμους, κοινότητες, συνδικάτα, ἐνώσεις, πολιτιστικές κινήσεις. Ὁ κόσμος αὐτός, μέ τίς ὁποιοδήποτε ἀξιομωώσεις ἐκτοτε ἔδρασε ἀποκλειστικά μέσα στήν ΕΔΑ. Ποτέ δέν ἀπέκτησε ὀργανωτική σύνδεση μέ τό (ἐκτός Ἑλλάδος) ΚΚΕ. Νά προσθέσω ὅτι ἡ λύση τοῦ '58 συντέλεσε σημαντικά στήν ὀργανωτική ἀνάπτυξη, πού ἐκ τῶν πραγμάτων ἔτεινε νά δημιουργήσει μιάν αὐτόνομη ΕΔΑ.

Τό 1965 ὅμως ἔχουμε ὑποτροπή στήν πρὶν τό 1958 κατάσταση. Τό Π.Γ., μέσα στή θράση τῶν Ἰουλιανῶν, ἀποφασίζει τήν ἀνασύσταση, στήν Ἑλλάδα, τῶν ὀργανώσεων βάσης τοῦ ΚΚΕ, παράνομων βέβαια, οἱ ὁποῖες καλοῦνταν νά δράσουν ἀνεξάρτητα ἀπό τόν δημοκρατικό συγκεντρωτισμό καί τόν κορμό τῆς ΕΔΑ. Οἱ ὀργανώσεις αὐτές εἶχαν κύριο στόχο νά παλέψουν γιά τήν *de facto* ἢ *de jure* νομομοποίηση τοῦ ΚΚΕ. Στίς ὀργανώσεις αὐτές ἐπιλέχθηκαν νά ἐνταχτοῦν ὅσοι ἐκείνη τή στιγμή κρίθηκαν κατάλληλοι. Οἱ περισσότεροι ἄλλωστε ἦταν καί ἡγετικά στελέχη τῆς ΕΔΑ, σέ διάφορα ἐπίπεδα τῆς ἱεραρχίας της. Πρέπει δέ νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτές οἱ ὀνομαζόμενες «παράνομες» ἢ «συνωμοτικές» ὀργανώσεις εἶχαν τούς ἴδιους στόχους καί τά ἴδια ἀντικείμενα δράσης μέ τίς νόμιμες ὀργανώσεις τῆς ΕΔΑ. Ἡ μόνη «παράνομία» τους ἦταν ὅτι συνεδρίαζαν καί ἀποφάσιζαν χωριστά ἀπό τίς νόμιμες, καί προσπαθοῦσαν νά ἐπιβάλουν τήν ἀπόφασή τους στόν ὑπόλοιπο κομματικό κόσμο.

Κομματικός διψισμός

Ἡ σύντομη αὐτή παρουσίαση τῆς ἐξέλιξης τοῦ ὀργανωτικοῦ συστήματος τῆς ἐλληνικῆς Ἀριστερᾶς δείχνει τό παράδοξο, πού τά χρόνια τῆς διάσπασης τοῦ ΚΚΕ τό 1968 ὀνομάστηκε «κομματικός διψισμός». Ὑπῆρξαν, δηλαδή, καί ἔδρασαν, δύο φορεῖς, ἓνας νόμιμος –ἡ ΕΔΑ– ὁ ἄλλος παράνομος –τό ΚΚΕ– γιά τήν ἴδια πολιτική, κοινωνική καί ἰδεολογική πραγματικότητα. Ἐδαΐτης καί κομμουνιστής αὐτή τήν ἐποχή συνέπιπταν ἰδεολογικά καί πολιτικά. Μόνο πού μερικοί κομμουνιστές ἦταν περισσότερο κομμουνιστές ἀπό τούς ἄλλους κομμουνιστές. Γιά νά ξεπερασθεῖ, ὅπως εἰπώθηκε τότε ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ, ἡ ἰδεολογική ἀμορφία τοῦ ἐδαϊτισμοῦ...

Ἐτσι τό ΚΚΕ μέχρι τή στρατιωτική δικτατορία δέν διαθέτει κατ' οὐσίαν ὀργανώσεις, λειτουργοῦσα βάση

στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. Κι ἐπειδή ἡ λειτουργοῦσα βάση, ἡ ὀργανική σύνδεση ἡγεσίας-ὀργανώσεων εἶναι τό κύριο στοιχεῖο ἑνός κόμματος λενινιστικοῦ τύπου συναντᾶμε ἐδῶ μιὰ καταστατική ἀνωμαλία, ἓνα εἶδος «ἰδιόμορφου λικβινταρισμοῦ».⁵ Ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ ὀρίστηκε ἢ διορίστηκε τό 1956-57, καί μέ διάφορες ἀλλαγές ἐκλέχτηκε στό 8ο συνέδριο τό 1961, στό ὁποῖο ὅμως δέν ἔλαβαν μέρος οἱ ὀργανωμένες στήν ΕΔΑ δυνάμεις τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος, ἐκτός ἀπό ἐλάχιστους ἐπιλεγμένους. Ἦταν ἐπομένως μιὰ ἡγεσία ὑπερβατική αὐτοοριζόμενη. Ἡ ὀργάνωση ἀντικαταστάθηκε ἀπό ἓναν μηχανισμό, συνδεδεμένον μέ τό ἐκτός Ἑλλάδας Π.Γ., μηχανισμό ὡστόσο πού ἦταν ταυτόχρονα τό ἀποφασιστικό στοιχεῖο τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΔΑ.

Ἡ ΕΔΑ ἐπί μία 15ετία αἰωρεῖται ἀνάμεσα στήν ἐννοια τοῦ ἐνιαίου καί αὐτόνομου κόμματος καί στήν ἐννοια τῆς ἐυρύτερης συμμαχίας ἢ συνασπισμοῦ. Ὡς συμμαχία βέβαια, δέν θά ἦταν παρά μιὰ περιέργη συμμαχία τῶν κομμουνιστῶν μέ τόν ἑαυτό τους ἢ μᾶλλον συμμαχία ὀρισμένων κομμουνιστῶν μέ τούς πολλούς.

Ὡστόσο ἡ ΕΔΑ ἔτεινε ἀντικειμενικά πρὸς τήν αὐτόνομή της. Ἡ μακρόχρονη, ἀπό τά χρόνια τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου, ἀπουσία τῆς ἡγεσίας τοῦ ΚΚΕ καί ἡ παράνομή της στίς σοσιαλιστικές χῶρες (ΕΣΣΔ ἀρχικά, Ρουμανία στή συνέχεια) τήν εἶχαν ξεκόψει ἀπό τίς κοινωνικές καί πολιτικές πραγματικότητες τῆς Ἑλλάδας. Τό κλίμα μέσα στό ὁποῖο λειτουργοῦσε ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ –τῆς ὁποίας ἐπιπλέον ἡ ἐξουσία ἦταν δοτή– ἦταν τελειῶς διαφορετικό ἀπό τό κλίμα στό ὁποῖο δροῦσαν οἱ ἐδαΐτες στήν Ἑλλάδα. Δέν ἐπρόκειτο ὅμως γιά μιὰ ἀντιπαλότητα τῶν «ἐξω» πρὸς τούς «μέσα», γιά μιὰ ἰδεολογική καί πολιτική διάσταση ὀλοκληρωμένη. Ὡς πρὸς τό κύριο καί τά δύο κόμματα ὑπηρετοῦσαν τήν ἴδια στρατηγική (τήν Ἐθνική Δημοκρατική Ἀλλαγὴ) καί συμμερίζονταν τήν ἴδια ἰδεολογία. Τά μέλη τῆς ΕΔΑ καί τά στελέχη της δέν εἶχαν ἀποποιηθεῖ τή μαρξιστική-κομμουνιστική ἰδεολογία, ὅτι καί νά σημαίνει ὁ ὅρος αὐτός τήν ἐποχή ἐκείνη, οὔτε εἶχαν ἀποποιηθεῖ τήν ἐνταξή τους στίς γραμμές τοῦ παγκόσμιου ἐργατικοῦ καί κομμουνιστικοῦ κινήματος, πού σ' ὄλο αὐτό τό διάστημα ἀναγνώριζε τήν πρωτοκαθεδρία τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ ΚΚΣΕ.

Ἦταν πάντως μιὰ καταπληκτική ἐμπειρία ἡ ἀνασυγκρότηση τῶν κομμουνιστῶν μέσα ἀπό τόν πύρινο κύ-

σίας, τό Βουλγαρικό ΚΚ καί τό Ἐνοποιημένο Ἐργατικό Κόμμα Πολωνίας.

4. Τό 1958 τό σύνολο τῶν μελῶν τῆς ΕΔΑ ἦταν 9.500, τό 1964 ἀνέρχονται σέ 46.500 καί στά τέλη τοῦ 1966 σέ 88.458. Βλ. μελέτη τῆς Ἰωάννας Παπαθανασίου «Ὅρια καί δυναμική τῆς ἐνταξῆς στήν προδικτατορική ΕΔΑ», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, Νο 86, 1995, σ. 21-82.

5. Βλ. Α. Κράνης (Ἄγγ. Ἐλεφάντης), «Ἡ κρίση τῆς Ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς», περ. *Ἀγῶνας*, τεύχ. 1, Ἰούλιος 1970, Παρίσι (ὄργανο τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ. Παρισιοῦ).

κλο του μετεμφυλιοπολεμισμού, ήταν μία υπέρβαση του ίδιου του Έμφυλιου πολέμου. Ο σκοτωμός, τό αίμα, οι μάχες που αποτελούσαν την σκληρή πραγματικότητα του Έμφυλιου, περνούσαν προοδευτικά σε δεύτερη μοίρα, ενώ με τον καιρό στη συλλογική μνήμη των άριστερών την πρώτη θέση καταλαμβάνουν τά μαρτύρια, ή καταπίεση, ή τρομοκρατία. Τό Μακρονήσι υπεραξιολογήθηκε, ο Γράμμος και ή Μουργκάνα θά έλθουν σε δεύτερη μοίρα.⁶

Η εμπειρία της ΕΔΑ, που ο Παλμίρο Τολιάτι είχε ονομάσει «ιδιαιτέρα πρωτότυπη», συνδέεται με μία πολύ ευρύτερη άνθοφορία της ελληνικής κοινωνίας των αρχών της δεκαετίας του '60, αίμοδοτείται απ' αυτήν και την αίμοδοτεί. Η Άριστερά, ή ΕΔΑ, βρίσκεται εντός ή και στην πρωτοπορία αυτής της άνθοφορίας, είναι οργανικό της στοιχείο. Αυτό θά διαπιστώσει αν έρευνήσει κανείς προσεκτικά τή μουσική, τό θέατρο, τόν κινηματογράφο, τή λογοτεχνία, τά ήθη που αρχίζουν νά αποβάλουν τόν αρχαϊκό, συντηρητικό, άγροτικό τους χαρακτήρα και νά συνάδουν με μία νέα λαϊκότητα που δέν ήταν πιά ούτε εκείνη του λαϊκισμού ούτε της παραδοσιακής κοινωνίας του περασμένου αιώνα. Η έθνικοφροσύνη, βέβαια, εξακολουθεί νά είναι πάντα ή επίσημη κρατική ιδεολογία του κράτους των νικητών. Δοκιμάζει ώστόσο όλοένα και περισσότερες δυσκολίες νά κυριαρχήσει, νά δαμάσει με τόν νόμο του χωροφύλακα την κοινωνική άπειθεια και τίς νέες ζητήσεις.

Η τάση αυτόνομησης της ΕΔΑ, όλοένα και πιο έντονη καθώς προχωρούμε στη δεκαετία του '60, αρχίζει και παίρνει εκείνη τά χαρακτηριστικά, πολύ θολά βέβαια και αντιφατικά άκόμη, που άργότερα θά μπορουν νά ονομαστούν «εύρωκομμουνιστικά», αν και ή καθιέρωση εκ των υστέρων τέτοιου είδους γενεαλογιών είναι επικίνδυνη. Είναι, πάντως, σίγουρο: διαφοροποιήσεις είχαν αρχίσει νά διαφαίνονται που κατέδειχναν όχι μία πολιτική ή ιδεολογική διάσταση, αλλά, μία νέου τύπου πολιτική ευαισθησία των μελών και στελεχών της ΕΔΑ.

Νά σημειώσω μερικά απ' αυτά τά νέα γνωρίσματα.

Στόν κομματικό λόγο, εκεί τουλάχιστον που δέν ήταν υποχρεωμένος νά μιλήσει με τό στερεότυπο κομματικό ιδίωμα, συναντάμε έπεξεργασίες και τρόπους που άνιχνεύουν, δοκιμάζουν και δοκιμάζονται στά νέα ρεύματα σκέψης. Σοβαρό τεκμήριο της τάσης αυτής ή *Έπιθέωση Τέχνης* αν και δέν πολυασχολήθηκε με τή θεωρία και τόν πολιτικό στοχασμό.⁷ Πάντως είναι έκδηλη μία τάση άπαλλαγής από τόν παραδοσιακό δογματισμό που έρχεται από τά χρόνια των πρωτογενών διακρίσεων του μεσοπολέμου, μία κάποια τάση αποκόλλησης, από τά δόγματα του έκρωσιμένου κομμουνισμού. Όλο και περισσότερα στελέχη και μέλη κοιτάνε κατά τά δυτικοευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα και μαρξιστικά ρεύματα. Η κριτική του σταλινισμού και του όνομασθέντος ζαχαριαδισμού, νομιμοποιημένη πλέον στο πλαίσιο των κομμουνιστών, αρχί-

ζει και σκάβει βαθύτερα αναζητώντας νέους προσανατολισμούς και βαθύτερες πηγές αυτογνωσίας κι έμπνευσης. Και συνάμα οι τάσεις αυτές θά άποδοούν οι πρώτες άφετηρίες της άπεξάρτησης από τόν σοβιετισμό. Άδιάφυστο τεκμήριο οι δυό έβδομάδες της «Μαρξιστικής Σκέψης» (1965, 1986), στίς όποιες ή παρουσία Ίταλών και Γάλλων κομμουνιστών θεωρητικών, όπως και του Νίκου Πουλαντζά είχαν συγκεντρώσει την προσοχή που έφτανε ως τόν θαυμασμό.

Όλα τούτα, βέβαια, έθεταν σε κίνηση μία διαδικασία άμφισβήτησης της κυριαρχίας του έξω πάνω στο μέσα, του ΚΚΕ επί της ΕΔΑ. Για τόν πολύ κόσμο τό ΚΚΕ ήταν μία μακρυνή ιστορία, ένδοξη και ύπόλογη ταυτόχρονα για τά πολλά της λάθη. Δέν ήταν στίς βιωμένες πραγματικότητες του άριστερου κόσμου ο Κολιγιάννης, ο Παρτσαλίδης, ο Ζωγράφος, ο Τζεφρόνης. Οι άνθρωποι έβλεπαν ανάμεσά τους τόν Κύρκο, τόν Ήλιού, τόν Παρτσαλίδη, τόν Μπριλάκη, τόν Άμπατιέλο. Διάβαζαν την *Αυγή* όχι τόν *Νέο Κόσμο*, τίς εκδόσεις του «Θεμέλιου» και όχι τίς εκδόσεις του Βουκουρεστίου.

Τό κίνημα της νεολαίας του 15% και των Λαμπράκηδων στη συνέχεια είναι ένα από τά πιο άυθεντικά και δυναμικά κοινωνικά αλλά και πολιτιστικά κινήματα της σύγχρονης εποχής, που θά ήταν άδιανόητο χωρίς την Άριστερά, την Άριστερά της ΕΔΑ.

Τό κόμμα δέν ήταν έτσι όπως τό ζωγραφίζει μία εκ των υστέρων αναλυτική εύκολία. Τό κυρίαρχο στοιχείο δέν ήταν π.χ. ή διαγραφή του Τσίρκα, τό βούλιαγμα μέσα στον «σοσιαλιστικό ρεαλισμό», ή καταδίκη των ρεμπέτικων και της μουσικής του Θεωράκη. Όλα αυτά πράγματι συμβαίνουν, αλλά ή Άριστερά αυτό τόν καιρό είναι δύναμη προόδου, είναι δυναμική, μάχεται ενάντια στη συντήρηση, τόν σκοταδισμό και την κοινωνική άδράνεια. Τό Ε' συνέδριο άρχιτεκτονικής για παράδειγμα, τό 1965, προβάλλει ιδέες και προτάσεις για τήν πόλη, τήν κατοικία, τή δόμηση, τό περιβάλλον τόσο σημαντικές που άκόμη και κι αν ένα μέ-

6. Βλ. Άγγελος Έλεφάντης, «Προσλήψεις του Έμφυλιου μετά τόν Έμφύλιο», *Πολίτης*, τεύχ. 73, Φεβρ. 2000, Εισήγηση στην διεπιστημονική συνάντηση με θέμα «Οι έμφύλιοι πόλεμοι στην Ευρώπη του 20ου αιώνα», που οργάνωσαν τά Άρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, στην Άθήνα μεταξύ 24 και 26 Φεβρ. 2000. Επίσης «Μάρτυρες και μαρτύρια», *Πολίτης*, τεύχ. 39, Ίουλ. 1997.

7. Βλ. Φίλιππου Ήλιού, «Ιστορίες της Έπιθέωσης Τέχνης», *Έπιθέωση Τέχνης, μία κρίσιμη δωδεκαετία*, Έπισημ. Συμπόσιο της Έταιρείας Σπουδών Σχολής Μωραΐτη, Άθήνα..., όπου μεταξύ άλλων σημειώνεται ότι στίς έπεξεργασίες του περιοδικού, αλλά και σε συζητήσεις που δέν καταχωρήθηκαν στίς σελίδες του «έχουμε νά κάνουμε με μίαν άρνηση ενός συνόλου παραδοσιακών αξιών και πρακτικών, που τήν εποχή εκείνη χαρακτηρίζονταν με τόν συνοπτικό όρο 'σταλινισμός', μία άρνηση της δογματικής σκέψης, μία άρνηση της άυθεντίας», σ. 272.

ρος τους είχε πραγματοποιηθεί ή ζωή μας σήμερα θα ήταν πολύ καλύτερη. Δουλειά τών άριστερών ήταν αυτή. Τά ίδια θα μπορούσαμε νά δούμε για τήν εκπαίδευση, τήν υγεία, τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση, τίς εργατικές διεκδικήσεις. Νά έπισημάνω κυρίως τό γεγονός ότι ή ΕΔΑ δίνει τή δυνατότητα σέ λαϊκές δυνάμεις νά μετέχουν άμεσα στήν άσκηση τής πολιτικής, πού συνιστά τό πιο σκληρό στοιχείο τής δημοκρατίας και τής λαϊκής κυριαρχίας. Άν τό ΕΑΜ στήν Κατοχή έδωσε πολιτική διεξόδο σέ τεράστιες μάζες πού διαμόρφωναν πλέον έναν νέο ιστορικό πρωταγωνιστή, μιά νέα ήγεμονική δύναμη, κι άφου ό Έμφύλιος συνέτριψε αυτό τό κίνημα και ανέκοψε τή δυναμική του, ή ΕΔΑ, μέσα από σκληρότατους αγώνες, πάλεψε για νά αποκτήσει ξανά ό κόσμος τά πολιτικά του δικαιώματα. Ίσως έδώ έντοπιζεται ή μεγαλύτερη προσφορά της.

Θά ήταν λάθος όμως γι' αυτή τήν περίοδο, νά χαρακτηξουμε μιά σαφή διαχωριστική γραμμή, άνάμεσα στό έξω και τό μέσα, τό ΚΚΕ και τήν ΕΔΑ. Διότι υπήρχαν πολλά στοιχεία του «μέσα», του εδαϊτικού, πού ήταν, άς πούμε σκληροπυρηνικότερα του σκληροπυρηνικού «έξω» ΚΚΕ. Κι αντίθετα δέν ήταν λίγα τά στοιχεία του εκτός Ελλάδας ΚΚΕ πού προσπαθούσαν νά συμβαδίσουν μέ τά ρεύματα πού όνομάστηκαν άργότερα άνανεωτικά. Τά είδαμε αυτά καθώς ολοκληρωνόταν ή διάσπαση του '68 και διαμόρφωνε προσοδευτικά δύο εκ διαμέτρου αντίθετα ρεύματα και κόμματα. Άλλωστε είναι άλήθεια ότι όλοι και οι έντός και οι εκτός, θεωρούσαν τήν ΕΔΑ μιά προσωρινότητα, μιά κατάσταση ανάγκης πού είχε επιβάλλει ό Έμφύλιος και ή απαγόρευση του ΚΚΕ. Από τήν άλλη μεριά για τήν κατανόηση τών πραγματικοτήτων τής έποχής δέν πρέπει νά παραγνωρίζονται ή άκτινοβολία τής ΕΣΣΔ και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Οι «καταρρεύσεις» άργισαν πολύ νά έρθουν.

Γι' αυτό πιστεύω ότι ή ύποτροπή του 1965, για τήν όποία μίλησα πριν λίγο, ήταν μιά έσκεμμένη προσπάθεια μέρους τής ήγεσίας του ΚΚΕ νά έλέγξει τήν κατάσταση, νά μήν αναπτυχθούν οι τάσεις άνεξαρτησίας τής ΕΔΑ, ό κομματικός διψισμός νά μήν καταλήξει σέ διαχωρισμό.

Γνωρίζουμε τόν έπίλογο: Ξαφνικά έγινε δικτατορία. Τήν έπομένη κανείς δέν μίλησε για τήν ΕΔΑ. Οι άγωνιστές έφτιαξαν άμέσως τό ΠΑΜ, προσπάθησαν ν' αναπτύξουν τήν αντίσταση. Οι δικτάτορες μετακόμισαν τόν κόσμο τής ΕΔΑ στή Γιάρο και τή Λέρο. Οι δικόι της, μέ τήν 11η Όλομέλεια του ΚΚΕ (Ίούλιος 1967), τήν φόρτωσαν μέ τό στίγμα τών «λεγκαλιστικών αύταπατών» πού τήν έμπόδισαν, τάχα, ν' άποτρέψει τή δικτατορία. Έν πάση περιπτώσει, μέσα στους πρώτους μήνες τής δικτατορίας, τόσο ή άμφισβήτηση, έξαιρετικά έντονη και στήν Ελλάδα και στή Δυτική Εύρώπη, όσο και οι όποιες προσπάθειες κομματικής άνασυγκρότησης συντελούνται μέ φορέα τό ΚΚΕ. Μόνο στή Δυτική Εύρώπη, και παρά τή διάσπαση, οι οργανώσεις τών άριστερών -φοιτητών, μεταναστών και

διανοουμένων- πολυπληθείς άλλωστε, φέρονται ως οργανώσεις τής ΕΔΑ, ως τό 1970. Μετά τό 1970 μέ άπόφαση του ΚΚΕ έσωτ. προωθούνται μόνον οι δικές του οργανώσεις. Η ΕΔΑ, άπλως, άποσιωπάται. Έλάχιστοι μετά ταύτα αυτοορίζονται ως ΕΔΑ. Η πραγματικότητα του ΚΚΕ, στήν Ελλάδα και τό έξωτερικό, και οι αντίστοιχες πραγματικότητες του ΚΚΕ έσωτ. στήν Ελλάδα και τό έξωτερικό, κάλυψαν πλήρως τό τοπίο. Τά όνόματα πού άκούγονταν εκτοτε ήταν «έσωτερικοί», «έξωτερικοί», κομμουνιστές, δογματικοί, εύρωκομμουνιστές, σοβιετόφιλοι, άναθεωρητές αλλά και μαοϊκοί και τροτσκιστές και άναρχικοί, άκόμη και καταστασιακοί, όχι όμως Έδαίτες και ΕΔΑ, εκτός από κάποιους λίγους πού έφτιαξαν τή μεταδικτατορική ΕΔΑ και πού μετά τή «Συμμαχία» στις εκλογές του 1977, ψυχή τε και σώματι, διάστηκε νά ταυτιστεί πολιτικά μέ τό ΠΑΣΟΚ.

Έτσι άφου τά μεταδικτατορικά άριστερά κόμματα, και κυρίως τό ΚΚΕ και τό ΚΚΕ έσωτ., άνταγωνίστηκαν για τήν άύθεντικότητα τής κομμουνιστικής ιδιότητας, άφου διαμορφώθηκαν και έδρασαν μέ βάση μιά όρισμένη, τό καθένα, ιδέα του κομμουνισμού, εύρωκομμουνιστική-άνανεωτική από τή μιά μεριά, σοβιετόφιλη από τήν άλλη, τό τί ήταν και τί ήθελε ή ΕΔΑ θεωρήθηκε έρώτημα ξεπερασμένο για τίς πολιτικές τους άνάγκες. Κι ίσως έρώτημα πού θά έξυνη πολλές πηγγές. Άφέθηκε για άργότερα, για τούς ιστορικούς του μέλλοντος. Συμβαίνει συχνά οι κομμουνιστές, σάν καλοί «ιστορικοί ύλιστές», νά άποσιωπούν κυρίως τή δική τους ιστορία. Θά πρέπει ωστόσο νά πάρουμε ύπόψη δύο άκόμη στοιχεία πού έξώθησαν προς τή μεταδικτατορική άποσιώπηση τής ΕΔΑ. Τό ένα είναι ότι αυτό τόν καιρό ύπάρχει γενικά ένα είδος ύπεραξίωσης του κομμουνιστικού γιατί αυτή ή ιδιότητα διωνόταν ως άύθεντική επαναστατικότητα, ιδιαίτερα από τίς νεότερες γενιές πού, όσο νά 'ναι, είχαν επηρεασθεί από τόν γαλλικό Μάη του '68 και τό γενικότερο κλίμα ριζοσπαστισμού. Ήταν τό όνομα πού τό διεκδικούσαν πολλοί, άκόμη και έξω από τίς κομματικές οργανώσεις. Τό άλλο στοιχείο είχε νά κάνει μέ τή διεθνή άναγνώριση. Μόνο τά ΚΚ μπορούσαν νά ύπολογίζουν μιά στήριξη από τά όμόλογά τους ΚΚ τής Δυτικής Εύρώπης, τής Άνατολικής και κυρίως τής ΕΣΣΔ. Για τίς ήγετικές ομάδες και τών δύο μεταδικτατορικών ελληνικών κομμουνιστικών κομμάτων ό παράγοντας αυτός είχε άποφασιστική σημασία ως προς τίς έπιλογές τους. Γι' αυτό δέν υπήρξε κάποια προσπάθεια εκ μέρους τών κομματικών φορέων νά άναστοχαστούν τήν ιστορία τής ΕΔΑ, πλην φευγαλέων έπισημάνσεων σέ άρθρα ή κομματικά κείμενα.

Πώς όμως θά μπορούσε νά μιλήσει κανείς για τήν Άριστερά και τή μετεμφυλιοπολεμική ελληνική ιστορία χωρίς ν' άποδώσει στήν ΕΔΑ τή σημασία πού είχε; Άν συνεχίζουμε αυτή τήν άποσιώπηση είναι σά νά συνεχίζουμε μιάν άνούσια πατροκτονία και νά πελαγοδρομούμε στήν έλλειψη άυτογνωσίας.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ

Θητεία

Έκδόσεις Τό Ροδακίο

Αθήνα 2000, σ. 120

Τί θά μπορούσε ἄραγε νά σημαίνει γιά ἕναν σημερινό νέο αὐτή ἡ συλλογή πέντε διηγημάτων τοῦ Δημήτρη Χατζῆ, πού φέρει τόν χαρακτηριστικό ὑπότιτλο «Ἀγωνιστικά κείμενα 1940-1950»; Κείμενα ἐνταγμένα μέ τρόπο ὀριστικό σέ αὐτή τή δεκαετία, μέ τό πλέον ἐκτενές διήγημα τοῦ τόμου «Μουργάνα» νά ἔχει ἐκδοθεῖ τόν Ἰούλιο τοῦ 1948 ἀπο τή *Φωνή τοῦ Μπουλκес*, μέ ὅλα νά φέρουν ἐμφανῶς τό στίγμα τῆς ἐποχῆς; Μποροῦν καί τούς ἀξίζει νά διαβαστοῦν σάν σύντομα ἱστορικά ἀφηγήματα, ἀκόμα καί σάν χρονικά; Ὅντως μποροῦν, ἀφοῦ καί ὁ συγγραφέας σπεύδει νά δηλώσει στή «Μουργάνα»: «Τέλειωσα τή διήγησή μου. Δέν ξέρω πῶς τά κατάφερα –σάν γραμματικός– μέ τά περιστατικά τῆς μάχης. Πρέπει μονάχα νά πῶ πῶς ὅλα βαλθήκανε μέ τή σειρά τήν κανονική τους. Δέν ὑπάρχουνε σέ αὐτή τή διήγηση ἀνακρίβειες οὔτε ὑπερβολές. Οἱ διάλογοι εἶναι ὅλοι αὐθεντικοί. Ξεχωριστά οἱ πληροφορίες σχετικά μέ τίς κινήσεις, τίς ἐνέργειες καί τίς προθέσεις ἀκόμα τοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἀπόλυτα βεβαιωμένες. Καί ὅλα μέσα στή διήγηση εἶναι ὑποταγμένα, ὄχι μόνο γενικά στήν ἀλήθεια, μά στήν πιό αὐστηρή ἀπαίτηση τῆς ἀκρίβειας καί γιά τό πιό μικρό περιστατικό.» Χρονικά λοιπόν, ἀλλά γραμμένα ἀπό ἕναν συγγραφέα πού ἔχει πλήρη συνείδηση πεζογράφου, πού ἐνοσηματώνει μέσα στήν ἀφήγηση παρατηρήσεις ἐπί τῆς γραφῆς του.

Δέν τούς ἀξίζει ὅμως νά διαβαστοῦν μόνο σάν χρονικά. Βέβαια ἡ ἀκρίβεια ἐξυπηρετεῖ τούς σκοπούς τοῦ ἀγῶνα μέσα στόν ὅποιο γράφτηκαν, ἡ ἐπισήμανσή της ἐπίσης τούς ἴδιους στόχους ὑπηρετεῖ, ἀλλά ἡ αὐτοσχολιαστική παρέκβαση τοῦ διηγήματος «Μουργάνα» ἀναλαμβάνει νά διανύσει, ἐντός τοῦ κειμένου, καί τή διαδρομή ἀπό τό ἀπολύτως συγκεκριμένο στό καθολικό: «Μά τά πρόσωπα, τό βλέπω τώρα ὀλοκάθαρα, δέν τά χρωμάτισα ὅσο ἤθελα κι ὅσο θά 'πρεπε. Μοῦ ξέφευγαν κάθε στιγμή. Κ' ἔρχονται μαζί καί μορφές ἀπό τά περασμένα –φυλακές καί στρατόπεδα κ' ἐξορίες– ἀγαπημένες νεανικές μορφές στήν Ἀθήνα τό Δεκέμβρη, ἐλασίτες πού κλαίγανε μέσα στά γένια τους, δίνοντας τά ὄπλα τους μετά τή Βάρκιζα, συντρόφοι μας πού χαθήκανε –κι ὅλα μαζί γίνονται ἕνα. Κι ὅλα συνθέτουν καί στήνουνε μπρός μου τή μία μορφή τοῦ Ἑλληνα μαχητῆ. Μερικά χαρακτηριστικά της θά μπορούσε κανένας νά τά ξεχωρίσει καί στά πρόσωπα πού ἀναφέρονται σ' αὐτή τή διήγηση: Γληγοράδα μαζί μέ τήν παλληκαριά. Φιλοτιμία. Κι ἀτομικότητα».

Ἀτομικότητα; Πενήντα χρόνια πρῖν, αὐτή ἡ λέξη σήκωνε πολλή κουβέντα, θά μπορούσε νά εἶναι αἰτία παρεξηγήσεων καί ἐτικετῶν, δύσκολα θά μπορούσε νά διαβαστεῖ ὡς συνώνυμη τῆς νεωτερικότητας. Καί σήμερα ἄλλωστε, μέ ὅσα μεσολάβησαν καί ἐγγράφησαν πάνω στό ζεῦγμα «ἀτομικότητα-συλλογικότητα», ἦχει παράταιρα. Ἀπομένει βέβαια ἡ ἀτομικότητα τοῦ συγγραφέα, ἀκόμα καί ὅταν γράφει μέσα σέ ἀκραίες συνθήκες, ἀκόμα καί ἂν τά κείμενά του προορίζονται γιά ἄμεση καί πολύ συγκεκριμένη χρήση. Αὐτά τά διηγήματα τοῦ Χατζῆ ἀνακαλοῦν τήν παράδοση τῶν «ἐφημεριδογράφων» συγγραφέων, τῆς ὁποίας ἄλλη ἐκδοχή μά καί κορυφαία της στιγμή ὑπῆρξε ὁ Παπαδιαμάντης, παράδοση πού ἀρκετά νωρίτερα ἀναπτύχθηκε σέ ἄλλες εὐρωπαϊκές χῶρες, πού ἀποτελέσει τόν κανόνα γιά μιά μεγάλη καί σημαντική περίοδο τῆς ἀμερικάνικης πεζογραφίας. Ἀνάμεσα στή ναῖφ δημοσιογραφική γραφή καί τήν ἀκαδημαϊκή, ἀναπτύχθηκε αὐτή ἡ παράδοση, πού ἂν καί προϋποθέτει ἀρκετά κατά περίπτωση, τήν ἴδια τή στιγμή τῆς γραφῆς ὁ συγγραφέας βρίσκεται μονάχος του ἀπέναντι στό θέμα, τόν ἀναγνώστη καί τούς ρυθμούς τῆς ἐπικαιρότητας, ἀπέναντι στό ἄγχος τῆς γραφῆς, χωρίς τήν ἀσφάλεια τῆς βιβλιοθήκης, χωρίς συρτάρι καί περιθώρια γιά νά ἀφεθεῖ τό κείμενο νά «ῶριμάσει». Ἔτσι, ἀκόμα, τήν εἰσπράττει ὁ ἀναγνώστης αὐτή τή γραφή, δηλαδή ἔτσι ἡ ἴδια τόν εἰσάγει στήν ἐπικρατεία της. Μοναδική ἐγγύηση τό βάρος καί τό εὖρος τῆς «ἀτομικότητας» τοῦ συγγραφέα, μάρτυρα καί συμμετοχου τῶν γεγονότων, μόνο ἡ πράξη τῆς γραφῆς βεβαιώνει τήν ἰδιότητά του, δηλαδή τήν αὐτονομία του, μέσα ἀπό τή δυνατότητα νά μιλήσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς, σχεδόν, ἢ καί ἀπολύτως, ὡς μέρος τοῦ θέματος καί τῆς πλοκῆς.

Πῶς θά μπορούσε λοιπόν ἕνας σημερινός νέος νά διαβάσει τά διηγήματα τοῦ Χατζῆ; Μά ἀκριβῶς σάν τή δεβαίωση πῶς οἱ πραγματικοί συγγραφεῖς καί ἡ ἰσχυρή λογοτεχνία μποροῦν νά ὑπάρξουν ἀκόμα καί μέσα στίς πιό ἀκραίες συνθήκες, μέσα ἀπό ὅποιαδήποτε θεματική, ἐνταγμένοι ἀκόμα καί στίς πιό ἄμεσες καί προφανεῖς ἀναγκαιότητες, ὅπως εἶναι τό ἐφημεριδογραφικό μεροκάματο «σέ συνέχειες» ἢ οἱ ἀνταποκρίσεις ἀπ' τό μέτωπο. Προϋποτίθεται βέβαια ταλέντο, δηλαδή ὁ συγγραφέας νά κατέχει τήν τέχνη του, τό ἔργο πρέπει νά κομίζει πράγματα, νά φέρει φορτίο λογοτεχνικό καί ὄχι νά ἐπικαλεῖται τή λογοτεχνικότητα. Ὁ συγγραφέας νά θεωρεῖ πῶς πάνω του, ὅπως καί στόν καθένα πού πράττει κάτι ἀνάλογο, συμπυκνώνονται εὐρύτερες αἰτιάσεις, τίς ὁποῖες αὐτοπροσώπως ἐπωμίζεται, πῶς καθορίζει τήν ἐξέλιξη καί τά ἀποτελέσματά τους, πῶς ἀπό μεσολαβητής ἀνάμεσα στά γεγονότα καί τόν ἀναγνώστη μετατρέπεται σέ δημιουργό τοῦ ἔργου του. Ὅπως ἄλλωστε συνέβαινε καί μέ τόν ἀνώνυμο μαχητῆ τῆς Μουργάνας καί τή μικρή ἱστορία του...

Κώστας Βούλγαρης